

74.03(4Укр)
С-88

Б.М.Ступарик

Ш КІЛЬНИЦТВО

Г АЛИЧИНИ

/1772-1939 р.р./

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СИСТЕМНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСВІТИ
Прикарпатський університет ім. В. Стефаника

Б.М. Ступарик

Шкільництво Галичини (1772-1939)

м. Івано-Франківськ
1994

ISBN 5-7763-4297-X

3
ВСТУП

Б удівництво незалежної України неможливе без відродження і розбудови національної школи, яка має забезпечити виховання громадян, здатних зберегти і примножити культурно-історичні надбання українського народу, вивести Україну в число цивілізованих країн світу.

Про важливість національної школи для розвитку і збереження держави вказували відомі діячі минулого, за її становлення боролися видатні сини і дочки нашого народу. Аналізуючи причини втрати Україною своєї незалежності в минулому, невідомий автор "Перестороги" писав, що наші предки, розвиваючи релігію і культуру, "леч того, що було найпотребніше, школ посполитих не фундавали". І далі: "І так то много зашкодило панству руському вельми, же не могли школ і наук посполитих розширяти, і оних не фундовано, бо коли би науку міли, тогда би за невідомістю й глупством своїм не прийшли до такової погыбелі".¹

Національна школа не видумка фантастів. Це об'єктивна потреба кожного народу. В основі її діяльності лежить ідея народності, яка має вирішальний вплив на виховання підрастаючих поколінь.

Видатний філософ-просвітител XVIII ст. Г. С. Сковорода підкреслював, що "правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремені".² А тому "Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе".

К. Д. Ушинський стверджував, що "незважаючи на сходність педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета, свої особливі засоби досягнення цієї мети".³

Відстоюючи ідею виховання української молоді в дусі патріотизму, О. В. Духнович вважав головним засобом для цього народність виховання. Він писав: "Учителю также на совести да будет, чтобы в детях народолюбие возбудил и в сердца их засекл любовь к своей народности, ибо человек без народности подобен есть скитающемуся волку, которому всякий лес отечеством есть, где брашно находит".⁴

В передмові до виданої в 1912 році книжки "Про українську мову і українську школу" М. Грушевський наголошував: "Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування".⁵ На його думку, "всі інші народи, які дійшли до добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові... І наш народ не іншою дорогою виб'ється з теперішніх злиднів, як тільки тримаючися свого, розширюючи

Шкільництво Галичини (1772--1939 pp.)

В книзі розкрито розвиток шкільництва Галичини в різних історичних періодах, показано, як з допомогою шкільництва чужоземні держави намагалися денационалізувати українців краю і як вони відстоювали свою національну школу.

Для науковців, вчителів, аспірантів і студентів педагогічних інститутів, учнів педучилищ, широкого кола читачів, які цікавляться історією шкільництва Галичини.

Ступарик Богдан Михайлович

ШКІЛЬНИЦТВО ГАЛИЧИНИ (1772-1939pp.)

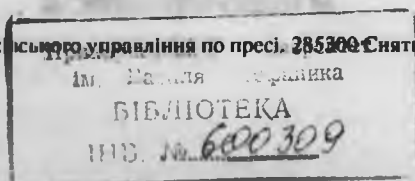
Художник М. Гаталевич.

Набір О. Юра та О. Корнійчук

Верстка В. Войтик

Набір та верстка рекламного агентства «Акورد»:
284000, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 2,
тел./факс (03422) 2-49-45, тел. (03422) 3-72-75,
e-mail: vad@akord.ivano-frankivsk.ua.

Друкарня Івано-Франківського управління по пресі, 285300 Снятин, Шевченка, 31
Зам. 1011, т. 3000.

освіту на рідній мові, а з освітою доходитиме і всякого ладу і права".⁶

Софія Русова писала, що школа – "це скарб найкращий кожного народу, це ключ золотий, що розмикає пута невідомості, це шлях до волі, до науки, до добробуту" і "у вселюдським житті тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу".⁷

Становлення національного шкільництва має опиратися на історичному досвіді народу, на традиціях освіти і виховання. Тому важливим завданням сучасної науки є вивчення і аналіз розвитку українського шкільництва, виявлення тих провідних ідей, на яких воно базувалося, розробка рекомендацій щодо використання досвіду і традицій минулого в розбудові сучасної школи.

Тому не випадково об'єктом нашого дослідження вибрана історія шкільництва Галичини в 1772 - 1939 роках. Вона відображає боротьбу українців за свою рідну школу у важких умовах іноземної окупації, показує споконвічне прагнення українського народу мати своє шкільництво.

Не можна стверджувати, що про історію розвитку освіти в Галичині писалося мало. Цю проблему досліджували І. Франко, Л. Баїк, Б. Мітюрюк, М. Лозинський, С. Томашівський, Ю. Кміт та багато інших вчених. Однак багато колишніх досліджень та матеріалів в радянський період були недоступними для вивчення, окремі періоди досліджувались лише з позицій комуністичної ідеології (наприклад, освітня діяльність ЗУНР, робота товариств "Просвіта", "Рідна школа" та ін.).

Автор при написанні роботи опирався на широку джерельну і наукову базу. Вивчалися державні закони, інструкції, розпорядження шкільних властей, документи, що регламентують діяльність школи.

Значну увагу було приділено вивченню статистичних довідників, які мали відношення до теми дослідження, а також педагогічних досліджень, публікацій в педагогічній та періодичній пресі.

При висвітленні теми були використані архівні матеріали, історична література.

Автор поставив собі за мету показати розвиток шкільництва Галичини в цілому і українського шкільництва зокрема в період, коли Галичина входила в склад Австрії, в період Західно-Української народної Республіки, в час приналежності краю до польської держави.

Завдання, поставлені автором, визначили структуру даної роботи.

1. Українська література XVIII ст. – К., 1987. – С. 26-27.

2. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди // за редакцією О. Г. Дзверіна – К., 1972. – С. 154.

3. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні, вибр. пед. тв. т. I – К., 1983. – С. 47.

4. Духнович О. В. Народная педагогія – Львів, 1857. – С. 59.

5. Грушевський М. Про українську мову і українську школу – К., 1991. – С. 13.

6. Там же. С. 25.

7. С. Русова, Освіта і виховання. Життя і знання, ч. 4 – 1933. – С. 125.

РОЗДІЛ І. ШКІЛЬНИЦТВО ГАЛИЧНИНИ В КІНЦІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

§ 1. СТАН ОСВИТИ В ГАЛИЧИНІ ДО ІІ ВХОДЖЕННЯ В СКЛАД АВСТРІЇ

Історія Галичини свідчить про постійну боротьбу за українську школу, українську мову і культуру. Проте результати тої боротби були різними в різний період. Галичина тривалий час перебувала в складі Польщі, потім Австро-Угорщини, а пізніше знову в складі Польщі.

З перших днів польської окупації українських земель розпочалося усунення українців від державного керівництва, в школах запроваджувалось навчання польською мовою, українська інтелігенція була відірвана від освіти.

В результаті трьох політичних уній (Кревської – 1385 р., Городельської – 1413 р., Люблінської – 1569 р.) на повну потужність запрацювала система колонізації та окатоличення української людності. В цих умовах представники багатьох знатних українських родин латинізувались, спольщились, зреклись віри, мови, народу.

Михайло Грушевський так охарактеризував становище, що склалося в XVI - XVII столітті: "... у всіх тих трьох верствах, що мали якийсь вплив і значення політичне, культурне або економічне, серед шляхти, міщанства і духовенства – український елемент в Західній Україні був відтиснений на далекий план, подавлений, розбитий і засуджений на повільну національну смерть. Народна ж українська маса, позбавлена всякого голосу й значення в політичній житті, в сім часі підпала цілому ряду економічних і правових обмежень, тяжкому процесови закріпачення, що зробило з неї панський робітничий інвентар. В тодішній національній рахунку вона не грала ніякої ролі".¹

Здавалося, що протистояти ополяченню і латинізації української людності не можливо. "Але власне сей рішучий момент, – пише Михайло Грушевський, – коли мала навіки рішиться національна доля України, коли національна смерть уже віяла своїм крилом над нею, – сей рішучий момент видобуває останки енергії в сім задубілім уже організмі. Життя починає проявлятися в різних сферах народного життя. І зусиллями одиниць незадовго вдається викресати в сій, – як здавалося, – безнадійній суспільності культурний і національний рух значний, сильний, який рішуче змінив дальший розвій українського національного життя".²

Таким виходом в тих обставинах було укладення союзу (унії) з Римом, що давало можливість зберегти православний, візантійський обряд, слов'янську мову, юліанський церковний календар. Вийшовши з-під підпорядкування Польщі і маючи захист Риму, українські ієрархії дістали можливість доступу до здобутків освіти в навчальних закладах Заходу, можливість організувати власні школи, розбудовувати культурне життя. В церкві зберігалася давня українська архітектура, українські ікони і іконостаси, українська вишивка, українські церковні співи.

Як стверджують сучасні дослідники, укладення в 1596 році унії було тим виходом, який дав можливість зберегти національне життя, сприяв відродженню національної освіти і культури, особливо в західному регіоні України.³ Д. І. Дорошенко писав: "Взагалі можна сказати, що коли що зберегло українську народність у Галичині від повної асиміляції з елементом польським, то це його греко-католицька церква з її східним обрядом. Цей обряд служив для неї її мостом, що злучував галичан-уніатів із їх східними братами, які залишилися при своєму старому православ'ю".⁴

В умовах польського панування справою церкви була і освіта народу, бо уряд зовсім не дбав про шкільництво, не виділяв на утримання шкіл ніяких коштів. В зв'язку з відсутністю української світської інтелігенції, діяльність школи повністю залежала від бажання і підготовки священника, який проводив навчання, або дяка, якому священник доручав цю справу.

Однак духовенство, особливо сільське, само було в дуже тяжких умовах. Священники відробляли панщину, жили як селяни, орали, пили, бідували, ходили в подертій одежині.⁵ Маючи низьку грамотність, сільське духовенство мало відрізнялось від своїх парафіян і своєю свідомістю. А навчальних закладів для підготовки священників було недостатньо. В краї діяли львівська єпархіальна, галицько-крилосьька та перемиська семінарії, рівень підготовки в яких, порівняно з європейським, був дуже низький. Майбутніх священників вчили читати і писати церковною мовою, церковної церемонії, і перш за все кант — оце і все. Хто хотів знати більше — ішов до католицьких шкіл і навіть до краківського університету.⁶

Велика частина тих, хто хотів стати священником, вчилися у параха. Щоб висвятитись на священника, треба було вміти по-польськи та читати й писати кирилицею, а потім пройти навчання в єпископів і здати екзамен з богословських предметів. Тоді владика висвячував таких кандидатів на священників. Єпископи в Холмі і Луцьку просто продавали рукоположення. Щоб стати священником, треба було вміти читати кирилицею і заплатити сто злотих. Тому до цих єпархій їхали висвячуватись неграмотні і малограмотні. Єпископ Порфир діяв там за принципом: "Всяке диханіє да хвалить Господа!"⁷

Аналізуючи рівень освіти кандидатів на священників, І. Свенціцький відзначає,⁸ що крім свідоцтв про закінчення єзуїтських, піярських,

Богдан Ступарик

василіянських шкіл кандидати подавали свідоцтва батьків і комісії, що видавали дітей на навчання колишньому (звичайно такому, що не закінчив навчання) учневі якоїсь колегії. Бакалавр вчив дітей на протязі року грамоти, рахунків та інших предметів елементарної освіти, писарював, дякував, опрацьовував книжки, деколи і переписував книги — все, як свідчать документи, дуже дешево. В кінці року він збирав батьків і духовну комісію на екзамені дітей. Учні здавали екзамен з катехизму, руської граматики, часословця, псалтиря, букваря, латини, числення, письма на папері і на класній дошці. Правильність виставлення оцінок стверджували підписами батьки, а комісія в загальній оцінці поступу учителя в навчанні учнів.

Для того, щоб пройти висвячення, кандидат в священники (не шляхтич) крім свідоцтва про освіту, мав пред'явити грамоту вільності, яку видавав дідач.

В єпископському обіжнику 1765 року серед головних хліб духовенства відзначались нецтво духовних, байдужість у відправі та навчанні парафіян і пняцтво.⁹ В своєму справозданню до Відня 5 червня 1774 року Львівський староста Мільбахер відзначав, що всі старости з великою повагою відгукувались про єпископів. Але для нижчого греко-католицького духовенства старости мали тільки слова безоглядної критики. Серед нижчих духовників лише один на тридцятьох мав які-такі студії, багато з них не вміли навіть писати. З деякими не можна було просто порозумітись, не були вони в спроможності говорити проповіді, учити дітей катехизму й ін.¹⁰ "Взагалі показується, — пише Мільбахер, — що в широкім Львівським окрузі (Рава, Камінка, Городок, Бібрка, Броди, Зборів, Золочів, Бережани й ін.) є ледве десятьох правдивих учителів, однаке із них тільки два (у Підкаменю і Заліццях) вчить дітей писати, читати, рахувати і початків латини; решта учителів вчить тільки по-польськи читати й писати і то ще на підставі свого власного досвіду, дуже зле".¹¹

Спируючись на дослідження Токажа¹², І. Кревецький вказує, що такий інтелектуальний стан греко-католицького духовенства був, на думку старост, результатом того, що вищі посади в церкві опанували виключно Василіяни й свідомо тримали парохів у темноті. Причиною було і те, що єпископи рідко відбували візитації, а обмежувались фінансовими поборами і карами священників.

Все це привело до того, що систематично організованого українського народного шкільництва в краї не було. Місцями, деколи епізодично, працювали школи-дяківки, які не мали єдиного навчального плану. Вся діяльність цих шкіл зводилась до того, щоб навчити дітей церковної грамоти, переходячи від букв до Часослова і Псалтиря.

Єдиною школою середнього типу в Галичині, де навчання відбувалося українською мовою, була школа Львівського ставропігійського братства, яка мала віроісповідний характер.¹³ Вищих навчальних закладів

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

українці Галичини не мали.

Становище поляків у Галичині під національно-культурним поглядом було значно кращим. Маючи свою державу, вони мали всі можливості до організації шкільництва. Діяли польські парафіяльні, катедральні школи, густо мережево вкрили українські землі школи і колегіуми єзуїтські, піярські, соціанські та інших орденів. Діяло 14 середніх шкіл, які задовільняли потребу в освіті для молодого шляхетського покоління. Діти простого люду до цих шкіл доступу не мали. Опіку над середніми школами взяли монахи ордену, головню єзуїти, які пропагували римський католицизм і полонізували місцеве українське населення.¹⁴

З метою не допустити відкриття вищої школи в Львові українцями і випередити їх, польський сейм вирішив дозволити єзуїтам відкрити там академію, бо "якби схизматик (українці – Б. С.) заклали свою академію у Львові – це дало б великі незгоди між учнями тої академії і учнями єзуїтськими".¹⁵ Однак єзуїтам так і не вдалось відкрити своєї академії на галицьких землях.

Таким чином, кількості неволя призвела до відсутності в Галичині української інтелігенції, шкіл, матеріальних і моральних здобутків. Духовенство підупало, міщанство зубожіло, селянство гинуло в ярмі панщини, маси українського народу пропадали в безпросвітній темноті, польська держава не мала нічого спільного з ідеєю освіти народу, українська церква не мала до того ані достатнього розуміння, ані засобів, ані змоги.

§ 2. РЕФОРМИ ШКІЛЬНИЦТВА В КІНЦІ XVIII СТОЛІТТЯ

Перший поділ Польщі, після якого Галичина відійшла до Австрії (1772 р.), застав руську (українську – Б.С.) народність краю в стані повного пригнічення.¹⁶ І. Я. Франко писав: "Певна річ, панщина не була якимось народним руським лихом, що гнобило самих тільки русинів... Та для нас, русинів, вона була подвійним лихом – і громадським (суспільним), і національним. Ми, русини, особливо в Галичині, здавен-давна були хлопська нація. Майже все, що піднеслося понад хлопа, – чи то шляхта, чи міщани, – все те за польських часів зробилося поляком; за Австрії зразу німцем, а пізніше знов поляком. При руській мові, при руській народності лишалися тільки прості чорні хлопці і вбогі та маловчені сільські священники. Вищі духовні, єпископи та каноніки говорили й писали по-польськи або по-латині".¹⁷

Загарбані Австрією українські землі були об'єднані з польськими і одержали урядову назву "Королівство Галиції і Лодомерії з великим

князівством Краківським і князівствами Освенцімським та Заторським", хоч під поняттям "Галичина" до 1772 р. розуміли українські землі Руського і Белзького воєводств. Землі новоствореної адміністративної одиниці умовно поділяли на Східну Галичину (українську) і Західну Галичину (польську). Об'єднання українських і польських земель в одну адміністративну одиницю було вигідним для польської шляхти, яка одержала можливість розглядати Галичину як частину єдиної польської території.

Вся адміністративна влада в Галичині зосереджувалась в руках намісника австрійського імператора, яким ставав, як правило, один з великих польських поміщиків.

Намагаючись ослабити польський вплив в Галичині, австрійський уряд, керуючись принципом "розділяй і володарюй", пішов шляхом протиставлення йому українського населення, що створило сприятливі умови і могло бути використано для національного відродження.

"Австрійське правительство, – підкреслював М. С. Грушевський, – побачивши, як польська шляхта поневолила український народ, взагалі задумувалося над способами, щоб йому допомогти; за Марії Терези і Йосифа II обмежено владу поміщиків, заводилися школи "з місцевою мовою" (українською) для селян і міщан, вищі школи для духовенства, що було незвичайно убоге і темне".¹⁸

Марія Терезія дала розпорядження від осені 1774 року прийняти двох учнів-русинів до закладу при церкві св. Варвари у Відні (Королівська греко-католицька генеральна семінарія), де вони мали вивчати вищі науки, потрібні для духовного стану. За 10 років там навчалось 29 вихованців з Галичини, 32 з Закарпаття, решту становили серби, румуни. Це було великим добродійством для українського народу, початком новочасного виховання духовенства. "Се було мале віконце в Європу для галицького українського суспільства і мало справді чимале значіння в його життю",¹⁹ – писав М. Грушевський.

В 1774 році австрійський уряд, одержавши листа львівського єпископа Льва Шептицького про важкий матеріальний стан українського духовенства, зобов'язав латинських єпископів наставляти своє духовенство на те, щоб ставилося з любов'ю і по-приятельськи до українського кліру, який мав називатися не греко-уніатським, а греко-католицьким. Українські священники мали титулуватися так само як латинські і заборонено називати їх понами. Українцям було відкрито рівний з поляками доступ до керівних посад.²⁰

Реформи, здійснювані за Марії Терези (1774) р., розробив запрошений з Пруссії знаменитий педагог Фельдбергер. Згідно з розробленим едиктом шкільним було передбачено піднесення стану і значення народних вчителів. Передовсім повинно було покращене їх матеріальне становище. За те заборонено їм деякі види заробітків, зокрема, утримування шинків, а Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)

також не можна було їм бути музикантами на весіллях, танцях і банкетах. За те було дозволено вести порядні і пристойні справи.

Шкільний едикт Фельбгера вимагав відміни тілесних покарань, використання т. зв. пац і Ochsenziemer зовсім заборонено, а щодо биття учнів було вирішено, щоб покарання різкою ніколи не відбувалося в часи годин шкільних.²¹

Для керівництва освітою була створена так звана надворна (придворна) комісія шкільна, якій підпорядковувались всі краєві шкільні комісії. Така комісія була створена в Галичині в 1776 р., але акції її були повільні, бо покликани до неї урядовці не знали стану справ і мусіли спочатку вивчити стан шкільництва в краї.

В цей час вперше виникла справа української мови як мови навчання в народних школах Галичини. Шкільною справою завідував Коранда, який помітив, що в цьому краї, крім поляків, живе ще і інший народ, мова якого, за його думкою, близька до російської або сербохорватсько-словінської. Він не вважав польську мову придатною для освіти цього народу, а при вивченні історії рекомендував звернути увагу на "деспотизм шляхти, її безмежну гордість і фанатичну свободолюбивість".²²

В 1777 р. в Австрії була проведена реформа народної школи, внаслідок якої створено три типи народних шкіл: в парафіях — однокласні церковно-парафіяльні з навчанням рідною мовою; у невеликих містах — "тривіальні" трикласні школи і в містах — головні, або нормальні, 4-класні школи з навчанням німецькою мовою. Як "рідна мова" була допущена й українська. Поштовхом до реформи шкільництва була публікація документа "Система виховання", в якому наголошувалось, що нова система шкіл повинна керуватися особливостями населення по мові, релігії, громадському становищі і занятті. Ця реформа майже не торкнулася шкіл Галичини. У Львові була організована тільки одна (єдина в Галичині) головна німецька школа. В 1786 році шкіл німецького типу було вже 47. Серед міських українських шкіл можна назвати нормальну школу Василія у Дрогобичі (заснована в 1775 р.) та школу при ставропігійському братстві. Але в зв'язку з тим, що грамотну молодь забирали в рекрути в першу чергу, селяни не бажали віддавати своїх дітей на навчання, що дуже стримувало поширення освіти серед населення. Для підготовки вчителів для цих шкіл відкрито учительські курси у Львові. Та українці доступу на них не мали. Так, у 1786 році з 72-х слухачів було 50 поляків і 22 німці.

У 1780 році на австрійський престол вступив Йосиф II. Проведені ним реформи дослідники оцінюють по-різному. Так, Б. Н. Мітюрюв наголошує на тому, що цісарські реформи були проіняті духом деспотизму, казенщини, муштри, а діяльність школи була направлена на виховання покірних слуг цісарського престолу.²³ А. Я. Єфіменко вказує, що по відношенню до освіти турботи уряду Йосифа II були особливо замітними і

вважає ряд реформ прогресивними.²⁴ І. Є. Левицький вважав, що реформи Йосифа II "на полі адміністраційнім і фінансовім носять на собі ціху справедливости і гуманности, і з того боку його слава як реформатора позістане незабутна".²⁵

Здійснювані Йосифом II реформи мали практичний характер, в навчанні він бачив засіб для досягнення добробуту народу і об'єднання різноплеменних народів в одну органічну державну цілість. У вищих навчальних закладах він звелів готувати стільки спеціалістів, скільки потрібно для держави і, виходячи з практичних потреб, зменшив число ліцеїв і університетів в Австрії з 7 до 3, а навчання у вищих школах за кордоном для громадян Австрії заборонив.

Особливу увагу Йосиф II приділяв народному шкільництву, яке, за його думкою, мало сприяти розширенню розвитку промислу, ремесла й рільництва. Завдяки цьому він надіявся на збільшення продукції, краще використання всіх джерел доходів, зростання чисельності населення, підвищення військової могутності держави.

Одним з найважливіших було розпорядження надворної комісії від 24 березня 1781 року, у відповідності з яким в містах і містечках Галичини почали створювати головні і тривіальні школи німецького типу, а по селах парафіяльні шкільки.

Надвірним декретом Йосифа II від 30 червня 1783 р. у Львові засновано духовну семінарію з доброю бібліотекою і великим числом стипендій. Своім рескриптом від 5 січня 1786 р. цісар наказав вчити студентів цієї семінарії рідною мовою, що дасть можливість ліквідувати потребу вчителів, які б могли викладати на рідній для народу мові. Пізніше цісар зобов'язував губернатора доручити дирекції семінарії "пильнувати кандидатів аби вчилися катехізувати, говорити проповіді і писати в своїй народній і то людській мові і аби професори перепитували їх деколи по-латині, але також сею народною мовою".²⁶

В 1783 році на вимогу Йосифа II Іван Вячеслав Ф. Маргелік здійснив інспекційну поїздку по Галичині. Анкета вивчення стану справ мала 56 питань з усіх сфер суспільного життя. Зібраний за три місяці матеріал був поданий цісареві у вигляді меморіалу, дев'ятий розділ якого називався "Шкільництво". Після подорожі Маргеліка цісар наказав прискорити роботу над шкільним законом для Галичини. В 1783 році крім нормальної школи у Львові було організовано чотири нові школи (тривіальні і окружні): Ярослав, Перемишль, Красне, Станіслав.²⁷

В 1784 році було відкрито Львівський університет з латинською мовою навчання. Він мав філософський, юридичний, медичний, богословський факультети. На філософському і богословському факультетах було дозволено кафедри з українською мовою (з 1787 по 1804 рік) викладання.

З 1787 року при університеті був "Студіум Рутенум" з українською мовою викладання. Він мав на меті готувати вступників до університету з числа української молоді.²⁸ Існував він до 1809 року, коли зросло число кандидатів на навчання, які знали латинську мову.

Як і в духовній семінарії, навчання в інституті тривало п'ять років. До цього два роки перед допуском до вивчення філософських наук краю мовою вивчали філософію. Разом з тим було запроваджено дискримінаційні заходи щодо випускників інституту: вони одержували в два рази меншу плату, ніж випускники латинських студій, їх не допускали до вищих посад у церковній ієрархії і їм не давали кращих парафій.

В часи Йосифа II за рахунок маєтків закритих монастирів було створено особливі фонди для відкриття шкіл при церквах і на видання підручників для цих шкіл. Монастирі, при яких були школи, закриттю не підлягали. Кількість шкіл зростала. Одночасно за наказами єпископів П. Білянського та М. Рилло по містах засновано парафіяльні школи з українською мовою навчання.²⁹

І. Я. Франко, проаналізувавши більше десяти куренд єп. П. Білянського (січень 1780 - листопад 1794 р.р.),³⁰ робить висновок, що справа закладання парафіяльних шкіл по сільських громадах була обговорена імовірно перший раз на з'їзді деканів 12 травня 1784 року у Львові. На тому з'їзді єп. П. Білянський наказував закладати школи при церквах, а на синів священників мають декани уважати, аби до шкіл ходили і в руській мові вправлялися. Курендами єп. П. Білянський зобов'язував священників забезпечити вимогу уряду щодо відкриття шкіл, наказував навчати дітей катехизму, утримувати на парафіях учителів, заохочувати селян посилати дітей до школи, пильнувати шкіл, а в разі потреби вчити дітей самим, забороняв без дозволу губернії відправляти дяка і т. п.

Добру роль в розвитку шкільництва відіграли куренда єпископа М. Рилла з 5 червня 1789 р., в якій підкреслювалася роль у навчанні і вихованні дітей, ставиться в обов'язок священникам розвивати цю справу, та інструкція з 1797 р. для шкіл сільських та маломіських.³¹

Оцінюючи просвітительські реформи Йосифа II, І. Я. Франко відзначав: "Се перший раз по довгих століттях могутий монарх не тільки допустив руську, людову мову до викладів у вищій школі, але сам унімнувся о її заведенні, сам наказав її уживання... З сих декретів бачимо тільки одно: цісареві Йосифові не ходило о зніщення всіх народів, а попереду усього о просвіту та піднесення темних, і він розумів се добре, що до сеї цілі найпростіше провадить наука на рідній людовій мові".³²

Боротьба українського народу привела до того, що шкільний статут від 22 березня 1787 року визнав українську мову краю, а 24 жовтня 1789 року уряд вимушений був дати дозвіл на відкриття тривіальних шкіл з українською мовою навчання. Але відомостей про такі школи нема.

Однією з важливих причин повільного закладання парафіяльних шкіл була відсутність підручників. Лише в 1786 році церковно-слов'янською мовою видано перший після прилучення Галичини до Австрії підручник "Общих и естественных поучений христіанского богочестія. Часть первая". У 1786 році у Львові видано "Катехизм великий", а у 1790 р. "Букварь языка словенского чтенія".

В 1790 р. цісарем став Леопольд II, який під впливом ідей, занесених з Франції, теж займався реформуванням шкільництва. Саме завдячуючи французьким впливам, було видано надвірний декрет від 4 квітня 1790 р., в якому оголошувалась реформа публічного виховання на основі автономії школи. Було визнано вплив учительства на виховання молоді і вони залучалися до вирішення шкільних справ. Учителі шкіл, професори гімназій і факультетів створювали колегії, що мали визначене коло компетенції. В свою чергу представники колегії утворювали "Студіум-консенс", вибори членів якого відбулися в Галичині на початку 1791 р., а в лютому 1792 склад цього консенсу з повноваженнями на три роки затвердила надворна канцелярія, причому члени консенсу залишалися на своїх посадах. Галицький консенс, головою якого був ректор університету Венц Ган, очолював шкільництво краю до 1802 р.

90-ті роки XVIII століття характерні великим числом губерніяльних розпоряджень про створення шкіл, особливо сільських. Ці розпорядження оголошували в своїх курендах консисторії, вимагаючи від священників активної роботи по розвитку шкільництва. Зокрема, серед цих розпоряджень були: рескрипт від 30 грудня 1790 р. про оплату вчителям в тих громадах, які не мають коштів на утримання вчителя, але де діти добре відвідують школу; рескрипт від 4 серпня 1791 р., в якому вимагалось відкрити руські тривіальні школи в тих місцевостях, де не було такої польської або німецької школи та багато інших.

В той же час появилися перші спроби колонізації сільських шкіл. Так, заліщицький циркулярний уряд в 1791 р. своїм розпорядженням наказав аби українські дяки при церквах учили українську молодь "ruskim i polskim jezykiem" і з тою метою роздав їм українські й польські алфавіти, друковані на окремих таблицях. Що це не була загальна вимога уряду, видно із куренди єпископа Білянського в 1791 р., де виразно говорить, що мета сільської школи "початкова освіта в руцизіні", а дальший обсяг освіти полишено нормальній школі.

Із вказаної куренди видно також, що однією із задач нормальних шкіл була підготовка вчителів для сільських шкіл, які були б краще підготовлені, ніж малограмотні дяки. Це, за задумом уряду, мали бути піонери нового типу сільської школи, якій виробився в першій половині XIX ст.³³

В ці роки уряд намагався досягти охоплення дітей освітою не з Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

допомогою примусу, але шляхом роз'яснення населенню потреби в освіті, заохоченням священників до освітньої праці.

З 1792 р. цісарем став Франц II, який інакше дивився на розвиток шкільництва, ніж його попередники. Та й держава, виснажена тривалими війнами, не мала коштів на освіту народу.

Під польським тиском рішенням ц. к. губернії від 6 лютого 1792 р. було обмежено українське шкільництво і наказано вчити українських дітей їх рідною мовою читати і писати бодай двічі в тиждень (вівторок і четвер) і був запроваджений шкільний примус. Однак, мандатори шприли "татарську вістку", що всіх письменних хлопців послають на службу до султана, тому люди ламали шкільний примус і в 1812 році він був знесений,³⁴ після чого українське населення перестало посилати туди дітей, а церковно-слов'янської грамоти вчили деякі священники і дяки в своїх хатах і в "захристі" церковній.³⁵

Наслідком цього було те, що українську молодь заставили ходити на богослуження до польських костелів, а нагляд над школами передано консисторії.

В 1797 р. були введені деканальні шкільні наглядачі, для яких консисторії видали спеціальні інструкції. Запровадження таких посад опосередковано свідчить, що число парафіяльних шкіл зросло.

В 1798 році в Галичині вже було 247 шкіл (в т. ч. одна нормальна, 9 головних, 3 тривіальних, 18 окружних, 102 міських, 114 сільських). Навчання в цих школах відбувалося в основному польською і німецькою, а дуже рідко — українською мовами. В жодній з п'яти державних гімназій, які діяли на кінець XVIII ст. у Галичині, не викладали українською мовою.

Однак хоч було видано безліч урядових і церковних розпоряджень в справі організації шкільництва, але через відсутність підручників, байдужість його провідників, відсутність дяків для навчання дітей українське населення вступило в XIX століття неосвіченим, охопленим забобами та без почуття культурних потреб.³⁶

Аналізуючи цей період розвитку Галичини і, зокрема, освіти, історики приходять до висновку, що українці не використали для національного відродження ті обставини, які склалися. Головними причинами цього є те, що, по-перше, національна свідомість, пригнічена на протязі століть, не могла зміцнитись відразу, щоб піднятися на ступінь керівного начала суспільного життя, а, по-друге, були дуже великими впливи польської культури і польської мови. Серед українців не знайшлося грамотних людей, які б зрозуміли важливість рідної мови і змогли б нею проводити викладання в навчальних закладах. Не було в українців і наукових градцій. Для викладання використовувалась церковно-слов'янська мова або викладання здійснювалось російською мовою. Видані макаронічною мовою підручники П. Лодія (1790) і Т. Захаріясевича (1790) були мертвими.

Богдан Ступарик

З 1796 до 1807 р. в Галичині не появилася ні одна українська книжка. Не розуміючи викладової мови, учні просили викладати їм по-польськи. Польська культура і польська мова залишалися для українців єдиним провідником освіченості. Крім цього, зробивши благородну справу, австрійський уряд вчинив і кривду, встановивши випускникам цих закладів в два рази меншу оплату, ніж тим, хто кінчав польсько-латинські студії.³⁷

1. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI - XVII віці. — "Жовтень", 1989, N 1 — С. 99.
2. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI - XVII віці. — "Жовтень", 1989, N 1 — С. 106.
3. Іванишин В. П. Українська церква і процес національного відродження. — Дрогобич, 1990.
4. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. — Львів, 1991 — С. 492.
5. Михайло Возняк. Як пробудилось українське народне життя в Галичині за Австрії. — Львів, 1924 — С. 4.
6. Jozef Lukaszewicz. Historia szkół w Koroni i w wielkiem ksiestwie Litewskim od najdawniejszych czasow az do roku 1794. — Poznan, 1849 — S. 79 - 80.
7. Михайло Возняк. Цит. праця. — С. 4.
8. Шкільна освіта духовних кандидатів в рр. 1758 - 1788. — Українсько-руський архів, т. IV — Львів, 1909 — С. 4.
9. Михайло Зубрицький. Знадоби для характеристики життя світсько-сільського греко-католицького духовенства в Галицькій Русі в XVIII ст. //Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку. Під ред. І. Франка. — Львів, 1902 — С. 17.
10. Іван Кривецький. Галичина в другій половині XVIII в. Огляд нових видань //Записки наукового Товариства ім. Шевченка, т. ХСІ — Львів, 1909 — С. 85.
11. Там же. — С. 41.
12. Tokaz W. Galicja w poczatkach ery jozefinskiej w swietle ankiety urzadowej z roku 1783 — Krakow, 1909.
13. Мирослав Семчишин. Тисяча років української культури. — К., 1993 — С. 176.
14. Степан Баран. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл. — Львів, 1910 — С. 4.
15. Jozef Lukaszewicz. Цит. праця. — С. 166.
16. Ефименко А. Я. История украинского народа. — К., 1990 — С. 390.
17. Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині //Збір. тв. в 50 т., т. 47 — С. 108.
18. Грушевський Михайло. Історія України. — Київ - Львів, 1913 — С. 479.
19. Там же. — С. 479.
20. Возняк Михайло. Цит. праця. — С. 11.
21. Заклинський Р. Про школи елементарні з найдавніших часів //Учитель, 1904., — ч. 20 — С. 319 - 320.
22. Возняк Михайло. Цит. праця. — С. 19.
23. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. — К., 1991 — С. 102.
24. Ефименко А. Я. История украинского народа. — К., 1990 — С. 392, 484.
25. Левіцький І. Є. Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в р. 1772 - 1800 і розвій русько-народного шкільництва в р. 1801 - 1820 //Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку. Під ред. І. Франка. — Львів, 1902 — С. 108.
26. Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині //Збір. тв., т. 47. — С. 109 - 110.
27. Кривецький Іван. Галичина в 2-й половині XVIII в. //Записки наукового товариства ім. Шевченка, т. ХСІ. — Львів, 1909 — С. 86.
28. Наталія Полонська-Василенко. Історія України, т. 2. — Мюнхен, 1976 — С. 381.

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

29. Там же. — С. 375.
 30. Франко Іван. Причинки до історії Галичини в XVIII ст. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том XXVII. — Львів, 1899 — С. 2 - 16.
 31. Кміт Юрій. Заходи коло просвіти в перемиській дієцезії 1780 - 1797 р.р. // Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку. — Львів, 1902 — С. 90.
 32. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Збір. тв., т. 47 — С. 110.
 33. Іван Франко. Заходи коло просвіти в львівській дієцезії 1784 - 1792 р. // Матеріали до культурної історії... — Львів, 1902 — С. 100.
 34. Нагасвський І. Історія української держави, т. 68. — Рим, 1989 — С. 23.
 35. Антін Павенцкпй. Початок і розвій шкільництва на Русі. — Львів, 1900 — С. 13.
 36. Левіцький І. Є. Цит. праця. — Львів, 1902 — С. 126.
 37. Грушевський Михайло. Історія України. — Київ - Львів, 1913 — С. 479 - 480. Ефименко А. Я. Історія українського народу. — К., 1990 — С. 392. Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Збір. тв., т. 47. — С. 110 - 111.

РОЗДІЛ II. РОЗВИТОК ШКІЛЬНИЦТВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

§ 1. ШКІЛЬНИЙ ЗАКОН 1805 РОКУ.

Важливу роль в розвитку австрійського шкільництва відіграв закон від 11 серпня 1805 року, який на багато років наперед визначив, як буде розвиватися школа в державі в цілому і в Галичині зокрема. Закон називався так: "Politische Verfassung der deutshen Volsschunen fur die osterreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombar die, Venedig und Dalmatien".

Цей закон широко відомий під назвою "Політична устава шкільна". Він не був чимось цілком новим, а, як зазначено в передмові до його видання в 1844 році, був затвердженням шкільних розпоряджень, виданих попередниками і дещо змінених.¹ До 1850 року цей закон був перевиданий з доповненнями дев'ять разів. Він мав 23 розділи, 478 параграфів і діяв до 1873 року.

* Закон підготував реформи наступних років, привчивши батьків посылати дітей до школи, розширивши шкільну мережу і збільшивши охоплення дітей шкільним навчанням. Однак автори цього закону не враховували історичного минулого нашого краю і, передбачаючи передовсім німецьку мову викладову у всіх містах, вступали у суперечність з фактичним станом суспільства. Закон не врахував не тільки економічну відсталість краю, але і те, що в Галичині дуже мало людей знали німецьку мову.²

* Закон постановляв, що в кожній місцевості, де знаходиться парафіяльний священник, де ведуться метричні парафіяльні книги, повинна також бути школа парафіяльна. В тих місцевостях, де не ведеться метрична парафіяльна книга, але де в радіусі півгодини дороги є 100 дітей шкільного віку, має бути закладена школа гмінна.

* Окрім цього, закон містив положення, яке передбачало відкриття окремої школи для меншого числа дітей і на меншій відстані в тому випадку, якщо доступ до школи затруднений через гори, ріки, болота і т. п. В декреті надворної комісії від 11 листопада 1811 р. це положення було доповнено таким: "В околицях, в яких мешканці так розпорошені, що не можна зібрати відповідного числа зобов'язаних до школи дітей у встановленій віддалі для закладання школи з окремим вчителем, треба постаратись про ближче для тих дітей приміщення, в якому буде організовано навчання через приходячого

помічника”³

У відповідності з законом існуючі або утворювані школи мали бути трьох типів: школи тривіальні, школи головні і школи реальні. Школи тривіальні належало закладати по селах і містах, де ведуться книги метричні парафіяльні або де інші потреби того вимагають. Головні школи мали бути там, де вже запроваджені. Належало старатися, аби в кожному окрузі була одна школа головна, з чотирма класами, в якій би молодь готувалася до “штук” (штука – мистецтво) і ремесел, дрібної торгівлі і яка готувала б в разі потреби до вступу в школу реальну або гімназію. Школи реальні заслуговували, як вказувалось в законі, на особливу увагу, по-перше, з погляду на велике число тих громадян, які мають намір посвятити себе вищим “штукам”, торгівлі, банківській справі, державній і фінансовій службі, веденню бухгалтерського обліку, а, по-друге, з погляду на молодь, розумові сили якої є вже готовими до сприймання широкій і ґрунтовнішій науки (освіти – Б. С.); школи ті однак є завжди віткою німецьких навчальних закладів або властивого шкільництва народного. Того типу школи реальні мали тимчасово існувати тільки в кількох містах головних чи торговельних; пізніше також в інших місцевостях, в яких є чисельним купецтво. Та існує вже гімназія, буде можна запровадити таке навчання – лиш тільки біля загального, передовсім економічного відділу тих шкіл, щоб учні, бажаючи присвятити себе господарству рільничому, отримували потрібні їм відомості, а учні, що бажають займатися торгівлею, одержували б обов’язкові передвступні відомості.

(Школи головні були переважно трикласові) Де головна школа мала четвертий клас, там цей клас складався з двох відділів і двох років навчання, де навчали деяких предметів спільно, деяких окремо. Крім тих шкіл, були в містах головних “школи нормальні” чи “взірцеві школи головні”, поєднані з так званими препарандами для підготовки вчителів, в котрих обидва найвищих класи (третій і четвертий) поділено було на два відділи. Школи реальні, які уже існували, були поєднані з школами головними і мали перед 1805 роком два класи. “Політична устава шкільна” по врахуванню навчальних предметів в тих школах постановила, що двох класів, як було до цього часу, є замало і тому в майбутньому ці заклади будуть складатися з трьох класів. В “Політичній уставі шкільній” вказувалось також, що кілька реальних шкіл є поєднаними з вищими навчальними закладами і посідають ступінь гімназій. В Галичині такою була школа при реальній і торговельній академії в Львові. Рівнорядні з гімназіями реальні школи одержали назву “вищі школи реальні”, а реальні школи, поєднані з школами головними, стали називатися “нижчі школи реальні”.

Тривіальні школи мали три курси: підготовчий, перший і другий клас. Вони розміщалися в маленьких містечках і містах.

Щодо числа вчителів “Політична устава шкільна” встановила таке.

Богдан Ступарик

В тривіальних школах з одним навчальним приміщенням є один вчитель. Де навчання відбувається в кількох приміщеннях, вчитель має мати стільки помічників (молодших учителів), скільки окрім нього стосовно до числа приміщень потрібно.

В школах головних є стільки вчителів, скільки класів. Найдостойнішого з них слід визнавати як директора, який через те ступінь урядника магістратського посідає. При школах нормальних чи взірцевих школах головних з приводу роздільного навчання в третьому і четвертому класі, а також з приводу великого числа учнів, встановлюється, крім вчителів, окремо посада директора, який зобов’язаний замінити вчителів при їх хворобі.

Ці вимоги конкретизували два розпорядження надвірної комісії від 1828 і 1840 р. В першому з них сказано, що тільки при школах нормальних мають бути окремі директор і катехит, іншим школам головним можна на то винятково дозволити, якщо потреба и цьому буде доведена. В другому розпорядженні вказується, що при школах нормальних і школах головних з чотирма класами треба подумати про те, щоб без обтяження державних фондів встановити окрему посаду вчителя каліграфії.

В 1855 році всі головні школи перетворено на чотирикласні і запроваджено в них співні як предмет обов’язковий, а рисування передбачалось впровадити там, де це можливо.

Щодо випадків, які вимагають збільшення числа учителів, то “Політична устава шкільна” постановляла, що при цілоденному навчанні на одного вчителя має бути не більше 80 учнів. Якщо школу відвідує понад 100 учнів, то їх треба розділити на два приміщення і ввести посаду помічника вчителя. Якщо учнів буде понад двісті, то навчання треба організувати в трьох приміщеннях і крім одного вчителя ввести двох помічників. Якщо навчання триває лише півдня, то число учнів, яке припадає на одного вчителя і на одне приміщення, можна подвоїти.

Будучи замкнутою і всесторонньою системою, “Політична устава шкільна” передбачила і підготовку шкільного вчителя. Цій проблемі присвячено розділ VIII, який охоплював §§ 109 - 131. § 115 передбачав, що в нормальних чи взірцевих головних школах кожного краю мають щорічно відбуватися педагогічні курси, метою яких є підготовка вчителів для шкіл головних, які мали бути утворені в такій кількості, щоб в кожному циркулі була одна така школа. (Галичина була разом з Буковиною розділена на 19, а пізніше на 20 циркулів. Школа головна обіймала четвертий клас і відповідно до § 23 пристосовувала до мистецтв і ремесел, до нижчерядних торговельних занять і до вступу в гімназію чи школу реальну).

Додатковий декрет надвірної комісії від 1823 року ставив перед кандидатами, які домагаються учительської посади, систематизованої для IV класу школи головної, вимогу здачі конкурсного екзамену, від якого

Шкільництво Галичини (1772—1939 pp.)

вони могли бути звільнені, якщо представляли свідоцтво про закінчені вищі студії. (Подібні екзаменні здавали також кандидати на учительські посади в гімназіях).

Унормований в тому параграфі шестимісячний курс педагогічний мали відбувати згідно з § 116 також кандидати на вчительські посади в школах реальних, які зараховувалися до народного шкільництва. До таких кандидатів ставились вищі вимоги щодо поступу; також було бажаним, щоб вони самі з добрими успіхами закінчували реальну школу. Вибір між кількома кандидатами цієї категорії мав відбуватися шляхом конкурсу.

Кандидати на посаду вчителів тривіальних шкіл у відповідності з § 117 мали пройти трьохмісячний педагогічний курс, який відбувався при головній школі кожного цїркулу. Після закінчення навчання кандидат піддавався теоретичному і практичному екзаменові в присутності окружного наглядача шкільного. Такими наглядачами відповідно до § 133 могли бути представлені через ординарію церковну і затвержені через губернію найкращі шкільні працівники серед священників.

Безпосередній нагляд над школами здійснював місцевий парох, вище — декан, як окружні наглядачі шкільні, а даліше — консисторія і політична влада. Місцевий парох контролював викладання релігії і інших предметів, аналізував методику навчання, поведінку вчителя, старанність і поведінку учнів, виконання родичами обов'язку по відвідуванню школи їх дітьми. Його обов'язком було старатися, щоб не було відхилень і, якщо не вдасться виправити становище, доповідати окружному шкільному наглядачеві.

Декан здійснював нагляд над діяльністю: пароха по покращенню навчання релігії і інших предметів, а також його піклування про розвиток шкільництва; вчителя під наглядом старанності, виконання принципів навчання і моральності життя; гміни щодо забезпечення посплання дітей до школи, своєчасності виплати зарплати вчителям, по утриманню шкільних будиноків.

Найвищий нагляд за навчанням релігії і інших предметів, станом побожності дітей здійснював консистор, а над утриманням шкіл і вчителів — політична влада.

При позитивному результаті екзамену кандидат у вчителі отримував свідоцтво, скріплене печаткою, що "може бути використаний як помічник". Після однорічної практики на посаді помічника кандидат, що досяг 20 років, міг добиватися видання учительського патенту. § 120 детально окреслює, в який спосіб окружний наглядач шкільний має переконуватися в компетентності і поведінці тих кандидатів і як має доповідати про те консистору, котрий мав організувати короткі екзамен, усний і письмовий, після якого кандидат отримував на виданому йому після препаранди свідоцтві приписку, що "може бути презентований як учитель", чи взятий до зайняття сталої учительської посади.

Для кандидаток на учительську посаду курси педагогічні не організовувались. Вони навчались в кращих учителів і здавали екзаменні відповідно § 124 "Політичної устави шкільної".

Якими скромними були вимоги до рівня підготовки кандидатів у вчителі, видно із спеціального декрету надворної комісії шкільної, яка, щоб запобігти надлишковому притокові кандидатів до стану учительського, постановила, що не можна приймати до препаранд кандидатів, які не мають доброго свідоцтва про закінчення третього класу школи головної. Однак цей декрет від 1822 року не поширював свою дію на Галичину, з чого випливає, що знання у препарандистів краю були ще нижчими.

В розділі XI (§§ 209 - 220) "Політичної устави шкільної" сформульовано права і обов'язки народного вчителя, де вказано, що він має бути здоровим, побожним, добре знати предмети, які буде викладати, і має вміння використати їх для морально-релігійного виховання, має вміння читати всі види друку, добре писати, розуміти граматику, знати мову німецьку і мову краю і т. п.

Результати навчання в значній мірі визначаються навчальними планами та організацією роботи школи. Навчальні плани мали завдання: а) визначити предмети шкільного навчання; б) окреслити відомості з кожного предмету; в) розділити ту суму відомостей між групами шкільної дітвори.

Навчальні плани для тривіальних шкіл, визначені "Політичною уставою шкільною", до 1855 року були двохступеневі. Діти першого і другого року навчання утворювали перший клас, а дальших 4 роки навчання становили другий клас. В законі 1805 року говорилось, що для кращого результату одночасного навчання, і з причин інших корисних поглядів, належить розділяти шкільну молодь на дві половини чи класи. До першого відділу чи класу мають бути зараховані ті діти, що вмінють розпізнавати звуки, висловлюватись і початкуючі в читанню; до другого класу ті, що вмінють читати, писати і рахувати. Ті дві половини відвідують школу в містах і менших містечках, також там, де це є можливим, перед і після полудня; якщо б це для господарства сільського чи промислу було шкідливим, то це змінюється так, що один відділ чи клас буде ходити до школи до полудня, а другий — після полудня. В першому відділі належить навчати малого катехизму, пізнання звуків, читання по складах з застосуванням правил, початків читання письма і друку, писання основних рисок і окремих з тих рисок складених літер, складів і слів, а також початків обчислення усного. Діти можуть впродовж двох років дійти в тих предметах до такої вправності, що будуть підготовлені до переходу в другий відділ чи клас. Учні другого відділу вчать дальше релігію, читання і каліграфію, також їх належно навчають орфографії і диктування. Дальше розпочинається в першому році числення цифрами (письмове) в поєднанні з усним численням і в наступні роки це навчання поглиблюється. До цього ще необхідно додати вказівки

до стилістичних вправ, потрібних в житті. В якому порядку повинно здійснюватись вивчення тих предметів, визначав приписаний "поділ годин", в якому, в залежності, чи школа цілоденна, чи працює по половині дня, чи з двома учителями, складено розподіл годин на кожний день.

Дух часу і напрям виховання та навчання показує нам вимога "Політичної устава шкільної", яка наголошує, що головна слабкість народної освіти, якщо вона обмежується на вихованні одної єдиної влади душі, чи якщо при доброму вихованні всіх влад душі не взяла до уваги потреб того стану, який виховує і навчає, але вважає, що всім станам одне і те саме годиться для застосування і всім станам хоче прищепити ті самі погляди. Школа тривіальна повинна працювати в тому напрямі, щоб в ній діти добре навчилися релігії Ісуса Христа і набули належних поглядів на речі, з якими стикаються, і на стосунки, в яких знаходяться, з метою такого використання з речей і стосунків, які християнська наука моралі приписує. Читання, письмо і рахунки є окрім навчання релігії єдиними властивими предметами шкільного навчання, котрих як засобів до своїх цілей школа потребує і до яких належить додати практичне навчання деяких завдань.⁴

В розділі "Методи навчання" читаємо: "Психологія нам вказує, що перша винятково активна сила (душі) у дитини є пам'ять, метода мусить дуже старатися формувати у дітей пам'ять. Однак щоб досягнути відповідний розвиток всіх влад духовних, повинна вона не тільки пам'ять зформувати, але вимагає також розум і серце виховувати. Тільки в міру потреб дітей належить їм приділяти відповідних понять і будити їх почуття, але тільки такі, які для людей їх стану і покликання є обов'язкові і корисні, яких головною метою є моральність і які надаються у тому класі підданих до розбудження моральності".⁵

Коли розпорядженням міністерства в 1855 році перетворено всі школи головні на чотирикласні, тоді школи тривіальні змінено на триступеневі, тобто навчальний матеріал розділено на три групи, а учнів на три ступені. Розпорядження вимагало так навчати дітей, щоб ті, хто добре закінчив тривіальну школу, могли прийти до четвертого класу школи головної.

Метода навчання навіть в найкращих головних школах полягала в механічному запам'ятовуванні. Головною метою навчання було формування уміння використання німецької мови, вивчення правил німецької граматики і орфографії та оволодіння чотирма головними арифметичними діями. Виховною метою було сформувати покірність і сліпий послух учнів, чому добре сприяли фізичні покарання.

В перших виданнях закону від 1805 року не було згадки про крайову мову викладання. Всі школи мали бути тільки німецькими, а не німецьких шкіл закон не передбачав. Лише пізніше закон був доповнений щодо викладових мов на основі цісарського розпорядження, про що мова буде

йти далі.

Із сказаного видно, що "Політична устава шкільна", зібравши воедино ідеї і положення попередніх законів і розпоряджень щодо освіти, дала характеристику шкільної системи в австрійській державі. Вона віддала народну освіту переважно в руки церкви, обмеживши державні і світські впливи та наділивши церкву необмеженими повноваженнями.

§ 2. ПОЧАТКИ БОРОТЬБИ ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ШКІЛЬНИЦТВО

Закон 1805 року мав великі заслуги в розвитку шкільництва в різних краях Австрії. Але при аналізі стану шкільництва в Галичині в перших десятиліттях XIX століття яскраво проявляються дві речі: байдужість населення до школи і мертва, бездушна формалістика шкільних керманичів.⁶ Відвідування школи дітьми шкільного віку було поганим, уряд не намагався "заставити неслухняних" відвідувати школу, а при візитаціях шкіл основну увагу звертали на зовнішню форму (журнали, протоколи і т. ін.), а не на організацію і результати роботи.

В 1808 році центральною уряд провів інспекцію шкільництва Галичини і на підставі представленої к. с. Грубером реляції Надвірна Комісія Шкільна в 1812 році встановила певні норми щодо заснування народних шкіл в Галичині. В цьому ж році знесено шкільний примус. У відповідності з цими нормами видано губерніальний рескрипт від 18 червня 1813 року, який обмежив українське шкільництво майже виключно на самі сільські заклади. Нормами передбачалось, що тривіальні школи треба закладати передусім в містах і більших містечках і при цьому виходити з числа вчителів, готових для викладання в цих школах. В тих громадах, де не було можливості закласти школи, місцеві священники повинні були організувати вивчення релігії по програмах тривіальної школи. Для навчання дітей вони мали виділяти церкву, захристію або одну кімнату при парафії. Встановлено, що навчання в сільській школі має відбуватися рідною мовою, в міських школах німецькою і народною мовами, але так, щоб поважати більше освітню реальність в краєвій мові (auf Realbildung in Landessprache). Що це означало при колонізації шкільництва, зрозуміло всім: навчання має бути в міських школах німецькою і польською мовами. Щодо мови навчання в головних школах, то там чітко визначено, що має бути навчання німецькою і польською мовою. Навіть вивчення релігії мало відбуватися з третього класу німецькою мовою.⁷

На щастя, план, який міг загальмувати розвиток шкільництва на десятки років, не був реалізований через складні політичні і військові події

в Європі і завдяки боротьбі греко-католицького духовенства за рідну мову в школах Галичини. Початок боротьби за самобутність українського народу, національне шкільництво, розвиток української мови і літератури поклали молоді представники української інтелігенції, вихованці духовних греко-католицьких семінарій та богословного факультету Львівського університету. Ця боротьба починалася з Перемишля.

Консисторія перемиська на основі губернiального рескрипту від 14 липня 1815 року своєю курендою від 14 серпня 1815 р. закликала духовенство впливати на створення громадами фондів для утримання парафіяльних шкіл. В грудні 1815 року консисторія знову закликає духовенство відродити парафіяльні школи в місцевостях, де є підготовлені для вчителювання дяки. Автором цієї куренди був І. Могильницький, заслуги якого перед українським шкільництвом дуже великі. Під його керівництвом (а він був шкільним наглядачем в перемиській єпархії) освіта одержала русько-народний напрям. Він видав п'ять шкільних підручників, серед яких "Букварь словено-русского языка", "Наука християнська по ряду катихизма нормального к пользі дітей парафіяльних" і ін. В праці "Відомість о руськім язичі" (1829 р.) він визнав українську мову за одну із східнослов'янських мов, а українців за окремий народ. За час його нагляду створено в перемиській єпархії 410 русько-народних шкіл. За заслуги в розвою шкільництва Галичини цісар Франц I своїм дипломом надав йому шляхетство.

В 1816 році канонік Іван Могильницький (1777 - 1831), при покровительстві митрополита Михайла Левицького, заснував у Перемишлі "Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних", метою якого було поширення віри і моральності шляхом видання шкільних книг народною українською мовою. Статут товариства 20 січня 1816 р. затвердив М. Левицький, а цісар 5 липня 1816 р. Статут був надрукований брошурою. Але куренду про створення товариства М. Левицький видав лише 21 березня 1817 р. і було стримано таким чином його розвиток. Це товариство не подобалось полякам і вони разом з Василями підговорили проти нього римського кардинала Северолі, котрий написав листа М. Левицькому, в якому піддав статут критиці. Однак міністр внутрішніх справ Австрії став на сторону М. Левицького і вважав звинувачення Северолі безпідставними. Незважаючи на це, головна мета товариства – укладання українських популярних книжок – не була виконана. Товариство поступово занепало.⁸

Візитації вищих духовників і, зокрема, Михайла Левицького показали велике прагнення населення до здобуття освіти. Однак цього бажання для відкриття шкіл було замало. Треба було мати підготовлених для роботи в школі вчителів. І тому в 1817 р. приймається рішення про відкриття в Перемишлі дяко-вчительського інституту. Про це були повідомлені парохії курендою перемиського єпископа від 25 квітня 1817р.⁹

Богдан Ступарик

де вказувалось, що відкривається інститут дяків і вчителів з метою помноження хвали Божої і для пожитку люду вірного. Витрати на навчання і утримання вихованців інституту повністю покривалися за рахунок церкви і жертводавців. Курендою було встановлено, що кожного року, не пізніше кінця липня, декани відсилають офіру до консисторії з цілого деканату з іменним виказом офірувачів, а час відсилання натуральної офіри залежить від волі офірувачів.

Для створення фонду, необхідного для виділення десяти місць для навчання дітей священників, консисторія встановила мінімальні розміри річних внесків для парафіяльних працівників і парохів. Пізніше єпископ І. Снігурський за власні кошти закупив і подарував дяко-вчительському інституту село Новосілки під Кальварією з тим розрахунком, щоб доходи з цього села йшли на щорічне утримання 24 вихованців. В зв'язку з тим, що тих доходів не вистачало на цю справу, Снігурський в своєму заповіті постановив, щоб недостаючу суму виплачувати з інших його легатів.¹⁰

В інститут приймали хлопців віком не менше 14 років, які мали добре здоров'я і здібності до співу, вміли належно читати по-руськи, були підготовленими в співі і знали трохи релігію. Перевага надавалась кандидатам, які крім цього знали польську і німецьку мови.

Відбір учнів до інституту здійснювався через деканів, яким треба було представити метрику, свідоцтво про освіту і характеристику від місцевого пароха, від гміни або домінії. В стислій формі декан екзамнував кандидата і направляв документи в консисторію, де в присутності кандидатів в кінці вересня здійснювався остаточний відбір вступників. Крім прийнятих в такому порядку, в інституті могли навчатися власним коштом і інші бажуючі.

Інститут було відкрито 1 жовтня 1817 року, а його директором став І. Могильницький. Статут цього інституту затвердив Франц I своїм рішенням від 24 серпня 1818 р.

В дяко-вчительському інституті викладали логіку, релігію, церковно-слов'янську і українську граматику, арифметику, німецьку мову і письмо, церковний нотний спів, методику, етику та інші предмети.

Інститут працював впродовж XIX століття. І. Є. Левицький в примітці за 1902 рік вказує, що "сей інститут є тепер властителем каменички, в якій міститься сам".¹¹

Для відродження музичної справи єп. Іван Снігурський заснував в Перемишлі в 1828 році першу в Галичині музичну школу. Перші кроки цієї школи були невдалими. Школа досягла висоти розвитку в 1830 - 1834 роках, коли там працювали чехи. Спочатку Альогіз Нанке, а потім Вінкент Зрзавий. В школі вчили основ музики, співу, гри на різних інструментах, а талановитих учнів також вчили гармонії. В школі в основному виконували твори Бортиянського, але не цурались західно-європейської музики. З цієї

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

школи вийшли галицькі композитори Михайло Вербицький та Іван Лаврівський.¹²

На початку XIX століття складна ситуація склалася щодо мови викладання в школах. Закони кінця XVIII ст., які передбачали навчання українських дітей українською мовою, не були виконані. Закон 1805 року, як вказувалось вище, навіть не містив згадки про крайову мову викладову. Станом на 1816 рік в шкільництві фактично запанувала польська і німецька мова, хоч церква та верховне духовенство вимагало від священників забезпечити в своїх парафіях навчання дітей українською мовою. Щоб виправити становище, митрополит Михайло Левицький в 1816 році звернувся до губернії з листом, в якому вимагав навчання в школах рідною мовою дітей. Губернія відповіла, що вона не намагається запроваджувати в сільських школах навчання німецькою мовою, але і завести навчання українською (руською) мовою не може, бо ця мова в письмі не вживається, нема вчителів, які б могли цією мовою викладати.

З такою відповіддю митрополит не погодився і ще раз звернувся до губернії з вимогою навчання українською мовою, бо це, вказував він, впливає на релігійність народу, яка буде падати, якщо не навчати дітей рідною мовою. Коли і на цього листа губернія відповіла відмовою, митрополит звернувся із скаргою до цісаря Франца I. Хоч губернія і переконувала надвірну шкільну комісію про неможливість запровадження в школах Галичини навчання українською мовою, цісар розпорядився створити в губернії комісію із зацікавлених сторін і вирішити мовне питання в школі. В склад комісії ввійшли архєєпископи обох обрядів, губерніяльні радники і шкільні наглядачі. Від української сторони в роботі комісії брали участь Михайло Левицький і Іван Могильницький. Головою комісії було призначено губернатора Ф. Ауера.

Більшістю голосів комісія вирішила, що можна навчати дітей українською мовою, але жодна українська школа, де навчання не буде відбуватися по-польськи, не може користуватися з шкільного фонду і конкуренції та буде вважатися приватною школою. Українських дітей в школах дозволялося навчати релігії українською мовою, але до навчання інших предметів треба вживати лише крайову, тобто польську, мову. Нагляд за школою має здійснювати парох латинського обряду, а в громадах, де є лише український парох, нагляд над школою належить йому. На комісії знову висловлювались думки про те, що українська мова є наріччям польської і "коли хто хоче навчити хлопа греко-католицької віри, аби міг читати свій катехизм і свої літургійні книжки, то треба їх лише переложити на польську мову, або видрукувати латинкою, а не з огляду на "хлопа" побільшувати без потреби наріччя і букви".¹³

Питання щодо викладової мови в школах Галичини було визначено цісарською постановою від 16 квітня 1818 р. і рескриптом губернії від 22

травня, який львівська консисторія оповістила курендою від 15 червня 1818 року. Це рішення передбачало:

а) навчання релігії для молоді греко-католицького обряду у всіх школах Галичини і Буковини має здійснюватися священниками того ж обряду українською мовою;

б) в школах народних, до яких ходить молодь латинського і греко-католицького обряду, має бути, крім навчання релігії, для якої зобов'язує вищевказаний припис, все навчання польською мовою, але належить старатися по зможі, щоб діти греко-католицького обряду також українського читання і письма навчилися;

в) в школах народних, в яких навчаються діти лише греко-католицького обряду, все навчання має відбуватися українською мовою, але так, щоб діти також вчилися читати і писати по-польськи.¹⁴

Було визначено також, що нагляд над школами, в яких навчалися діти різних обрядів, мав здійснювати декан того обряду, до якого належала більшість учнів.

§ 3. СТАН ШКІЛЬНИЦТВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

Аналіз документів, поданих Юрієм Кмітом, про стан сільської школи в Галичині в р.р. 1810 - 1924, документів, поданих Стефаном Томашівським, про стан парафіяльних шкіл в кізлівським та бережанським деканатах львівської єпархії дає можливість побачити надзвичайно складні відносини, які склалися в Галичині. Недбалість духовенства, бідність і темнота селян, систематична опозиція доміній не давали не тільки розвиватися шкільництву, але й не створювали можливостей для заснування шкіл.

Так, документи стверджують, що в кізлівському деканаті¹⁵ в багатьох селах не було парафіяльних шкіл.

З візитованих в 1819 році вісімнадцяти парафій, лише в одній парафії мала б будуватися парафіяльна школа, в десяти селах діти не вчилися зовсім. В інших селах були школи-дяківки. В деяких селах дяк вчив читати по-руськи і співати в церкві, а в деяких дяк для навчання не придатний. Число учнів в цих школах від 4 до 10. Навчання відбувалося або в церкві, або в хаті дяка, хоч приміщення, де проживали дяки, в основному дуже малі і до навчання не придатні.

У візитаціях відзначались і добрі успіхи в навчанні дітей. Так, при візитації Плотища 28 лютого 1827 р. вказано, що хоч будинок для помешкання дяка дуже малий і в поганому стані, тут вчиться велике число

дітей і вони на екзамені показали дуже добрі успіхи, яких в інших парафіях нема. Однак стан охоплення навчанням, хоч інспектуючий вважав, що "вчиться велике число учнів", поганий. Із 45 хлопчиків і 61 дівчинки шкільного віку школу відвідували 15 хлопців і 13 дівчат.

В протоколі візитації Будилова від 28 лютого 1827 р. відзначається, що окрім дуже малого помешкання для дяка діти не мають де вчитися. Дяк вчив кількох дітей по-руськи і по-польськи читати, рахувати усно і деякі починають писати. Дяк здібний до навчання дітей.

З актів цього ж (кізлівського) деканату видно, що в Золочівці і в Каплинцях 27 лютого 1827 р. візитація не відбулася, бо парох був п'яний і відправив декана з нічим. Шкіл в цих селах тоді не було. Через 20 років (14.07.1847 р.) записано, що в Золочівці школа ще не побудована. До екзамену стало четверо дітей, але нічого не відповідали. В Каплинцях школа, яка була перед 40 роками і де дітей вчив старий дяк, завалилася, а тому дітей ніхто не вчив.¹⁶

Аналіз документів, поданих Стефаном Томашівським про стан парохіальних шкіл в бережанському деканаті львівської єпархії в р.р. 1843 - 1849, свідчить про те, що стан сільської школи і тут був незадовільним.¹⁷ Протоколи деканальної візитації в 1847 - 1848 роках показують, що із 27 візитованих парафій не мали школи в семи селах, лише в одному селі була тривіальна школа латинського обряду, в більшості сіл навчали дяки в своїх помешканнях. Діти відвідували школу погано, а то і зовсім не ходили. Лише в Жукові діти добре відвідували школу, а у всіх інших селах число школярів не відповідало числу дітей шкільного віку.

З представлених Іваном Кривецьким¹⁸ матеріалів видно, що в 1828 р. в Галичині з 465 434 дітей шкільного віку школу відвідували лише 55 042 і що багато дітей не можуть відвідувати школу і їм треба приділяти увагу і допомагати в цьому. Зменшувалось число церковних шкіл і тому 1 листопада 1834 р. було видано наказ про організацію шкільних курсів (1 - 2 рази на тиждень) в селах, де нема шкіл. Намічалось ряд заходів для організації навчання української мови в народних школах (18 листопада 1847 р.), а також організації навчання в тривіальних школах на мові більшості населення, тобто в двох мовах (наказ від 16 травня 1848 р.). 21 травня 1850 р. було видано розпорядження в справі вивчення української мови й греко-католицької релігії в народних школах.

Аналіз документів свідчить про те, що в першій половині XIX століття, незважаючи на створення дяко-вчительського інституту та препаратів, проблема вчителя залишалася вирішеною недостатньо.

Головні школи були краще забезпечені вчителями. Зате в тривіальних школах Галичини вчителями були відставні солдати, ремісники, які не могли себе забезпечити своїм ремеслом, та інші люди, які хотіли собі в учительській праці знайти притулок і забезпечення. Фінансування шкіл було різним і

Богдан Ступарник

тому багато вчителів мандрували від школи до школи, шукаючи кращого заробітку. В деяких убогих гмінах цілорічна оплата становила 50 - 80 злр.,¹⁹ часто головну частину оплати видавали натурою. Наприклад, в оголошенні про конкурс на вчителя в 1819 році для роботи в школі с. Кривотули Станіславської округи вказувалося, що його забезпечення включає в себе: 2 морги поля, 100 фл грішми, город, вільне пасовисько, 40 фір дров.²⁰ І ті окремі виплати були нерегулярними і вчитель мусив ходити від хати до хати, щоб їх зібрати або судився роками про виплату заборгованості.

5 грудня 1817 року була видана куренда про підготовку вчителів для шкіл парафіяльних у головній німецькій школі. Для цього в кожній німецькій школі вводили двох помічників вчителя, а в зразковій головній школі у Львові було введено шість помічників. Вони мали забезпечити задоволення всіх заяв про підготовку вчителя.

Яскравим прикладом борця за народну школу був священик с. Залуччя Степан Григорович (1787 - 1845), який в своїй парохії заснував школу і сам у ній викладав. Потім доручив цю справу дякові. Коли дідич віддав до війська одного за одним трьох дяків, С. Григорович знову став навчати дітей. Домінія ненавиділа його за те, що вчив підлеглих читати і писати, його обмовляли перед світським і духовним урядом, переслідували, йому робив докори Михайло Левицький при візитації. Однак він продовжував робити свою справу, говорячи: "творім добро, поки день; зло минеться, добро буде".²¹

Консисторія, деканати дбали про те, щоб робота вчителів приносила користь і відповідала певним вимогам педагогічним і юридичним. Тому видаються обіжники, що роз'яснюють права і обов'язки вчителів, розробляється документація, яка регламентує роботу школи, і т. п. Наприклад, повітовий наглядач куліковського деканату о. Блонський після своєї номінації на цю посаду видав 18 червня 1818 року "Плянь или расположение взирательное", по якому мала бути організована робота шкіл під його керівництвом. Цей план був розроблений на основі політичної устави шкільної і був записаний в деканальній книзі спочатку польською мовою, а 10 травня 1819 року виписаний українською мовою.²² Автор розділяв шкільний порядок на: 1) порядок шкільно-економічний; 2) шкільно-маніпуляційний; 3) шкільно-поліцейський. В цьому документі детально розроблено порядок створення шкіл, організацію навчання в них, відповідальність батьків за відвідування дітьми школи та ін. В травні 1820 року о. Блонський уклав угоду з жовтянецькими дяками, де чітко були визначені їх права і обов'язки щодо навчання дітей.²³

За порушення вчителями службових та моральних обов'язків їх карали, звільняли з роботи, піддавали судові. Наприклад, куренда від 1 листопада 1821 року повідомляла про те, що тривіальний вчитель Вінцент Бисаковський з Дзіковіц біля Ряшева звільнений повністю від шкільної

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

служби через нездібність, лінь і аморальність. 18 січня 1822 року був звільнений з посади помічника вчителя в самбірській окружній школі Йоган Павловський за здійснені ексцеси в стані сп'яніння. 4 жовтня 1825 року вчитель з головної окружної школи Ряшева був після багатьох виговорів і погроз звільнений на основі шкільного закону (розділ 12, § 17) із служби вчителя за постійне пияцтво і несубординацію. 5 грудня 1830 р. тарновська єпископська консисторія відзначала, що Андреасу Дзюбеку з головної школи в Водовіце було заборонено всякі уроки в місцевій єпархії за спробу згвалтування семирічної учениці.

Однак не ці, хоч і досить часто повідомлювані, негативні факти з діяльності вчителів стримували розвиток українського шкільництва. Складне його становище посилювалось тим, що польські пани, які займали урядові посади, не хотіли, щоб народ здобував освіту. Щоб позбавити українських дітей можливості вчитися, вони віддавали до війська дяків (хоч придворна ухвала від 1788 р. забороняла це робити), переслідували священників, які займалися навчанням дітей, розігрували комедію з "німецькою школою", виганяли українських дітей зі школи і т. п.

Незвичайно гарно малює справу української народної школи просьба селян із Залуча з 1840 р. до городенківського шкільного наглядача, зазначена вже в адресі: " Будьте ласкаві, причиніться за нами бідними і поратуйте, аби наша наука в школі на завше наших дітей була". А в середині була така просьба, підписана тридцятьма шістьма громадянами Залуча:

"Пречестний уряду намісничє гр. кат. городенський і надзерателю школьний! Громада наша сама поклала школу і обіцялася платити вчителеві і платит, аби наші діти учив читати, співати і писати. І 15 літ ми сами школу, будинок утримуємо і діти посилалисми. Ни знати, що се значит, же наші теперішні дідичі ни люблять на нашу школу.

1. Зараз, як прийшли В. В. П. Айвас, Григора Воевудку, котрий в Княжу дякував і діти зачав учити, казали зловити з рекрутами, хоц він горбатий; кричали на него, же без оповіди панської учит діти, а же він казав, же тоє для того робит, же му духовний каже, бив го і в кайдани вковав.

2. Сего року на нашого учителя Даниїла Воевудку, котрий 4 роки наші діти учит, післав двірських слуг з вітом в ночи до школи, запровадив у двір, а рано взяв до арешту і меже рекрутами окував. А належний, аби си зоставився в громаді і учив діти, бо вже трох братів в жовнірах. До сего разу таке не віробляли пани нашому учителеви, як теперішній пан – видимо, же раді би, аби школи не було.

3. Хлопців, котрі уміют читати, беруг до плуга і насміваються, мовлят: забудеш азбуку. Від плуга не можут ни ходити до церкви і через того видят сами пани, же мусят призабувати. І для того так говорят.

4. Видимо, же ми, бідні простаки, ни вмілисмо добре отченашу, а

Богдан Ступарик

хоц котрий умів, то забув, так тепер учинилисмо школу – хоцут, аби, котрі уміют читати, і того забули.

5. Нас, бідних простаків, відав ніколи не допустят, абисмо хоц тілко вміли читати, абисмо Бога і царя чтити знали.

6. Чуємо, же німих і глухих учат читати, а ми ні глухі, ні німі, і самі платимо за школу. Ни знаємо, що ся значит, же так ни люблят нашу школу, кождому, хто до сего разу навчився, допікают, а ми, бідні простаки, нікому нічого ни кажимо, що хто вміє.

7. Ни маємо посовиська, до кождої худобини діти ниволимо, аби пасли. Через того відриваються на літо від школи і багато забувають. Ни знаємо, що ся значит, же наш духовний і наш намісник снятинський на тее мовчут. Ми видимо, же духовні видять і знают, хто перескажає, аби школи в простаків не було. Длячого нічого ни кажут, ми того ни знаємо, – нам ся здає, же наші духовні за нами повинні ся упімнути.

Просимо покірне, будьте ласкаві, причиніться за нами до високої зверхности духовної, аби нас поратували і аби наука в школі наших дітей на завше була".²⁴

Львівська консисторія постійно аналізувала розвиток шкільництва, спонукала священників до закладання нових шкіл, вдосконалення роботи діючих. З цією метою видавалися обіжники, куренди, накази, здійснювались візитації парафій. З документів видно, що в львівській дієцезії в 1842 році працювала 1 тривіальна і 45 парафіяльних шкіл. В 1843 році із 137 210 дітей шкільного віку в львівській єпархії навчалися 13 998, тобто на 661 більше, ніж в минулому році. 1844 рік характерний стараннями консисторії розширити шкільництво і давав надію мати кращі результати. В наказі єп. Яхимовича ставилась вимога до священників збільшити число учнів, проводити роботу з батьками, щоб вони посилали дітей до школи, домагатись розширення шкільництва, відкриття парафіяльних шкіл там, де їх нема, і вимагати, щоб світські урядовці цьому сприяли.

В заходах коло організації навчання української мови в народних школах,²⁵ підписаних Якимовичем 18 листопада 1847 року, вимагається запроваджувати навчання українською мовою в тривіальних школах. Де нема або мало шкіл з українською мовою навчання, священників треба схилити до того, щоб вони засновували парафіяльні школи власними коштами (при згоді керівництва краю). В підпорядкованих консисторії тривіальних школах треба обов'язково запровадити українську мову. Це стосується і тих місцевостей, де тривіальні школи підпорядковані римо-католицькій консисторії. З огляду на це керівництво школами зобов'язано: 1) вказати, в яких місцевостях знаходяться тривіальні школи, які підпорядковані латинській консисторії; 2) чи сприяють греко-католицькі парафії утворенню шкіл тривіальних; 3) чи відвідують і скільки дітей греко-католицького обряду відвідують вказані школи в цьому навчальному році; 4) чи навчають і в

Шкільництво Галичини (1772--1939 рр.)

який спосіб навчають дітей в цих школах писати і читати українською мовою; 5) чи є поруч з тривіальними школами в цих місцевостях окремі українські школи і як вони організовані: а) з якого фонду утримується школа; б) хто викладає; в) як це навчання організовано; г) з яких джерел парафіяльний вчитель отримує платню.

16 травня 1848 року еп. Якимович підписав наказ заводити навчання в тривіальних школах, опираючись на § 4 австрійської конституції, мовою більшості населення, а в змішаних школах — двома мовами.

Вчителів польських, українських, українсько-польських шкіл наказ зобов'язував тих дітей, які цього бажають, вчити німецької мови за помірну плату в позаурочний час. Місцевий уряд разом з консисторією, — вказується в наказі, — має старатися де це можливо перетворювати парафіяльні школи в тривіальні з гарантією забезпечення вчителями.²⁶

Виконуючи губернiальні розпорядження та вказівки консисторії, окружні органи влади також стали вимагати удосконалення шкільництва. Наприклад, коломийське староство 30 серпня 1848 року зажадало від окружного інспектора М. Воевідки національно-статистичного виказу з метою запровадження шкільних викладів у мові населення, закликало перетворювати церковні школи на тривіальні.²⁷ Цього ж числа староство підготувало обіжник з вимогою про відкриття нових шкіл та запровадження навчання мовою більшості населення. В обіжнику підкреслювалось, що там, де нема шкіл, треба негайно споруджувати парафіяльну школу і доповісти про те:

1) чи громада, де буде побудована школа, бажає контактувати з іншими громадами, що це за громади і чи населення цих громад в залежності від відстані може бути залучено до цієї школи;

2) які місцеві джерела для утримання шкіл і дотації шкіл і як відповідно до декрету надвірної комісії від 30.09.1837 N 5883 буде встановлена оплата 130 - 150 фл.;

3) чи і скільки влада і священники можуть виділити для школи;

4) у якому відношенні знаходиться українсько-польсько-німецьке населення у місцевості.²⁸

Значну увагу звертала консисторія на підготовку і видання підручників для народних шкіл. Крім названих вище підручників було видано "Букварь славено-русского языка", (Львів, 1817), "Катехизисъ малый для училищ парафіяльных" (Львів, 1818), "Повинности підданих до їх Монарха в употребленіе школ парафіяльных" (Львів, 1817), "Букварь языка славенского чтенія учащимися в полезное руковожденіе, въ нем же молитви, служеніе до Службы Божія і інныя правды віри католич. християнскому благопотребныя обрѣтаются" (Львів, 1819), "Букварь педагога руского языка въ крoлевствах Галиціи і Лодомеріи уживаного, враз німецького й польського, для шкіл парафіяльных руськихъ" (1838, Перемишль), "Буквар

Богдан Ступарик

языка Руского", підготовлений Осипом Лозинським в 1838, але не виданий, та багато інших.

Для підвищення якості підготовлюваних підручників, залучення широкого кола авторів до їх написання в 30 - 40-х роках стали оголошуватись конкурси. Так, в червні 1834 р. оголошено конкурс на написання нової біблії для народних шкіл, у вересні 1840 р. на українсько-німецький підручник для народних шкіл, в жовтні 1846 р. на український переклад підручника п. з. "Anleitung zum Rechen" т. I - III і ін.

В результаті цього в практику школи ввійшов ряд нових підручників. Серед них "Книжка для читанія" (1849), "Букварь русский для школ въ Галиціи (1849), "Настановленіе к умочисленію" ч. I і II (1849, 1850 р.) і інші.

Однак видавати підручники було важко, бо тодішні цензурні обставини не дозволяли ніякої самостійної роботи на педагогічній ниві, а кожна книжка мала пройти довгі митарства духовної, політичної та поліційної цензури і дочекатися урядового дозволу у віденській надвірній комісії.²⁹

Розвиток шкільництва в першій половині XIX століття оцінюється дослідниками по-різному. Так, Є. Олесницький пише, що 43 роки закон 1805 року був мертвою буквою, мертвим папером. І перед 1848 роком не було в нас зовсім народних шкіл, а лише при церквах часом якісь відважні священники або дяки учили молодь Псалтиря та Часослова.³⁰

Вивчення літератури, архівних матеріалів показує, що в Галичині склалася система нижчого і вищого шкільництва. До нижчих шкіл відносились: парафіяльні; тривіальні; головні або нормальні; дівочі.

Основною організаційною формою в шкільництві була школа парафіяльна, а вчителями — священники і дяки. Дуже часто дяки були єдиними в селі чи містечку, хто знав руську азбуку, умів потрохи читати, а потрохи писати по слов'яно-руськи і вчив руського письма і руського читання навіть священників молодих, що закінчили богослов'я, а не знали ні одної букви по-слов'яно-руськи. Отже, дяки були єдиними або майже єдиними плекателями української (руської) букви і українського (руського) книжного слова.³¹

Тривіальні школи існували по містечках і мали елементарний (підготовчий) клас, перший, а деколи і другий клас. Учителів цих шкіл призначала консисторія. В цих школах навчали тому ж, що і в школах нормальних, однак не дотримувались таких строгих вимог щодо німецької мови, як в нормальних школах. Навчальними предметами в цих школах були: читання польське і німецьке, письмо, рахунки по-польськи, а часом і по-німецьки, граматика німецька, мовлення польське і переклад з німецької мови на польську.

В більших містах Галичини працювали нормальні школи. Кожний Шкільництво Галичини (1772--1939 pp.)

клас цієї школи мав свого вчителя, який також викладав якийсь предмет в іншому класі. Цих вчителів готували при школі головній, у Львові, за півроку. Катехизм викладав священник. В школах було три класи, а в деяких школах (таких в Галичині в 1845 році було 12) був четвертий клас, який був підготовчим до реальної школи. Нагляд над школою здійснював вчитель третього класу, який одночасно був директором школи.³²

Підготовка до школи здійснювалась у двох відділах, де діти вчилися по рокові, але можна було закінчити навчання за рік. Обов'язковими предметами були такі.

В нижньому поділі: читання по складах, читання по-польськи і по-німецьки, малий катехизм по-польськи, арифметика по-польськи. У вищому поділі: читання по-польськи і по-німецьки, малий катехизм по-польськи, переклад слів з німецької мови, початки письма.

Після зарахування до школи учні вивчали такі предмети. В першому класі: читання польське і німецьке; малий катехизм по-польськи; письмо; переклад з призначеної до того німецької книжки; граматики німецька; граматики польська; письмо німецьке; початки рахунків.

В другому класі: читання німецьке; вищий катехизм по-німецьки (деколи і по-польськи); переклад з німецької на польську; письмо; граматики німецька; граматики польська (та сама, що в першому класі); німецький правопис; рахунки по-німецьки; вправлення в німецькій мові; диктанти по-польськи і по-німецьки.

В третьому класі: читання німецьке; вищий катехизм по-німецьки; переклад з німецької на польську; граматики німецька; правопис німецький; рахунки по-німецьки; мовлення німецьке і польське; читання латинське; євангеліє по-німецьки; біблія по-німецьки; стилі стиха німецького.

В четвертому класі на перший рік: релігія з першого класу латинською мовою; письмо; рахунки; граматики німецька з третього класу; правопис німецький; рахунки по-німецьки; стилістика німецька; географія по-німецьки; початки будівництва по-німецьки; геометрія популярна по-німецьки.

В четвертому класі на другий рік вивчали, крім предметів з першого року навчання четвертого класу, ще й такі: початки механіки; початки історії природи; початки фізики; читання; декламації — всі німецькою мовою.

В деяких циркулярних і великих містах Галичини були школи для дітей жіночої статі, які знаходились в поганому стані, як і школи міські. Там в трьох класах навчали тих же предметів, що і в міських школах, з деякими лише обмеженнями. Крім цього, дівчат вчили шити, вишивати і т. п. Вчителями були лише жінки, крім катехита.

Наведені вище навчальні плани показують, що школа в цей період була засобом денационалізації українського населення Галичини, освіта якого в парафіяльних школах обмежувалася вивченням псалтиря, слов'яно-

українського письма та апостола, а головними вчителями були дяки. У школах інших типів панувала німецька і польська мова, українським дітям насаджувалася чужоземний спосіб мислення, чужа граматики і мова. У школах всіх типів навчалися діти всіх станів і всіх вірувань. Лише євреї мали свою приватну школу. Навчальних годин за тиждень було 28. В школі панував страх, широко застосовувались фізичні покарання.

У відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника зберігаються спогади Дениса Ільницького про роки його навчання. Спочатку (в п'ять років) його віддали на науку до дяка Шелестинського, який вчив мови руської, а старша сестра Яна вчила читати і писати по-польськи. Ще вчився титлами церковної мови. В спогадах Дениса з шкіл народних, які він закінчив в Станіславові, дізнаємось про навчання його в тодішній школі.

“На весну, — згадує він в своїх записках, — перевезли мене до Станіславова і записали до елементарної кляси (штуби в тоті часи званої). Рано відправляв мене старший брат. Але яке було моє перше враження в тій школі? Розтворивши двері до класу, побачив, як двоє учнів тримали третього напівголого, лежачого на дерев'яному підвищенні, а сам пан професор бив різкою його по голому тілу, бідний школяр кричав зі всієї сили... Переляк запер в грудях віддих, я почав тремтіти, мене завели майже непритомного на місце, призначене для мене. Від тої хвили школа перебрала для мене вид криміналу. Ішов я в школу на муки, зі страхом і трепетом, і просив Бога не раз, щоб визволив мене з тої тиранської неволі, і пізніше, коли я уже ходив в гімназію, обминав я той темрявий і страшний коритар, в котрім лежала “штуба”.³³

В 1845 році в Галичині діяли 31 нормальна, 1718 тривіальних і парафіяльних шкіл, 23 школи дівочі. Разом усіх шкіл було 1772.³⁴ Відвідували школу в 1837 році лише 13% дітей шкільного віку, а в 1843 році 14%.³⁵

Нагляд над школами здійснювали каноніки-схоласти від дієцезій, котрі в кожній парафії відповідали за стан шкіл.

В 1839 році у Львові закладено дім охорони (захоронку) для дітей від 2 до 6 років, родичі яких були бідні і не могли дати їм виховання. Заслуга у відкритті цієї школи належала військовому комісару Шіслеру. В домі охорони було зібрано тисячі іграшок, які мали допомагати дітям під керівництвом вчителів вивчити азбуку і читання.

До вищих шкіл в Галичині належали гімназії, ліцеї, Львівський університет, технічні школи, техніка Львівська.

Метою гімназії, як вказував відомий педагог XVI століття Тротцендорф, була підготовка учнів до слухання професорських лекцій на університетських факультетах. Тоді ж Штурм визначив склад гімназійного курсу, який до кінця вісімнадцятого століття полягав винятково в навчанні древніх мов.

{ Головний вплив на долю гімназій, як представниць гуманістичної Шкільництва Галичини (1772—1939 pp.)

системи освіти, мав реформатор філологічної науки Фрідріх Август Вольф (1750 - 1824 рр.). Він заклав основи вивчення науки державності і тим знищив односторонній філологічно-граматичний напрям у вивченні древніх мов, звернувши увагу на цілісність розумового життя древніх народів. Його педагогічним ідеалом був ідеал гуманності. Він вимагав чисто людської освіти і піднесення всіх розумових і духовних сил в одну прекрасну гармонію внутрішньої і зовнішньої людини. Джерело до такої освіти Вольф знаходить в Греції і в Римі. В такому дусі Вольф став засновником школи вільної, самостійної самоосвіти, яка достойним чином була підтримана його учнями.³⁶

Але час минав і життєві потреби в природничо-математичних знаннях в кінці XVIII ст. вимагали зміни гімназійного курсу, запровадження в гімназії викладання реальних наук. Гімназії вимушені були ввести в свій курс історію, вітчизняну і нові мови, математику і природничі науки, хоч вивчення давньо-класичних мов і далі продовжувало залишатися ядром усієї гімназійної освіти. Але природничі науки вимагали однакових з класичними мовами прав. У взаємній боротьбі прихильників класичних мов і природничих наук виникли дві течії, з яких одна відстоювала необхідність класичних мов для освіченості, а друга заперечувала цю думку цілком безкомпромійно. При цьому прихильники обох течій зовсім випустили з-під уваги, що освіченість не може складатися з однієї якої-небудь групи знань, а повинна, по можливості, рівномірно забезпечувати людину найбільш суттєвими відомостями з усіх галузей людського знання, з усіх напрямів сучасної наукової думки. Як результат цієї боротьби в кінці XVIII ст. почали виникати реальні школи, навчальний план яких, крім математики, фізики, хімії, природної історії, включав також бухгалтерію, товарознавство, технологію, токарну справу. Але мета і основа навчання ще в той час остаточно не були визначені.

Ряд наукових досліджень того часу (Бранд, Клопп і ін.) були скеровані на пошук шляхів поєднання гуманістичного і реального напрямів у гімназійному курсі. Можливість такого поєднання теоретично довів К. Шмідт, "гімназійна педагогіка" якого викладала "природні закони виховання і навчання в гуманістичних і реалістичних науково-освітніх школах". Метою гімназії, за Шмідтом, є підготовка тої частини народу, яка через знання законів розвитку людства бажає стояти між передовими людьми, які керують державою, або через розуміння природи сприяють вдосконаленню практичного життя. Тому гімназії мусять бути гуманістичними і реальними, але у них має бути спільна основа. Проте лише в Австрії, при реорганізації головних гімназій і реальних училищ (1849 р.), думка про одну спільну основу зустріла сильну підтримку. В інших німецьких державах цей новий напрям зустрів від самого початку сильний опір і в гімназіях залишилося одностороннє вивчення древніх мов. Внаслідок цього реальні школи, бажаючи бути загальноосвітніми, а не спеціальними навчальними закладами,

добились повної самостійності і однакових з гімназіями прав.

У 1845 році в краї було 13 гімназій. Всі вони були німецькими, програми з усіх предметів проникнуті німчизною, учні не діставали елементарних відомостей про історію українського народу, про українську мову в гімназії навіть не згадувалось.

Гімназії в першій половині XIX століття недалеко відійшли від єзуїтських колегій і були вже анахронізмом. Навчання в них було шестирічним. Кожний клас мав свого вчителя, який викладав усі предмети. Крім цього, в гімназії були префект і катехит. Головний акцент ставився на гуманітарні дисципліни, а точніше на класичні мови. Учні вивчали релігію, латинську та грецьку мови, арифметику, географію і історію, природу. На вивчення мов із загального об'єму годин виділялось 67,2% часу.³⁷ В Станіславській гімназії (1834 - 1840 рр.) вивчали лише п'ять предметів: релігію, латинську, грецьку, арифметику з алгеброю, географію з історією. Навчання відбувалось по чотири години на день: дві години зранку і дві пополудні. В четвер навчання не було цілий день, а у вівторок після обіду. Матури (випускних екзаменів) в той час не було. З двійками з чотирьох предметів переводили до вищого класу, лише з релігії і обичаїв вимагалось доброго результату.³⁸

Закінчивши в 17 - 18 років гімназію, хлопці поступали в ліцей на так звану філософію. Філософський курс поділявся на два роки. В навчальному плані першого року були: математика нижча і геометрія; психологія, логіка і трохи метафізики; історія натуральна; релігія; філологія латинська. На другому році вивчались: фізика; філософія моральна; релігія; історія загальна; філологія латинська. Ліцей були також з відділеннями теологічними. Закінчення ліцею давало можливість іти навчатись на теологію, право. Інколи на техніку чи в гірничу академію.

В середині XIX ст. Львівський університет мав філософський, теологічний, правничий та медико-хірургічний факультети.

В цей час в Галичині діяли дві технічні школи (в Бродях і у Львові), де навчання тривало два роки. Вони мали технічний і торговельний відділи. Тут учні здобували ґрунтовні, як на той час, знання. Наприклад, на технічному відділі вивчались: релігія, математика, обчислення практичні, географія загальна, географія Австрії, окремо географія Галичини, історія загальна (знята в 1844 р.), стилістика, декламація (знята в 1844 р.), польська граматики, каліграфія, рисунки, геометрія з основами тригонометрії.

В 1844 році заснована техніка львівська.

Як і нижча школа, вища школа в Галичині під поглядом розумовим і національним не відповідала своєму призначенню. Під розумовим поглядом не відповідала тому, що, по-перше, не було свободи у зміні навчальних планів і програм, вивчали устарілий матеріал, а зміни не допускались. По-друге, навчання відбувалось іноземною мовою, для більшої частини Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.)

населення Східної Галичини мовою, якою учні володіли погано, що затруднювало засвоєння матеріалу. Під поглядом національним вища школа також, як і нижча, була засобом насадження німецького світогляду, способу мислення, вела до денаціоналізації молоді. Таким чином, боротьба за українську мову в школах Галичини дала незначні результати. У всіх школах, крім парафіяльних, навчання здійснювалось не українською мовою.

§4. БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ В ГАЛИЧИНІ

Початок XIX століття характерний поширенням ідей про рівність усіх народів, волю та право на щастя всіх людей, які сприяли появі прогресивних національних рухів, утворенню об'єднаних і організацій, що метою своєї діяльності ставили визволення і розвиток своїх націй. В українське середовище проникає і знаходить свій відгук ідея народності, яка зародилась в другій половині XVIII ст., представники національної інтелігенції під впливом ідеї слов'янської взаємності і відродження зацікавлюються історичним минулим свого народу, стають захисниками його інтересів.

Як згадувалось вище, центром, де зароджувались ідеї національного відродження, був Перемишль. Діячі перемиського гуртка, світогляд яких обертався в основному коло духовних справ, ототожнювали віру і народність. Від цього перестерігав Іван Могильницький, висловлюючи думку, що греко-католицький обряд і українська народність не перекриваються. "Українцем є той, хто почуває себе українцем і говорить по-українськи, — підкреслював він, — без огляду на те, чи є він уніятим, чи римокатоликом, чи й ісповідує нашу віру". Все-таки, як вказує М. Возняк, "обставини українського життя в Галичині склалися так, що навіть праця тільки в інтересах церкви, напр. хорівий спів у перемиській катедрі, що його завів Левицький, була то працею над задержанням людей при українській народності. В такій самій мірі можна говорити про народність тодішнього народного шкільництва".³⁹

В цей час в середовищі українського духовенства Галичини зародилось і міцніло австролюбство, як вираз вдячності австрійським монархам за прихильне ставлення до нього, створення рівних умов з римокатолицькими священиками в занятті посад і т. ін.

Належало би надіятись, що в зв'язку з антиавстрійськими аспіраціями однієї частини галицької людності австрійський уряд буде прихильно ставитись до тенденції другої частини населення, тим більше, що остання носила на собі виразну австрійську марку. А треба додати, що австрійський уряд центральний і краєвий вже тоді вважали українського

мужика і попа тирольцями сходу. Тим часом уряд був прихильний до стремління галицьких русинів (українців), доки вони не виходили поза межі пасивності, значить, були нічим. Як тільки почали вони проявляти себе активно, наприклад, висловити своє ставлення до своїх сусідів хоть би в минушині, тоді їм нагадувано, що тирольцям сходу не личать такі справи. В практиці це означало: "Зорю" треба заборонити, бо автори посміли вложити в неї статтю та вірші про Б. Хмельницького, Зубрицького "Rys do historji narodu ruskiego" або Гарасевича "Annales" "належить позакреслювати до невпізнаності тому, що авторам прийшла фантазія наводити автентичні документи або на їх основі робити висновки, що колись там в польським царстві русинам не гаразд діялося як народности і як конфесії".⁴⁰ Щоб застерегтися від зв'язків галичан з українцями Наддніпрянщини, уряд ще 10 травня 1822 року на пропозицію центрального цензора В. Копітара заборонив ввозити з Росії та України російські та українські книжки світського та церковного змісту. Але ця заборона не могла перервати зв'язки українців різних держав, література в Галичину поступала різними шляхами.

Твори українських письменників і, зокрема, "Енеїда" І. Котляревського, польське повстання 1830 р. і революційна пропаганда після нього заставили українців задуматись, якою дорогою і з ким їм іти до визволення свого народу. Життя показало, що надія польських конспіраторів на те, що селянин разом з паном буде будувати нову польську державу, була марна. Селяни Галичини не підтримали повстання. З інтелігенцією було складніше. Їй треба було вирішувати справу в першу чергу в напрямі національному. І тут проявилися найрізноманітніші течії. Серед них молоді учасники перемиського гуртка, колишні гімназисти, а потім теологи, яких об'єднав в роки навчання науковий і почасти політично-національний інтерес і які не хотіли переривати своїх відносин і після того, коли роз'їхалися по світу. Вони назвали свою організацію "товариством учених", обмінювались листами, створили бібліотеку. Після перехоплення їх кореспонденції, влада, хоч, як виявилось, в їх спілкуванні не було нічого недозволеного, покарала деяких членів. Тут є цікавим утравізм національних почувань: Микола Кмицикевич мріє про національну незалежність русинів в листі до поляка-реставратора історичної Польщі Казимира Туровського.⁴¹ Проявив себе і створений в 30-х роках в віденським ц. к. центральним інституті духовнім гурток руських теологів, які хотіли незалежно від поляків іти своєю дорогою, відчувши міцнішу національну свідомість.⁴²

В 1833 році, на основі вивчення пісень і фольклору населення Галичини, видав збірку "Пісні польські і руські галицького люду" Вацлав Залеський -- польський етнограф, фольклорист (псевдонім -- Вацлав з Олеська), який в 1848 - 1849 р. був губернатором Галичини.⁴³ Метою упорядників збірки було довести, що галицьких українців не треба відділяти від поляків, що руська мова -- це діалект польської. Тому-то В. Залеський

у вступі до збірки так падався, до кого то русини можуть пристати з літературними роботами, бо де ж би вони посміли мати самостійну літературу. Але сталося навпаки. За думкою І. Я. Франка, ця книга була першою ластівкою нашого пробудження, з якої грамотні українці переконалися, що в устах простого селянина-кріпака живуть пісні та оповідання, якими можна повеличатися перед світом, живе мова, котру не тільки допускають до книжок, але в котрій чужі люди знаходять дивну красу, якої неосвічений русин не бачив і не розумів.⁴⁴

Помітну роль в пробудженні національної свідомості та розвитку боротьби за національну освіту відіграла "Руська трійця" – прогресивне літературне об'єднання вихованців духовної семінарії, студентів Львівського університету, створене з ініціативи Маркіяна Шашкевича (1811 - 1843) та його друзів Якова Головацького (1814 - 1888) і Івана Вагилевича (1811 - 1866) наприкінці 20-х років XIX ст. Крім цих, в "Руську трійцю" входили М. Ількович і М. Кульчицький – учасники повстанських груп під час польського повстання 1830 - 31 років. Близько до "Руської трійці" стояли М. Устиянович, А. Могильницький. Члени об'єднання вирішили присвятити свою діяльність відновленню в природних правах народної мови, все життя діяти на користь народу і відродження національної літератури.⁴⁵ І першим кроком в цьому напрямі була церковна проповідь на народній мові.

В 1833 році М. Шашкевич з друзями підготував збірку під назвою "Син Русі", в якій було 14 віршів. Це був перший вогник національного відродження.⁴⁶

В 1834 році "Руська трійця" підготувала до друку збірку народних пісень, дум, власних творів під назвою "Зоря". Доля "Зорі" була в руках віденського цензора В. Копітара, який добре знав українську мову і висловився за дозвіл друкувати книжку, але з політичних міркувань вирішив направити її на цензуру до Львова. В лютому 1835 р. "Зорю" переслали митрополитові Михайлу Левицькому, який багато зробив для розвитку українського шкільництва в Галичині, але був, за висновком М. Тершаковця, з пересвідчення поляком, а супроти уряду австрійцем.⁴⁷ Він в березні передав її на оцінку професорні теології Львівського університету докторові Венедиктові Левицькому, якого О. Маковей в "Трьох галицьких граматиках" показав як сліпого прихильника церковно-слов'янської мови в літературі, завзятого ворога народної мови.⁴⁸ В червні 1835 року разом з оцінкою цензора митрополит відіслав "Зорю" до губернського уряду. Губернія вислала два примірники "Зорі" з оцінкою В. Левицького і листом митрополита до Відня. В листі до уряду Михайло Левицький писав: "Незважаючи на те, що цей рукопис признала цензурна влада дозволити до друку, на мою думку, він з уваги на провінціальні відносини зовсім до друку не надається. Він міг би дати привід до поширення думки про русофільство і нахил до православ'я".⁴⁹ 31 липня 1835 року "Зорю" було заборонено друкувати.

Богдан Ступарик

Але з допомогою Якова Головацького вона в 1836 році була надрукована в Будапешті, хоч із датою 1837 року під назвою "Русалка Дністрова".⁵⁰ Та до читача дійшла лише невелика частина тиражу. Більшу частину було конфісковано урядом.

Діяльність "Руської трійці" викликала пошвавлення у громадському житті краю, у боротьбі за рідну мову, у виданні книг та підручників.

Близький до "Руської трійці" польський етнограф Паулі Жегата видав у двох томах у 1839 - 1840 роках "Пісні українського народу в Галичині", де поряд з друкованими раніше, поміщено 600 нових записів українських народних пісень. В 1842 році у Львові Й. М. Кобринський видав "Буквар, новим способом уложений для домашньої науки" та методичний посібник для нього, де вперше в Галичині запропонував прогресивний звуковий метод навчання грамоти. Мінчакевич Филімон уклав збірку українських приповідок. Ількевич Г. С. видав "Зведений Галицький руський літопис 1500 - 1772". Побачили світ праці багатьох інших вчених і письменників.

В 1846 році молодий о. Василь Подолинський, сільський душпастир з Лемківщини, написав свій твір під назвою "Голос Перестороги", в якому розглядав перспективи розвитку української нації. Кінцевим висновком автора була порада, щоб українці всіх земель об'єдналися і розвивали свою власну силу, бо сама Галичина не може побудувати самостійну державу. Таким чином, Подолинський був творцем української, самостійницької концепції, що значно випередила всі інші українські державницькі ідеї того часу. На ній виховувалось молоде покоління. Ідеї і зміст "Голосу Перестороги" були такі незвичайні і революційні, що ніхто не відважився надрукувати її ще за життя автора і люди переписували цю працю, сотні й тисячі разів, читали її та передавали іншим читати.⁵¹

Але зрушення, які відбулися в суспільстві в результаті роботи прогресивної інтелігенції, були дуже малими. Уряд всіляко переслідував авторів книг, створював їм нестерпні умови життя. Тому в краї продовжувала панувати польська мова – і в школі, і в церкві, і в літературі.

Яскраво змалював суспільні обставини того часу Яків Головацький у статті, поміщеній у Літописі слов'янської літератури, мистецтва й науки, який виходив у Пінську, підписавши її псевдонімом "Гаврило Русин". Порівнюючи життя українців з іншими слов'янськими народами, він приходив до висновку, що їх становище гірше. Українці під лагідним берлом Австрії, – писав він, – живуть без літератури, без часопису, без національної освіти, без шкіл – як дикуни. Причина цього в браку добрих керманічів, а далі в браку осередка й органічного зв'язку поодиноких частин українського народу, розбитого між дві держави, Росію і Австро-Угорщину, а в останній між три краї (Галичину, Буковину і Закарпаття). Українцям, що називають себе освіченими, бракує потрібного засобу моральної сили,

Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)

річевого знання, любови до батьківщини й пожертвування. Народ роздроблений, прибитий і без самосвідомости, його провідники, зденационалізовані й відчужені, заколисують народ спокійно до сну. А згори придивляються з повним спокоєм байдуже цьому упадкові й забороняють усякий рух, що міг би збудити сплячого.⁵²

Далі Я. Головацький підкреслює, що вище духовенство допомагає спольщенню своєї нації, не дбає про добро народу, а нижче духовенство, понижене в порівнянні з латинським і далеко гірше забезпечене, веде нужденне життя й ділить радість і горе з народними масами. Не зважаючи на те, — робить він висновок, — заслуга це нижчого духовенства, що досі зроблено на полі національної культури й освіти.⁵³

Таким чином, розпочата “Руською трійцею” справа не пропала, її продовжило широке коло передової галицької молоді — Антін Могильницький, Рудольф Мох, Микола Устиянович, Григорій Ількевич, Іван Білинський, Микола Верещинський та ін.

Проте саме “Руська трійця” була провісником національного відродження. В умовах, коли український народ на західноукраїнських землях стояв уже на краю національної прірви, а верхівка онімеченої і ополяченої інтелігенції слідом за польською шляхтою заперечувала саме існування українського народу в Галичині, голос “Руської трійці” нагадував, що древній український народ “був великий і величавий”, а земля його “честь і славу має”, засвідчену видатними пам’ятниками історії та культури.⁵⁴

§ 5. “ВЕСНА НАРОДІВ” І ШКІЛЬНИЦТВО ГАЛИЧНИНИ

Революційні бурі кінця 40-х років XIX століття, які сколихнули основи австрійської монархії, створили умови для різних змін в суспільному житті Галичини, в т. ч. привели і до змін в організації шкільництва. В 1848 році народ Галичини одержав повні громадянські і політичні права. Щоб ослабити польський рух в краї, уряд Австрії пішов на покращення прав українців. Скориставшись з прихильності губернатора краю графа Стадіона, якого поляки звинувачували в тому, що він “видумав” русинів, бо такої народності нема, а навіть якщо вона і була, то давно розчинилася і щезла, українці Галичини вирішили об’єднатися, створивши у Львові “Головну Руську Раду”. Вона мала зв’язки з 24 радами на місцях. В першому числі руської газети “Зоря Галицька” за 15 травня 1848 року “Головна Руська Рада” оголосила свою програму, яка викликала велике схвалення в населення краю і об’єднала всі патріотичні сили Галичини. Одним із трьох головних напрямів роботи ради було: “6) Розвивати

Богдан Ступарик

і підносити народність нашу у всіх її частях: вдосконаленням язика нашого, запровадженням його в школах нижчих і вищих, видаванням часописів, утриманням кореспонденцій з письменниками так нашими, як іншими, до слов’янського племені належними, поширенням добрих і корисних книжок в язичі руським і усильним старанням впровадити і... поставити язик наш на рівні з іншими в урядах публічних”.⁵⁵

Події, що відбувалися, показали високий підйом національної свідомості народу. Про це свідчить той факт, що на виборах до парламенту 1848 року з Галичини і Буковини обрали 39 послів. І на першому засіданні цього парламенту виголосив дуже важливу промову селянин з Солотвина, Іван Капушак, про істинну вину поляків супроти нашого народу. Цей парламент підтвердив скасування панщини в дні 15-го травня 1848 року і з того часу в кожному українському селі ставлено хрести-пам’ятники, біля яких щороку в тому дні збиралися процесії і служено всенародні молебні.⁵⁶ Українці активно виступали проти вимоги поляків про спольщення всіх шкіл у Галичині. В царській відповіді від 9 травня 1848 року на їх домагання завести українську мову обіцяно “наказати, щоб у тих частях Галичини, що залюднюють українці, і в вищих школах признано в українській мові місце, відповідне до великості української людности”.

Українську мову, однак, визнано в середніх школах надобов’язковою. Це знову викликало протест українців. Тому до кінця 1848 року погоджено справу так, що замість польської зроблено викладовою мовою “тимчасово” німецьку, а українська мова стала обов’язковим предметом.⁵⁷ Член конституційної комісії Григорій Яхимович при обговоренні питання про адміністративно-політичний устрій Галичини підкреслював між іншим і те, що “польська і руська мови і письмо теж різняться між собою. А для забезпечення прав рідної мови в школах і урядах є необхідний поділ Галичини”. (Життя і знання, 1930 — С. 73 - 74).

Важливе значення у виробленні мовної політики мав “Собор руських учених і любителів освіти народної”, який працював у Львові з 19 по 26 жовтня 1848 року. На з’їзд прибуло 118 представників української духовної і світської інтелігенції,⁵⁸ які працювали в дев’яти секціях: богослов’я, права, філософії, природознавства, історії, географії, економіки, української літератури і церковної мови. “Собор” рішуче стояв на національному ґрунті і ставив собі за мету оживити культурне і наукове життя краю. Члени “Собору” вважали потрібним встановлення єдиної граматики для всіх українців, які проживають в Австрії і Росії. Вони поставили вимогу запровадження української мови у всіх школах Галичини. Висловлено пропозиції щодо заснування товариства охорони пам’ятників історії та культури, історичного товариства, видання підручника з історії України і ін. Як стверджує О. Петраш, у промові, з якою 19 жовтня на “Соборі” виступив Микола Устиянович, були вперше сказані з високої трибуни слова

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

про Великого Кобзаря, свого сучасника, який тоді знемагав у засланні. М. Устиянович, зокрема, сказав: якщо "хочем узброїтися в кріпость, послухаємо кріпкого Шевченка".⁵⁹

"Собор" заснував культурно-просвітницьке товариство "Галицько-Руська Матиця", яке мало на меті боротися за створення шкіл з українською мовою викладання, видання підручників і популярних книг. На чолі "Матиці" в перший період її існування стояв М. Л. Устиянович.

На виконання рішення "Собору" для поширення освіти серед народу в Коломиї в 1848 році була створена перша на галицькій землі читальня для інтелігенції, а далі й для міщан. У Львові перша читальня створена в духовній семінарії в 1849/50 навчальному році.

Австрійський уряд вимушений був іти на виконання вимог, які ставила "Головна Руська Рада". Була створена кафедра української мови та літератури в Львівському університеті. 21.03.1848 р. замість ліквідованої надвірної шкільної комісії створено Міністерство освіти, розпущено орден єзуїтів, переведено на українську мову початкові школи міст та сіл, де мешкає більшість українців, та тривіальні школи, в головних школах українська мова стала з 1848 року вивчатися як предмет. Під впливом революційних перетворень громади почали пізнавати значення шкіл і відчувати їх потребу. За проводом і заохоченням священників і других приятелів народу почали громади закладати скрізь по краю народні, тобто тривіальні, школи. В 1850 році було 1500 народних шкіл з українською мовою навчання. А до 1867 р. засновано в Східній Галичині 2408 шкіл.⁶⁰

Відбулися суттєві зміни і в організації середньої освіти. В 1849 році було проведено реформу середнього шкільництва на основі "Організаційного нарису гімназій і реальних шкіл", який відзначався педагогічним новаторством, поміркованим лібералізмом, установлював компроміс неогуманістичним і реалістичним напрямом освіти. Робота середніх шкіл приводилась у відповідність до "Нормального плану науки для гімназій", який майже без змін діяв до 1910 року. Навчання в гімназіях стало восьмирічним і давало право вступу до всіх вищих навчальних закладів. Реальна школа з семирічним терміном навчання мала готувати своїх випускників до студій у вищих технічних та сільськогосподарських навчальних закладах. Щодо шкіл реальних, то нарис в життя не ввійшов.

Мета гімназій, за організаційним нарисом, полягала в тому, щоб дати молоді середню освіту і підготувати до вищих студій.⁶¹ Нижчі гімназії могли бути поєднаними з реальною або виділовою школою. Впроваджувалась як обов'язкова рідна мова, пропедевтика філософії і ін. Здійснювалась класифікація вчителів гімназійних на: звичайних; помічників (заступників) вчителя; допоміжних вчителів (навчали окремих предметів). Восьмикласна гімназія мала мати 12 вчителів. Тиждеве навантаження звичайного вчителя встановлювалося в об'ємі 12 годин. Запроваджено вчителя-предметника.

Богдан Ступарик

Вчителя мали обирати за конкурсом. Директор мав керувати гімназією з допомогою вчительської конференції.

Для порозуміння з місцевою адміністрацією створювалась т. зв. депутатська гмінка з 3 осіб. Депутація мала право відвідувати школу, але не втручатися в її діяльність.

Окрім позитивних перемін, 1848 рік, за словами М. Возняка, викинув узагалі на поверхню українського життя масу мірнот, поставлених на визначні становища, що до них цілком не надавалися й мали дуже малі кваліфікації або й жадних не мали. "Вистарчила одна в пору сказана промова, — каже дуже влучно І. Франко, — одна фраза, сама фігура та постава, щоб із невідомого нікому чоловіка зробити "історичну особу". Історія 1848 року роїться від таких осіб. Їх духовна мізерність була викладом попереднього часу мететерніхівського режиму. Їх коротка "історична" діяльність у р. 1848 була неперервним пасмом помилок і джерелом пізнішого лихоліття". Обставини вимагали багато людей, а на них була посуха, бо ж 1848 р. застав українців цілком неприготованими до громадського життя.⁶²

Таким чином, перша половина XIX століття характеризується створенням в Галичині системи шкільництва, яка включала в себе вищі і нижчі типи шкіл. Створення системи шкільництва супроводилось гострою боротьбою за мову викладання, за право українців мати свої національні школи, що привело до поступу в розвитку українського шкільництва: понад 1500 народних шкіл з українською мовою навчання, створення дяко-вчительського інституту, першої в Галичині музичної школи і ін. Це було першим кроком до національного розвитку після багатьох століть неволі. Проте в цілому система шкільництва служила денаціоналізації української людності.

За висновком М. Семчишина, з "весною народів" 1848 року і першими реальними здобутками галицьких українців в національному самовизначенні і самостановленні в культурному відношенні, закінчився перший етап галицького пробудження.⁶³

1. Karol Falkiewicz. Rozwoj szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848 --- 1898. — Lwow, 1899 — S. 25.

2. Boleslaw Baranowski. Seminarja nauczycielskie w Galicji. — Lwow, 1897 — S. 26.

3. Karol Falkiewicz. Rozwoj szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848 - 1898. — Lwow, 1899 — S. 26.

4. Falkiewicz Karol. Rozwoj szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848 - 1898. — Lwow, 1899 — S. 40 - 41.

5. Там же. С. 41.

6. Юрій Кміт. Народна сільська школа в Галичині в р.р. 1810 - 1824 //Українсько-руський архів, т. IV. — Львів, 1910 — С. 10.

7. Левицький І. Ем. Цит. праця. — С. 130.

8. Франко І. Я. Перше руське просвітне товариство з 1816 - 1818 //Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII - XIX ст. — Львів, 1902 — С. 258 - 276.

Шкільництво Галичини (1772 - 1939 pp.)

9. Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII - XIX ст. — Львів, 1902 — С. 207.
10. Ю. Жереховский. Иоанн Сньгурский, его жизнь и деятельность въ Галицкой Руси. — Львів, 1894 — С. 150 - 151.
11. Левицький І. Є. Цитована праця. — С. 139.
12. Лиско Зиновій. Перша музична школа в Галичині. //Життя і знання, ч. 6. — 1934 — С. 165 - 166.
13. Левицький І. Є. Погляд на розвій низшого і вищого шкільництва в Галичині в р.р. 1772 - 1800 і розвій руського народного шкільництва в р.р. 1800 - 1820 //Матеріали до культурної історії... — С. 142.
14. Karol Falkiewicz. Rozwoj szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848 - 1898. — Lwow, 1899 — S. 41.
15. Стефан Томашівський. Стан парохіяльних шкіл в ківлівському деканаті львівської єпархії в р.р. 1819 - 1827 //Українсько-руський архів, т. IV. — Львів, 1909 — С. 102 - 110.
16. Стефан Томашівський. Стан парохіяльних шкіл в ківлівському деканаті львівської єпархії в р.р. 1819 - 1827 //Українсько-руський архів, т. IV. — Львів, 1909 — С. 102 - 110.
17. Стефан Томашівський. Стан парохіяльних шкіл в бережанському деканаті львівської єпархії в р.р. 1843 - 1849 //Українсько-руський архів, т. IV. — Львів, 1909 — С. 171 - 174.
18. Кривецький Іван. Матеріали до історії українського шкільництва в Галичині в 1830 - 1850 р.р. Там же. — С. 175 - 191.
19. Boleslaw Adam Baranowski. Szkolnictwo ludowe w Galicji w swym rozwoju liczebnym od roku 1868 do roku 1909. — Lwow, 1910 — S. 5.
20. Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII - XIX ст. — Львів, 1902 — С. 197.
21. Возняк М. Цитована праця. — С. 151 - 152.
22. Українсько-руський архів, т. IV. — Львів, 1909 — С. 34 - 46.
23. Там же. — С. 61.
24. Взаїмна поміч українського вчителства 1905 - 1930. — Львів, 1932. — С. 15.
25. Українсько-руський архів, т. IV. — Львів, 1909 — С. 181.
26. Українсько-руський архів, т. IV. — Львів, 1909 — С. 182.
27. Там же. — С. 183.
28. Українсько-руський архів, т. IV. — Львів, 1909 — С. 185.
29. Франко І. Я. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 //Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII - XIX ст. — Львів, 1902 — С. 277.
30. Олесницький Євгеній. Конкуренція шкільна. — Львів, 1890 — С. 121.
31. Дяко-учительство //Учитель. 1869. — Ч. 31. — С. 121.
32. Kilka slow o szkolach w Galicji w roku 1845. — Roznan, 1845 — S. 13.
33. Відділ рукописів ЛНБ. Фонд Ільницького Василя Ільк., I, п. I.
34. Kilka slow o szkolach w Galicji w roku 1845. — Roznan, 1845 — S. 16.
35. Там же, с. 17.
36. Очеркъ исторія воспитанія и обученія съ древнейшихъ до нашихъ временъ. Сост. Л. Модзалевскій. Часть вторая. — С.-Петербургъ, 1877 — С. 139.
37. Ksiega pamiatkowa I gimnazjum panstw. im. Mieczyslawa Romanowskiego w Stanislawowie. — Stanislawow, 1929 — S. 19.
38. Відділ рукописів ЛНБ. Фонд Ільницького Василя Ільк., I, п. I.
39. Возняк Михайло. Як пробудилось українське народне життя в Галичині за Австрії. — Львів, 1924 — С. 47.
40. Тершаковець Михайло. Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 р.р. //Українсько-руський архів, т. III. — Львів, 1907 — С. IV.
41. Українсько-руський архів, т. III. — Львів, 1907 — С. 15.
42. Українсько-руський архів, т. III. — Львів, 1907 — С. 39.
43. Єфименко А. Я. История украинского народа. — К., 1990 — С. 393.
44. Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині //Збір. тв., т. 47. — С. 111.
45. Стахів М. Над берегом пропасті. Коротка історія українського політичного руху в новітніх часах. — Львів, 1937 — С. 59.
46. Брик Іван. "Зоря" відродження. //Життя і знання, ч. 2. — 1934 — С. 34.
47. Тершаковець Михайло. Матеріали і замітки до історії національного відродження

- Галицької Русі в 1830 і 1840 р. //Українсько-руський архів, т. III. — Львів, 1907 — С. VII.
48. Там же. — С. VI.
49. Велика історія України. — Вінніпег, 1948 — С. 671.
50. Брик Іван. "Зоря" відродження //Життя і знання, ч. 2. — 1934 — С. 34.
51. Нагасвський І. Історія української держави, т. 68. — Рим, 1989 — С. 26 - 27.
52. Возняк М. Як пробудилось народне життя в Галичині за Австрії. — Львів, 1924 — С. 116 - 117.
53. Там же. — С. 121.
54. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. — Івано-Франківськ, 1993 — С. 25 - 26.
55. "Зоря Галицька", 1848 — 15 травня.
56. Нагасвський І. Історія української держави, т. 68. — Рим, 1989 — С. 26.
57. Лозинський М. Українська школа в Галичині. — Львів, 1906 — С. 18.
58. "Зоря Галицька", 1848 — 31 жовтня.
59. Петраш Осип. На землі галицькій. //Літературна Україна — 1992, 5 березня.
60. Олесницький С. Конкуренція шкільна. — Львів, 1890 — С. 8 - 9.
61. Stefan J. Mozdren. Ustroj szkoly sredniej w Galicji i proby jego modernizacji w latach 1848 - 1884. — Wroclaw, 1974 — S. 17.
62. Возняк М. Як пробудилось українське народне життя в Галичині за Австрії. — Львів, 1924 — С. 137 - 138.
63. Семчиши Мирослав. Тисяча років української культури. — К., 1993 — С. 300.

РОЗДІЛ III. РОЗВИТОК ШКІЛЬНИЦТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

§ 1. НАСТУП РЕАКЦІЇ

Після 1849 року в Галичині наступає реакція. Не маючи досвіду політичної боротьби, уміння і єдності, прогресивні сили почали поступово втрачати завойоване. Розпущено Головну Руську раду (1851 р.), відновлено орден єзуїтів (1852 р.), скасовано обов'язкове вивчення української мови в гімназіях (1856 р.), обмежено вступ українців до університету. В 1858 році у Львові було відкрито першу в Східній Галичині польську гімназію ім. Франца Йосифа і цим уряд дав початок колонізації галицького середнього і вищого шкільництва. Мовою викладання залишалася німецька мова як в середніх, так і в міських народних школах. Як писав І. Я. Франко, "всі вольності, даровані 1848 року, окрім панщини, швидко потім знов скасовано, просвіта народна, віддана в руки панів, була хоч трохи й більша, ніж за панщини, а все-таки переважно церковна: дітей учили по школах читати, писати, катехізму, церковного співу, а не подавали їм ані відомостей, потрібних для них у господарстві, ані не було книжок, по-нашому писаних, з котрих би такий трохи письменний чоловік міг був навчитися ясно думати о своїм житті і його поліпшенні".¹

В цей час появились негативні обставини, які не тільки зупинили галицький ренесанс, але грозили, що ця частина української землі знову опиниться на тих же самих рейках своєї історії, на яких культурно вегетували до виступу М. Шашкевича. На обріях ледве пробудженого життя появились хмари польської шовіністичної експансії, другою небезпекою, ідеологічно куди гіршою, було москофільство. Третім важливим чинником у ці критичні роки була справа обрядово-церковна. Стараючись поборювати латинізацію і зберегти чистоту свого обряду, український католицький клер був більше схильний до компромісів з обрядовістю російської православної церкви. Треба відмітити, що духовенство грало першорядну роль серед завстрійщеної чи спольщеної галицької інтелігенції, а тою усьому надавала свято-юрська гора, осідок митрополита. Але цей же клер, в своїй старообрядності і своєму консерватизмі, з погордою і презирством ставився до української народної мови, як до хлопської, невиробленої й непридатної для культурного вжитку. Твердо стоячи на ґрунті церковно-слов'янської мови, він попадав теж під російський вплив.²

Богдан Ступарик

Чужа мова викладання, втрата віри в свої сили, очікування порятунку з чужих рук (москофільство) і польський аристократизм тодішньої інтелігенції у відносинах з селянськими і міщанськими масами спричинилися до небажання української молоді вчитися в гімназіях, що мало негативні наслідки для майбутнього Галичини.³ В 1863 році на 100 дітей шкільного віку відвідували школу 23 і то серед них були такі, які лише на папері рахувалися учнями.⁴

§ 2. КОНКОРДАТ ВІД 18 СЕРПНЯ 1855 Р.

Важливу роль у розвитку шкільництва та визначенні змісту освіти відіграв конкордат, прийнятий 18 серпня 1855 р. і оголошений цісарським патентом від 5 листопада 1855 р., який узаконював по-новому стосунки між церквою і державою і відновлював церкві незалежність від переваги держави.

Згідно з конкордатом все навчання католицької молоді у всіх державних і приватних закладах повинно узгоджуватись до науки церковної. Завданням священників було, використовуючи могутність своєї влади, керувати релігійним вихованням молоді і перестерігати, щоб в жодному навчальному предметі не вчити чого-небудь, що суперечило б католицькій вірі чи чистоті звичаїв.

Всі вчителі народних шкіл, призначених для католиків, підлягали наглядові церкви. Вищих інспекторів шкільних мав призначати цісар за представленням через єпископів.

Лише той міг залишитися учителем, чия віра і звичаї були без відхилень. Вчителі, що зійшли з "праведної дороги", звільнялися з посади.

Таким чином, в результаті прийняття конкордату в шкільництві запанувала першість церкви. Школа попала під безумовне підпорядкування церкви.⁵

§ 3. ПІДРУЧНИК З ПЕДАГОГІКИ О. В. ДУХНОВИЧА

Вдругій половині XVIII століття на заході Європи зародилась ідея народності, під впливом якої стали розвиватися етнографія, історія та інші науки. Ідея народності поступово стала проникати і на слов'янські землі, викликавши зацікавленість до минувшини, звичаїв, казок, пісень, переказів народу.

Ця ідея була сприйнята також педагогами і педагогікою. Німецький вчений К. Шмідт підкреслював, що "індивідуальний дух якого-небудь народу

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

є божественная ідея, яка лежить в основі його характеру. В розвитку народного життя вона проявляється як дух часу, виразником якого служить громадська думка".⁶

К. Д. Ушинський вказував, що народність "є досі єдиним джерелом життя народу в історії" і що "громадське виховання, яке зміцнює і розвиває в людині народність, розвиваючи водночас її розум і самосвідомість, могутньо сприяє розвиткові народної самосвідомості взагалі, воно вносить світло свідомості у тайники народного характеру і робить сильний і благодійний вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів... словом, на всю його історію".⁷

Важливою подією в історії української педагогіки було видання у Львові в 1857 р. українського підручника, підготовленого О. В. Духновичем (1803 - 1865), під назвою "Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских".⁸

О. В. Духнович стверджував, що "щастие или нещастие человека зависит много раз от рождения, но более от нравственного воспитания".⁹ Тобто, не заперечуючи ролі спадковості, він вирішальне значення в розвитку особистості відводив вихованню. "Человек без воспитания и наставления, — писав він, — хотя и естественными добродетелями и силами одаренный, будет неспособный и непотребный, як земля, хотя лучшая, если не работается, производит один бурьян. пустую лободу...".¹⁰ І далі: "як потрібно єсть земля добре виробити, чтобы плод принесла, так должно єсть и человека образовати, дабы он плодотворным был як самому себе, так и обществу".¹¹

Провідною ідеєю для педагогічних поглядів О. В. Духновича була ідея народності школи і виховання, широкої демократизації освіти на цій основі. За його думкою, "педагогика то єсть наука наставления, подают нам общая правила, которые в наставлении детей нужно єсть, чтобы наставление желаемому концу ответно было", а "правила педагогіки вообще залежат в просвещении разума, во упражнении памяти, в наклонности к добродетели и в развитии сил душевных и телесных молодого человека".¹²

Головною метою виховання, за О. В. Духновичем, "да будет человечество", тобто виховання гуманізму, бо "человечество в гражданской жизни єсть самая большая добродетель".¹³ Не менш важливим він вважав виховання дітей патріотами свого народу. Вчитель має "засклепити любовь к своей народности", бо "кровь не можна затаити, а народ наш єсть нам ближний и родной".¹⁴ Надаючи найважливішого значення вихованню в дусі народності, християнської моралі, він писав: "... наставления конец состоит в том, чтобы ученики были добронравными, богобойными, к должностям своим охотными, словом на славу богу, и на пользу отечеству и ради того, чтобы закоренилась в молодых єще сердцах добродетель и выкоренились пороки".¹⁵

Ідеї О. В. Духновича, його педагогічні праці мали великий вплив

Богдан Ступарик

на формування педагогічних поглядів вчителів, відіграли важливу роль в розвитку уявлень про національне шкільництво.

§ 4. ШКІЛЬНИЦТВО ГАЛИЧИНИ В 60-Х РОКАХ

1 859 рік, коли Австрія потерпіла велику поразку у війні, приніс надії на зміни законодавства в державі, які б сприяли зміцненню її фінансового становища, посиленню контролю над господарською діяльністю, розвитку шкільництва. Франц Йосиф I, бажаючи врятувати свою монархію від руїни, відійшов від політики абсолютизму і онімечення, яку уособлював міністр внутрішніх справ А. Бах. Як відзначав пізніше І. Юцишин, "до реформ шкільництва Австрію спонукала катастрофа під Карловим Градцем в 1866 р., "наука і пересторога", яку дав їй брат "Прус" під Кенігрецом в 1866 р. Австрія переконалася і визнала, що її вояка здусив під Кенігрецом не Мольтке, але німецький народний учитель. Покута була страшна: а було й за що покутувати. Австрія не мала просвічених горожан, не мала вишколеного і грамотного вояка, не мала свого промисловця, торговця, фабриканта; не мала свого професора ні урядника. Одним словом, Австрія навіть як на ті часи, була далеко поза Європою".¹⁶

В справі розробки реформ в державі проявили себе дві течії. Одна шукала шляхів для зміцнення держави в задоволенні потреб всіх народів, що входять в її склад. Друга ставила собі мету злиття всіх народів в єдину цілість, а якщо це довго не наступить, то підпорядкувати їх під зверхність найбільшої народності — німців. Перші шукали підстав в історичному розвитку кожної частини держави для того, щоб утримати всі існуючі властивості і особливості їх. Другі шукали виходу в ліквідації існуючих відмінностей шляхом їх нівелювання і уніфікації. Тому перші бажали союзу з усіма стихійними силами, а другі вважали себе лібералами і об'єднувались з лібералами всього світу.

Перша течія вимагала рівноправності всіх народів, при якій школи мають перестати бути виключно німецькими, а рідна мова набуває своїх прав у школі і стає викладовою. Друга течія всі сили спрямувала, за прикладом культурної боротьби в Європі і, зокрема, в Німеччині, на боротьбу з впливом церкви на народну школу.¹⁷

Як результат боротьби цих течій артикул 17 основного закону (Конституції) від 21 грудня 1867 р. щодо прав громадянських надавав державі право управління і нагляду за освітою і всякими виховними справами, визнавав свободу мистецтв і кожної науки, право створення наукових (навчальних) і виховних закладів і навчання в них, а навчання релігії поклав на церкву і релігійні громади. Народна школа перетворилась в заклад інтерконфесійний, з якого усунуто вирішальний духовний вплив

церкви. Освіту і виховання віддано в руки світських людей.

25 травня 1868 р. були прийняті так звані віросповідні закони, один з яких (N 48) визначив відносини школи і церкви так: школа незалежна від церкви.¹⁸

В Галичині особливо гострою була боротьба за мову викладання в школах. Хоч міністр освіти Австрії 8 серпня 1859 року видав розпорядження про викладання в середніх школах національних (народних) мов, але ніяких змін це розпорядження не принесло, а в березні 1860 р. було дано роз'яснення, що розпорядження стосувалось приватних шкіл. Польська преса, польські послы аргументували потребу викладання народною мовою тим, що онімечення молоді веде до морального і духовного зубожіння народу, відбиває бажання до навчання, знижує рівень знань учнів.

Вся боротьба була спрямована на запровадження в школах викладання польською мовою, а українській мові, як мові, яка, на думку поляків, є недостатньо виробленою, відводилось другорядне значення. Вона могла бути викладовою лише в школах реальних і нижчих гімназіях.

Коли Галичина на основі патенту від 26 лютого 1861 р. одержала сейм, то боротьба за мову викладання стала одним з найголовніших питань в його роботі. Вже на першому його засіданні (квітень 1861 р.) депутати А. Сапіга і Н. Водзінський поставили вимогу зміни в школі і в уряді мови німецької на мову польську. Краєвому виділові було доручено розробити щодо цього проект закону, але в зв'язку з запровадженням стану облоги, ця справа тривалий час не розглядалась. Коли ж в листопаді 1865 р. знову зібрався сейм, то відразу було піднято питання мови викладання і реформи шкільництва. Головним автором проекту закону, який охоплював мовне питання у всіх навчальних закладах Галичини, був посол українського походження, шкільний інспектор др. Е. Черкавський. Згідно з цим проектом, українська мова діставала статус другорядної по відношенню до польської, що пояснювалось слабим розвитком літературної української мови.

Українські послы виступили проти цього проекту. Ст. Качала сказав, що для його народу меншим злом була мова німецька, ніж польська. Виходячи з того, що остання дуже подібна до української, вона загрожує їй у більшому степені. Проект Черкавського він назвав "cyrografem dla ubicia Rusi" (письмовим зобов'язанням для знищення Русі).¹⁹

Не зважаючи на протести послів-українців, 22 червня 1867 року сейм прийняв закон "Про мови викладові в школах Галичини", який мав 10 артикулів.²⁰ В першому артикулі вказувалось, що право визначення мови викладання в школі народній має той, хто утримує школу. Другий артикул передбачав, що якщо народна школа утримується з публічних фондів, то право визначення мови викладання (польської чи української) має гміна, а її рішення затверджує краєва рада. В третьому артикулі говорилось, що в народних школах, де частина дітей вживає польської мови, а частина

Богдан Ступарик

української, та мова, яка не є викладовою, є обов'язковим предметом в межах, визначених для відповідної школи. Починаючи з третього класу всіх вищих шкіл, обов'язковою мовою є німецька. Згідно з артикулом четвертим в приватних середніх школах мова викладання буде та, яку визначать засновники.

Найбільш дискримінаційним для українців був п'ятий артикул, який впродовж наступних років неодноразово змінювався. Відповідно до цього артикулу в середніх державних школах мовою викладання була польська з такими застереженнями: а) українська мова залишається як викладова для вивчення української мови, а також в чотирьох нижчих класах академічної гімназії в Львові (з 1874 р. українська мова поступово стала викладовою у всій гімназії); б) якщо родичі не менше 25 учнів крім польської викладової мови забажають української мови викладання в окремих предметах навчання, то це може бути запроваджено; в) в класах з українською мовою викладання обов'язковим є вивчення мови польської, в школах середніх з польською мовою викладання українська мова є обов'язковим предметом, тобто залежить від освідчення в тій мірі родичів. (В 1910 році польська мова була обов'язковою в Станіславській українській гімназії, а українська мова була обов'язковою в п'яти польських гімназіях); г) заснування нових державних українських середніх шкіл може відбутися лише при рішенні сейму; д) німецька мова має бути викладовою в другій гімназії у Львові і в нижчій реальній гімназії в Бродях (в 1880 р. ця постанова розширена і краєвим законом від 8 вересня 1880 р. німецька мова стала викладовою у вищих класах гімназії в Бродях. Законом від 15 лютого 1907 р. німецька викладова мова в Брідській гімназії відмінена, а викладовою мовою стала польська мова).

Відповідно до наступних артикулів німецька мова була обов'язковою у всіх середніх школах, а викладову мову українську міг запроваджувати тільки сейм і ін.

Прийнятий в червні 1867 року закон про мови викладання в Галичині ввійшов у суперечність з прийнятим в грудні цього ж року основним державним законом, 19 артикул якого постановляв: "Всі народності держави є рівноправні і кожна народність має заповнене право зберігати і розвивати свою народність і мову. З боку держави признається рівноправність усіх мов у школі, уряді й публічному житті. В краях, залюднених кількома народностями, публічні наукові інститути повинні бути так улажені, щоб не було примусу вивчати іншу краєву мову, а кожна з тих народностей мала б потрібні засоби для просвіти своєю мовою".

Так було в законі, а інакше було в Галичині. І в закон від 22 червня 1867 року не було внесено змін, щоб привести його у відповідність з державним законом.

Витісненню української мови сприяло також і те, що в розпорядженні Шкільництва Галичини (1772—1939 рр.)

центральної властей від 5 листопада 1868 року було зобов'язано шкільні ради в своїй діяльності користуватися державною мовою, що також було зустрінuto в краї негатиивно. Але ця вимога була відмінена лише листом міністра освіти до крайової ради шкільної від 9 травня 1877 р.

В 1867 році галицький сейм прийняв також закон про створення Ради шкільної крайової, яка відіграла важливу роль у розвитку шкільництва в краї. Це рішення сейму затвердив цар своїм розпорядженням від 25 червня 1867 р. Згідно із законом Радою шкільною крайовою керував намісник. Її статут²¹ став зразком для створення рад в інших краях австрійської держави, де державний закон від 25 травня 1868 р. урегулював стосунки між школою і церквою і встановив сталі норми для нагляду за навчанням і вихованням через Міністерство освіти, ради шкільні крайові і окружні, визнав деяку автономію місцевих шкільних рад. До складу ради шкільної крайової, крім намісника, входили: постійний референт намісництва у шкільних справах, два шкільних інспектори, дві духовні особи, член крайового відділу, два делегати від міських рад головних міст Львова і Кракова, дві особи від навчальних закладів.²² Рішення ради приймалися більшістю голосів, а при їх рівності перевага була на стороні керівництва. Якщо ухвала була протилежною до думки керівника ради, то він мав право відмінити її.

Рада шкільна крайова розпочала свою роботу 24 січня 1869 р. Відповідно до статуту в її обов'язки входило: адміністративне управління школами і навчальними закладами в межах, визначених керівництвом краю, і в межах обов'язкових законів; представлення до затвердження шкільних інспекторів; призначення директорів і вчителів шкіл середніх і народних; розробка навчальних планів; підготовка і апробація підручників та їх видання; складання річного бюджету для утримання середніх і народних шкіл; оголошення щорічних зв'язків про громадське виховання в краї.

Раді шкільній крайовій підпорядковувались окружні шкільні ради, створені на основі розпорядження міністерства освіти з 1871 року. Тоді в Галичині було 22 округи. Краєвий закон, який вступив в силу в 1877 році, поділив край на 37 округів шкільних (в кожному з них було два або три адміністративних повіті). Через 10 років кожний повіт мав свою окружну шкільну раду і окремі ради мали Львів і Краків.

Положення про місцеву і окружну шкільні ради було підписано у Відні 25 червня 1873 року, а 5 серпня 1873 р. було видано розпорядження ради шкільної крайової про затвердження інструкції для шкільних рад місцевих і окружних.²⁴ Згідно з положенням до складу окружної шкільної ради входили: начальник адміністративної влади міста як керівник; один духовний з всіх віросповідань; два представники освіти; два делегати міської ради; шкільний окружний інспектор. Заступника керівника окружної шкільної ради обирала сама рада шляхом голосування.

Рада шкільна окружна керувала всіма навчальними закладами, які

Богдан Ступарик

знаходились на її теренах. В її обов'язки входило:

- 1) мати докладний реєстр стану шкіл в окрузі, дбати про поліпшення і покращення кожної школи зокрема;
- 2) оголошувати всі постанови і розпорядження вищих установ педагогічних;
- 3) порушувати у всіх інстанціях справи про діяльність шкіл, наглядати за шкільними будовами, споряджувати фінансові звіти;
- 4) цікавитися життям вчителів, керувати дотаціями і оплатами пенсіонерів, преміювати кращих учителів;
- 5) опікати школи зі сторони фінансової;
- 6) рекомендувати кращих учителів на вищі посади;
- 7) цікавитися і взяти під свій контроль питання підвищення кваліфікації вчителів, наглядати за роботою шкільних бібліотек;
- 8) проводити інспекторські перевірки шкіл;
- 9) регламентувати шкільні канікули.

Рада шкільна окружна мала збиратися на свої засідання один раз в місяць, але її керівник мав право зібрати раду в разі потреби. При необхідності керівник ради мав право видати розпорядження, затвердивши його на наступних зборах.

Обов'язком інспектора ради окружної було періодично відвідувати школи і слідкувати за виконанням всіх шкільних правил організації і діяльності школи. Про це він мав повідомляти на засіданнях окружної ради, додаючи письмові пояснення. Ставка і плата інспекторів встановлювалася окружною радою.

Відповідно до затвердженого 25 червня 1873 року положення нагляд над одною або кількома школами в одній місцевості могла здійснювати одна рада шкільна місцева, яка складалася з представників церкви, школи і місцевої влади. Як член ради могла виступати і особа, яка утримувала 1/10 частину витрат на школу і вчителя. В раді місцевої шкільній могло бути від 2 до 5 представників місцевої влади, які обиралися на шість років.

Рада шкільна місцева повинна була дбати про виконання всіх шкільних законів і рішень вищих органів освіти. А саме:

- 1) застерігати, щоб вчителі одержували платню своєчасно і повністю;
- 2) керувати шкільним фондом і бюджетом школи;
- 3) застерігати, щоб сторони, що утримують школу і вчителів, виконували свої обов'язки і умови;
- 4) наглядати за шкільною будівлею і всім шкільним інвентарем;
- 5) старатися за придбання підручників і методичних посібників та допомогу бідним дітям;
- 6) складати річний план придбання школою всіх реквізитів;
- 7) вести облік видатків школи;
- 8) зберігати документи, накладні і т. д., що є власністю школи;

Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)

9) вести щорічний облік дітей дошкільного віку, забезпечити навчання всіх дітей шкільного віку;

10) назначати час навчання і розклад уроків;

11) виконувати шкільну програму;

12) керувати роботою вчителів, вихованням учнів в школі і поза школою;

13) заохочувати матеріально вчителів;

14) слідкувати за взаємовідносинами вчителів з іншими посадовими особами, беручи їх під охорону;

15) давати характеристики, пояснення до вище стоячих влад на кожного вчителя.

Рада місцева шкільна керувала також учительськими семінаріями. Члени ради вибирали між собою керівника і його заступника на три роки. Збори ради мали відбуватися щомісячно. Жоден із членів ради не мав права брати участь в обговоренні його приватних справ. Керівник ради був зобов'язаний бути у постійному контакті з директором школи і брати участь у всіх учительських конференціях і інших шкільних загальних заходах.

У випадку вільного місця вчителя рада шкільна місцева організувала заміну і повідомляла раду шкільну окружну для дальших дій. Вона керувала конкурсами на посаду вчителя, доповідаючи про кваліфікаційні листи.

Введення шкільних рад різних рівнів було кроком до демократизації системи освіти, утворення державно-громадського управління освітою. Однак краєва шкільна рада не виправдала очікувань на розвиток шкільництва. Функції ради звелись до збору статистичних даних і оголошення розпоряджень міністерства, вона врешті стала гальмом в процесі оновлення, демократизації і ународовлення шкільництва. Керуючись лозунгом про "надпродукцію інтелігенції", вона старалася обмежити доступ народних верств, особливо українців, до школи і, зокрема, середньої. Школа залишалася засобом денационалізації населення краю.

§ 5. ДЕРЖАВНИЙ ШКІЛЬНИЙ ЗАКОН 1869 РОКУ

Господарський розвиток вимагав реформування шкільництва Австрії, розширення мережі навчальних закладів.

Основний закон від 21 грудня 1867 р. та віросповідні закони створили законодавчі передумови щодо організації освіти. Це дало можливість 14 травня 1869 року прийняти закон про шкільництво в Австрії.²⁵ Закон мав два розділи: А. Про публічні школи народні. Б. Про приватні заклади навчальні.

В законі вказувалось, що народна школа має задачу дітей морально-

Богдан Ступарик

релігійно виховувати, діяльність їх духу розвивати, їх знаннями і зручностями для дальшої освіти в житті потрібними озброювати, і дати їм основу для розвитку їх в людей і членів діяльних суспільства.

Обов'язковими предметами для народної школи визначено: релігію (закон Божий), мову; рахунки (Б. С. -- числення); важливі знання з науки природи, землепису і історії, з особливим поглядом на вітчизну і її закони; письмо; науку геометричних форм; співи; тілесні вправи (фізкультура — Б. С.). Дівчата мали навчатися також жіночих ручних робіт і домашнього господарства.

Закон вимагав аби навчальні плани для шкіл були затвержені міністерством віросповідань і освіти, а об'єм навчальних предметів мав залежати від учительського складу.

Вирішення питання про мову навчання в школі і про вивчення другої краєвої мови закон доручав краєво-шкільній владі.

Виходячи з потреб місцевості, закон давав можливість поєднувати з школами заклади для плекання, виховання і навчання дітей дошкільного віку, а також фахові курси, які для окремої господарської або промислової освіти призначені. Кількість учителів у школі за законом залежала від числа учнів. Якщо число учнів в школі досягло 80, то вводилося дві посади вчителів, якщо 160, то три посади і т. д. Якщо є три посади, то може бути два вчителі, а на одній посаді може бути підучитель (молодший вчитель). Якщо посад багато, то третина може бути підучителів.

Закон передбачено створення дівочих шкіл, а де їх нема, для дівчат мали створитися школи окремо від народних шкіл або зв'язані з ними.

В міщанській школі у відповідності з законом учні мали вивчати такі навчальні предмети: релігія (закон Божий); мова і навик писання; землепис і історія з особливим поглядом на державу і її життя; історія природи; наука природи; арифметика; геометрія; рахівництво (книговодство — Б. С., очевидно, діловодство); креслення з вільної руки; креслення геометричне; каліграфія (в тексті "краснописаніє"); для дівчат: жіночі ручні роботи і дівоче господарство.

Міщанська школа мала задачу тим, хто не відвідує середні школи, дати освіту, яка перевищує мету загальної народної школи.

Закон передбачав обов'язкове навчання для дітей віком від шести до чотирнадцяти років.

Створення шкіл передбачалось всюди, "де в околиці години ходу і згідно п'ятирічного перепису знаходиться більше 40 дітей, котрі мусять відвідувати школу більш ніж півмілі віддалеку".

Для освіти вчителів і підготовки до учительського звання передбачалось створення учительських виховних закладів, розділених по статі вихованців. При кожному навчальному закладі мала бути народна

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

школа, як школа вправ і взірцева, а при вихованні вчительок також дитячий "огороць". Учительські заклади мусіли мати ділянку землі для проведення вправ з господарських робіт.

Тривалість навчання в закладах для підготовки вчителів була встановлена чотири роки.

В навчальних закладах для підготовки вчителів викладалися такі предмети: релігія (закон Божий); наука про виховання і навчання, її історія і допоміжні науки; граматики і наука письмовності і словесності; математика (числення, алгебра і геометрія); описуючі науки природи (зоологія, ботаніка і мінералогія); наука природи (фізика і початок хімії); землеробство і історія; наука про вітчизняний устав (основи права — Б. С.); наука господарства з особливим поглядом на земельні відношення краю; креслення (геометричне і з вільної руки); музика; тілесні вправи.

Зверху цього вихованці там, де була можливість, мали ознайомитися з методикою навчання глухонімих і сліпих, як і з влаштуванням добре організованого закладу для притулку дітей (дитячих огороців).

В навчальних закладах для підготовки вчительок вивчалися предмети: закон Божий; наука про виховання і навчання і її історія; граматики; наука природи (описуючі науки природи і наука природи); писання; креслення; співи; наука домашнього господарства; чужі мови; жіночі ручні роботи; тілесні вправи.

Крім цього, вихованці мали там, де для цього була можливість, ознайомлюватися з організацією добре влаштованих закладів для притулку дрібних дітей (дитячих огороців).

Підготовка вчительок могла проводитися як в навчальних закладах, так і на окремих курсах. Навчання було безплатне.

Мова викладання визначалася міністром освіти за пропозицією краю-шкільної ради.

Вступники в заклади по підготовці вчителів повинні були мати 15 років, бути фізично здоровими, морально непорочними і мати відповідну освітню підготовку, рівень якої визначався вступними екзаменами з предметів, що вивчалися в нижчих реальних школах або в нижчих гімназіях (крім іноземної мови).

По закінченні навчання випускники одержували свідоцтво зрілості. Для цього вони здавали екзамен перед комісією, голова якої призначався краювою шкільною радою. Свідоцтво зрілості давало підставу займати посаду молодшого або тимчасового вчителя. Для постійної роботи треба було одержати свідоцтво кваліфікаційне, яке видавалося при здачі кваліфікаційного екзамену після двохрічної практичної роботи. Кваліфікаційні свідоцтва давали право викладання в народних і міщанських школах без обмежень або тільки в перших.

З метою обширнішої підготовки до учительського звання

створювались особливі учительські курси (педагогічні сіменища)²⁶ на всеучилищах або технічних високих школах.

Дальша освіта вчителів здійснювалась при допомозі шкільних часописів, учительських бібліотек, періодичних конференцій (радами, соборами) і курсів.

Конференції мали скликатися в кожному повіті не рідше ніж один раз в рік. Краєві собори мали відбуватися один раз в три роки. Курси вчителів відкривались при закладах, де проводилась їх підготовка.

На виконання державного закону від 14 грудня 1869 р. міністр освіти і віросповідань затвердив 20 серпня 1870 р. шкільний і навчальний порядок для загальних шкіл народних, який передбачав обов'язкове навчання дітей віком від 6 до 14 років.²⁷ Згідно з порядком навчальний рік мав тривати 46 тижнів і миг починатися між 1 вересня і 1 листопада в залежності від місцевих умов.

В порядку шкільному дано чітке визначення обов'язків батьків, учнів та вчителів, вказано обов'язки місцевої влади по забезпеченню закону про освіту, режим роботи тощо.

Метою виховання молоді, як вказувалося в порядку, є відвертий благородний характер. Для досягнення мети повинен вчитель безперервно впливати на справді моральну поведінку молоді, на почуття обов'язку і честі, на смисл сплоченості, людинолюбства і вітчизнолюбства. Він має право і обов'язок для тої мети використовувати всякі законом дозволені й педагогічно оправдані засоби...

Засоби виховання, — підкреслювалось в порядку, — треба вживати з особливим оглядом на властивості дитини. В жодному випадку не сміють кари загрожувати моральним почуттям дитини або її здоров'ю. Тілесне покарання виключається із школи при всяких обставинах.

Як засіб карності служить похвала, нагорода, з другої ж сторони пересторога, посваріння (зауваження), стояння в лавці або виступлення з лавки, затримання в класі під належним наглядом, призначення дитини перед конференцією вчителів, накінець дострокове виключення.

В обов'язках вчителів на першому місці поставлено завдання: "Учитель є обов'язаний поручений йому уряд совісно справувати, всі законами і розпорядженнями видані постанови і накази предстоючих властей точно виконувати, від всякого злоупотреблення школи і його відношення до неї для політичних, народних або релігійних козней воздержатися, і на всі своєму надзору поручені діти бдительний догляд мати".²⁸

§ 6. ШКІЛЬНІ ЗАКОНИ ТА РОЗВИТОК ШКІЛЬНИЦТВА В 70 - 80-Х РОКАХ ХІХ СТ.

Прийняття закону від 14 травня 1869 р. спричинилося до розробки багатьох нормативних положень щодо організації школи. Крім названого вище шкільного і навчального порядку, для загальних шкіл народних було видано ще ряд важливих документів.

Так, 20 червня 1872 року затверджено в Відні закон про навчання релігії в школах. Крім іншого, там підкреслювалось, що викладаючи релігію в школах підлягають шкільним законам, порушення яких не допускається.

Розпорядженням міністра освіти від 8 травня 1872 р. затверджено положення про конференцію вчителів округу і цілого краю, де визначено коло питань, які має розглядати конференція, строки скликання конференції, порядок роботи і ін.

Ішла законотворча робота і в Галичині. Через шкільні ради була уточнена статистика шкіл краю. Згідно з одержаними даними, в 1869 р. в край діяло 2476 шкіл. В тому числі: шкіл головних - 4-класних 81; шкіл тривіальних систематизованих, які утримувались державою, 1961; шкіл нерегульованих і незабезпечених 427; шкіл вищого типу (5- чи 6-класних) в монастирях жіночих 7.²⁹

В першому друкованому справозданню в 1871 році краєва шкільна рада відзначила, що стан шкіл є убогим, будинки утримуються погано. Школи часто були в дерев'яних будинках, під солом'яною стріхою, а в східних околицях будинки були глиняні, з плетеними стінами з солом'яних валків або хворосту, обмазаних глиною. Не у всіх школах були дерев'яні підлоги, часто були підлоги з утрамбованої глини.

Перехід шкіл під опіку шкільних рад викликав неоднозначну реакцію в краї і в багатьох випадках це приводило до падіння народних шкіл. Так, в листі учителя К. Т. із Калуша вказується, що "після того, як школами перестала керувати Консistorія, а створено шкільні комітети, школи почали занепадати. Раніше вчитель опирався на священника і вони разом діяли для блага народу". А зараз, за словами автора, хаос! "Комітет польський, господарке по-польськи, віт чи там начальник темний як ніч осіння, а межі ними обома стоїть учитель, бідний матеріально, сам як палець, без всякої поваги в громаді".³⁰

В листі із Стрільче теперішнього Городенківського району наголошується, що з того часу, коли рада шкільна взяла під свою опіку школи, з року в рік зменшується число учнів по школах народніх. Автор пише: "Де давніше число учнів досягало до сотні, нині ледве кільканадцять відвідують школу... Причина тому очевидна, що, або де-то у нас, на Русі,

школа від церкви відлучитися не дасть без великої шкоди для освіти народу". Автор вважає за необхідне викладати в школі науку бджільництва і шовківництва, бо може ці джерела доходу будуть колись єдиними для нашого переслідуваного народу.³¹

Особливу тривогу викликала в цей час освіта дівчат, які в народних школах навчалися читати, писати, трохи числити і більш нічого. Для дівчат необхідно було створювати можливості навчання домашнього господарства, бо як писав один із авторів: "Скільки то дівчат селянських і маломіщанських виходять заміж, а не вміють навіть дранки поладати або гідного борщу зварити!.." Українські дівчата були вимушені вчитися в польських школах і там говорили лише по-польськи, молилися також по-польськи, а вийшовши в життя, ставали дуже ревними польками.³²

На підставі державного закону від 14 травня 1869 року були видані краєві закони від 2 травня 1873 р. про закладання і утримання публічних шкіл і обов'язку посилати до них дітей³³ і від 25 червня 1873 р. про владу наглядову місцеву і окружну для шкіл народних.³⁴

Головні засади цих законів полягали в тому, що:

1) освіта в Галичині ставала обов'язковою від 6 до 12 років. Кожний учень, який після народної школи не відвідував виділову школу або який-небудь навчальний заклад, ще на протязі трьох років відвідував курс доповнюючого навчання.

2) Навчання в народній школі було, згідно з законом, безплатним.

3) Крім шкіл народних етатових, можуть бути закладені школи філіальні, в яких мали викладати молодші вчителі. Ці школи мали бути в зв'язку із одною найближчою народною школою і під наглядом її керівника.

4) Запроваджено школи виділові, які давали можливість учням, що не ходили до середньої школи, набувати певного ступеня вищої освіти.

5) Встановлено постійні засади щодо покриття видатків на освіту, вирішено з оплатою учительської праці, з покриттям видатків на утримання шкільних будинків.

Закон 1873 року сприяв покращенню умов роботи народних шкіл: взято на державний кошт будівництво шкільних приміщень і виплату зарплати вчителям. Всі ці витрати здійснювались за рахунок гміни, а коли в неї не було коштів, то доплачував краєвий фонд. Закон зобов'язував шкільну владу спочатку привести у відповідність уже існуючі школи, а вже потім закладати нові. Тому краєва шкільна рада лише в окремих випадках закладала школи в тих гмінах, де було велике прагнення до освіти, а школи не було і гміна проявляла велику ініціативу та вносила кошти на будівництво. Виконуючи цей закон, краєва шкільна рада до 1 вересня 1874 року організувала роботу 2362 шкіл, а ще 441 школа утримувалась нерегульована.

На виконання закону від 2 травня 1873 року видано шкільний розпорядок для шкіл всіх категорій Галичини і Лодомерії разом з великим

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

королівством Краківським. Розпорядок встановлював, що навчальний рік має тривати від 1 вересня до 15 липня. Навчання учнів було щоденним, окрім неділі, урочистих свят і в четвер пополудні.

15 травня 1875 року було означено об'єм навчання у всіх класах і відділах народних і виділових шкіл. Регламентовано також недільне навчання. Воно мало відбуватися щонеділі від третьої до п'ятої години пополудні і мусило бути пов'язаним з практичною діяльністю учнів. В селі вчитель мав навчати сільського господарства, господарських рахунків. В міських школах вчителі мали вчити ремесел і промислу міського, торгівлі і давати учням відомості в цьому напрямі.

Реформи 60 - 70-х років були не сприятливими для українців. Визнавши українців "неісторичним народом", ці реформи повністю поставили їх під владу поляків, яким було створено найсприятливіші умови для національно-культурного розвитку, в т. ч. і для здобуття освіти. Цьому особливо сприяли закони 1867 р. про викладову мову в середніх та народних школах та організаційний статут краєвої шкільної ради. Згідно з ними польська мова стала обов'язковою в усіх школах краю і значно зменшувались права української мови. В 1869 р. мовним розпорядком сполонізовано всю адміністрацію краю, а з 1871 р. — університет. Керівні посади в краї заняли поляки, роль української інтелігенції була майже непомітною, а культурно-просвітня робота серед населення тільки починалася.

Краєва шкільна рада стала могутнім чинником колонізації краю. Більшість в ній становили поляки і поступово число українських членів було зменшено до 1/5. Головне завдання краєвої шкільної ради було в тому, щоб, по-перше, вийти з-під впливу центрального уряду, а, по-друге, щоб сім мільйонів жителів Галичини завдяки шкільному вихованню якнайшвидше відчули себе поляками. Як відзначалось в офіційному виданні польського міністерства освіти, "Допіру від утворення ради шкільної краєвої у Львові почалося відродження польського шкільництва елементарного, середнього також вищого".³⁵

В 60-х роках в краї діяла лише одна українська гімназія, яку відкрито на базі Львівської німецької академічної гімназії, в якій до 1874 року українська мова була викладовою лише у молодших класах. Офіційною підставою для цього була відсутність підручників і навчальної термінології для вивчення в старших класах фізики, хімії та інших предметів. Щоб змінити це становище, стараннями створеного в 1868 р. товариства "Просвіта" зроблено переклади на українську мову підручників з окремих предметів, вилітографовано виклади лекцій деяких професорів, створено комітети знавців (авторські колективи) для підготовки підручників. Це дозволило підготувати і видати 17 підручників для української гімназії тиражем 12300 примірників. Про цю роботу Володимир Барвінський на загальному зборі "Просвіти" у 1879 році сказав між іншим таке: "Це діло — то один із

Богдан Ступарик

наших народних подвигів. Було це створення українського шкільництва, це були, так сказати, — цивілізаційні хрестини українського народу в новій добі. Але історія запише його з таким натиском, як свого часу охрещення Руси".³⁶

Видавнича робота "Просвіти" цим не обмежилася. Було звернуто увагу на книжки для народних шкіл, підготовлено новий "Буквар" і Читанки для II - IV класів народних шкіл також чистою народною мовою. У витязі із протоколу засідань Виділу Товариства "Просвіта" за час від 1 грудня 1875 до кінця березня 1876 р. читаємо (цитуються за тодішнім правописом): "... 2) видруковано 4 популярні книжечки — Житє Бориса і Гліба, Житє Шевченка, Повістки для дітей (всі три написані д. О. Огоновським), Що то є провізорія і якь веде ся ей (написана А. Гладилевичем); 4) з книжок шкільних ухвалено видати Аритметику для 5-ої кл. гімназії, котрої друк уже розпочато; ... 6) передано книжочки популярні в вартості 10 зр. на фонд задопомоги для бідних учеників академічної (руської) гімназії ві Львові — вислано даром для читальні в Яричеві Новім по одному екземляру популярних книжочок — так само післалося книжочок для Русинів в Хорватсько-Славонській землі Сирмії (на правому березі Дунаю проти устья Тисси) і семинаристам в Унгварі на угорській Русі — нарешті рішено вислати кожду книжочку пяти руським часописам в Галичині и одній в угорській Русі".³⁷

В 1876 р. друкування шкільних підручників було передано в так званий "Краєвий фонд", хоч "Просвіта" мала в рукописах багато вже готових підручників.

Боротьба депутатів галицького сейму за українські виклади в гімназії і проведена "Просвітою" робота обумовили прийняття 31 травня 1874 р. краєвого закону про поступовий перехід на навчання в гімназіях українською мовою.

Незважаючи на перешкоди здобувати середню освіту, в українців поступово змінювалося ставлення до неї. І число українських дітей в середніх школах поступово зростає. Наприклад, в 1871 році в перший клас Коломийської гімназії записалося 120 учнів, в т. ч. 70 русинів (українців). З них 30 в сірчках, ходачках і з торбиною на плечах. В 5 клас, який там відкрився, записалося 25 учнів, в т. ч. 17 русинів.³⁸ В 1890/91 навчальному році в цій гімназії вчилось 174 українці.³⁹

Реалізація законів 60 - 70-х років привела до поступового зростання числа шкіл та учнів у них. Якщо в 1860 році було народних шкіл 2442, то в 1880 — 2847. Число учнів в цих школах зросло від 98619 у 1865 році до 162752 у 1880 р., число учнів середніх шкіл (всіх національностей) на 10000 населення зросло з 10 у 1859 р. до 14 у 1880 році.

Зміна шкільного устрою вимагала покращення підготовки вчителів. Як вказувалось вище, вчителів готували в препарандах, які не мали єдиного

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

навчального плану, підручників і навчальних посібників, не було належним чином підготовленого учительського персоналу. На навчання препарандистів виділялися мізерні кошти. Навчання, крім практичних вправ в народній школі, здійснювалось 5 годин на тиждень. В препарандах навчалися тільки чоловіки. Лише в 1848 році було відкрито жіночі педагогічні заклади і встановлено строк навчання в них один рік.

Станом на 1868 рік в Галичині було сім чоловічих (Бучач, Ярослав, Краків, Перемишль, Тарнов і дві у Львові) і чотири жіночих препаранди (у Львові при школі Бенедикток вірменських, в Станьотках і в Перемишлі при школах Бенедикток латинських і в Кракові у Презенток).⁴⁰

Крім препаранд, підготовкою вчителів займалося педагогічне сіменище, засноване в 1863 році. В 1869 році тут навчалось 20 юнаків, які отримували по 3 р. допомоги, житло, опалювання і освітлення.⁴¹ Такі сіменища відкривалися за прикладом західноєвропейських країн (Німеччина, Швейцарія, Франція).

Вчителем можна було стати, здавши відповідний іспит. Його здавали не лише препарандисти, але і ті, хто навчався самостійно (приватисти). Наприклад, в 1869 році в народному домі при руській зразковій школі у Львові екзаменувалось 77 осіб: 23 препарандистів і 54 приватистів. З препарандистів здало іспит: на учителів шкіл головних 5, на учителів шкіл тривіальних 2, на тривіальних сільських 2, на помічників учителів шкіл головних 4, помічників учителів шкіл тривіальних 6, не здав 1.⁴²

Аналіз публікацій на сторінках преси в 60 - 70-х роках дає можливість зробити висновок про те, що прогресивна українська інтелігенція краю розуміла, що добробут і поступ людський нерозривно пов'язані з поступом і розвитком освіти, що залежить від організації шкільництва. Тому велика увага приділялася створенню народних і середніх шкіл, учительських семінарій, становищу вчителя.

В роздумах про мету народних шкіл відзначалося, що школи стали кращими, ніж були перед 48-м роком, а вчителі більш освічені. Але головною помилкою, за думкою авторів, є те, що вчителі не знають мети школи. Це походить від того, що багато вчителів не дуже переймаються важливістю свого звання і навчання довірених їм дітей вважають справою маловажною. Тому іде вчитель без підготовки до школи, вважаючи препарандію справою надлишковою і безкорисною. Такий вчитель вчить для того, щоб міг "утриматися", а не для того, щоб праця приносила корисні плоди. Багато вчителів совісно виконують обов'язки свого звання, але їх праця не буде корисна, якщо вони втратили мету, не знають, як, де і куди треба йти.

Мету школи елементарної або народної розуміє лише той вчитель, який старається про просте, загальне і заокруглене виобразовування дітей. Дитя, яке закінчує школу, повинно мати хоч стільки свідомості набутої в школі науки, щоби в змозі здати справу з того, чому вчився, і з тої науки в

Богдан Ступарик

житті користати. Щоб дитину до цього довести, кожний вчитель повинен мати дві цілі: приспособити дитину через науку до життя в громаді, краї і державі і дати їй виховання релігійне.

Тому треба вчити тому, що згодиться в житті, вчити так, щоб дитина зрозуміла думку написану або висловлену усно, вміла добре читати і розуміти написане, вміла грамотно писати.⁴³

Третім дуже важливим предметом науковим в школах народних вважалося числення. Достатнім буде для дитини школи народної точне знання перших чотирьох операцій, числення (міра) часу, регула трехъ (Regel de tri), уломка і регула спілки, — з таким засобом закінчуючи школу і в світ Божий входяча дитина дасть собі в кожному випадку життя раду.⁴⁴

Крім цього, варто, вказується в публікаціях, викладати предмети, проти яких є багато опонентів, — відомості з географії, історії, фізики і історії натуральної. Такі відомості не треба детально викладати. Дитина не буде географом, але вона повинна мати найпотрібніші відомості про землю, її відношення до сонця, її обертання, форму, величину і математичні лінії. Далі вона повинна знати про властивості і поверхні землі, суші і моря, гір, озер, рік, про клімат і продукти. Розуміється, що перш за все дитина має ознайомитись із своїм селом чи містом, з їх околицями, з повітом і рідним краєм.

Головним з фізики є і повинно бути те, щоб завчасно придушити в дітях забобони, до яких їх приводять явища природи, і навчити їх того, що пригодиться в щоденному житті.⁴⁵

Історія, будучи описом всіх подій в минулі літа, буде цікавим предметом для дітей і навчить дітей пізнавати, як великим і добрим опікуном людства є Бог. Найдитина пізнає найважливіші події, коротко історію Ассирійців, Вавілонців, Єгиптян, Персів, Греків і Римлян поскільки то буде потрібно для зрозуміння історії біблійної, далше хай пізнає початок і розвиток християнства, а особливо на Русі, війни хрестові, найважливіші винаходи, війну тридцятилітню, найважливіші події з історії руської.

Історія натуральна повинна дати відомості про три царства і про головні плоди, які відрізняються або особливими властивостями, або яким пожитком, або шкодою. Подавши відомості про три царства, переходять до їх класифікації, яка має дати їх розуміння.⁴⁶

Як кожний рільник, бажаючи з поля мати якомога більше зиску, старанно його обробляє, а потім зерном здоровим обсеває, так само повинен учитель обробляти і приготувляти серця довірених йому дітей, щоби, коли прийде час сівби, дитина зерна його науки в пам'яті легше зберегла і перетравила. Тим приготувальним предметом в школах народних є вправи думки і мови.

Треба також, щоб дитина, яка виходить з школи, одержала і моральне виховання, щоби була вихована для Бога. Не досить, щоб дитина

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

засвоїла історію святу, але щоб науку моральну і кожної повісті пізнала, в серці зберегла, зрозуміла і згідно з нею в житті поступала.⁴⁷

Автори підкреслювали, що успішно вирішити завдання, поставлені перед школою, можна лише тоді, коли буде належно підготовлений вчитель. Проблемі, яким має бути народний вчитель в Галичині, також присвячено ряд публікацій. В них виділяються такі головні вимоги до вчителя: терпеливість, необмежена терпеливість в роботі з учнями. Вчитель повинен поважати себе як обивателя краю, в якому народився, повинен полюбити свій народ, серед якого виріс, передусім повинен любити дітвору, довірену його опіці, повинен ту молодь поважати як своїх співбратів молодших, як майбутніх співгромадян своєї вітчизни.⁴⁸

В публікаціях наголошується і на тому, щоб вчитель вмів жити і співпрацювати з людьми інших національностей. Його "любов до свого краю і народу не повинна також бути односторонньою, не повинна виключати любові і поваги для інших, також тут народжених. Хто полюбив гаряче свій край, свій народ, той потрапить бути також виrozumілим і толерантним для всіх своїх ближніх, той потрапить поважати іншу народність, бо завжди йому перед очима буде стояти та правда і пересвідчення: як дорогим мені є мій край, мій народ, так і другому може бути дорогим його край і його народ. Учитель в школі має бути передовсім учителем, має буди для всіх однаково справедливим і виrozumілим, і не робити ніякої різниці в відносинах з дітьми, його опіці довіреними".

Разом з цим "... Не повинен учитель народний обмежуватися лише на предмети, виключно для школи передбачені: читання, писання, числення, граматика та ін. Було б добре, якби вчитель знав відомості з географії краю і загальної, історії вітчизняної і всесвітньої, з фізики і ін. Розповідаючи учням ці відомості, вчителі усували б забобони, предрассудки, закоренілі в нашого народу. Це сприяло б тому, що після школи дитина була б добрим господарем чи ремісником, хоч би й не кінчала вищих шкіл. Була б у нашого народу і більша охота до навчання".⁴⁹

Серед найголовніших властивостей учителів автори виділяють: 1) релігійність; 2) людинолюбство, яке треба проявляти не тільки до дітей шкільних, але і до інших, до сусідів. Людинолюбство проявляється в навчанні, в роботі весною в саду, з бджолами, в допомозі селянам; 3) працелюбність і чистоту. Автор підкреслює, що найбільше нещастя для людини, якщо вона не має чим заповнити час. У вчителя вдома має бути чисто і затишно. Він має читати, малювати, працювати на городі, займатися бджолами, робити вулики. Всяка чесна праця є заборолом проти недобрих думок і поганих товаришів.⁵⁰

Ставлячи високі вимоги до особи вчителя, автори публікацій відзначають і його важке матеріальне і моральне становище в суспільстві. Так, один із авторів листа до редакції, який підписався ініціалами Й. Ъ.

Богдан Ступарик

А., відзначив, що нагороди роздаються лише тим вчителям, які служать польським цілям, а не тим, котрі справді заслужені і достойні нагороди.

Від вчителів, -- писав він, -- вимагають задовільнятися малим, жити економно, не оглядатися за подарунками. Вчитель мусить працювати з громадою в нужденній сурдутині. Якщо ж громада чимось незадоволена або на вчителя впаде підозра, то від нього відбирають право впливу на громаду, не дозволяють писаркувати, радним і виборцем бути, його систематично контролюють і дають постійні нагадування. Автор підкреслює: "Вчиш ти точно за приписом -- зле; вчиш викладом руським -- зле; пишеш по-руськи -- дуже зле; говориш гірку правду в вічі -- є неспокійним; оправдуєшся -- є зухвалим і треба перенести тебе на Мазури або відібрати декрет! Польського не смієш критикувати, мусиш захвалювати все польське, хулити все руське і Руських; з чесного, тверезого, розсудливого і роблячого за власним переконанням стань безхарактерним, перевертнем, а будь певний визнання твоїх заслуг -- за ті похвали і нагороди. Якщо будеш благорозумним і чесним Русиним, хоч би й найкращим педагогом, -- то не надійся при шкільних обставинах визнання".

Далі автор вказує, що якщо не буде змінено шкільні статuti і порядки, то школи руські народні в східній Галичині, де більшість руських, зовсім упадуть. Вчителі охолонуть до праці, будуть вчити про око, знаючи, що на землі ніякої нагороди не заслужать. А нагороду перед Богом вчителі надіються заслужити уже за те велике терпіння, яке мають на землі.⁵¹

В іншій статті читаємо, що майже всюди, в цілій Європі вчителі борються з нуждою матеріальною, терплять часто голод і холод і інші тисячні неприємності, якими їх судьба щедро наділила. Учителі шкільні ведуть найбільш часто життя своє в нужді, не роблять ніякої кар'єри в світі, не добиваються ні маєтків, ні достоїнств, ні відзнак -- а напрацювавшись ціле життя над освітою народу, кінчають своє життя земне тихо, без всякого розголосу, -- щасливі, якщо мають родину, яка сльозу на їх могилу зронить, а деяка сльоза є часто єдиною їх нагородою за труди цілого життя.⁵²

Із сказаного вище видно, що саме життя вимагало кардинальних змін у підготовці вчителя та зміни його становища в суспільстві. Реформи в підготовці вчителів розпочалися в Галичині із створення учительських семінарій.

Розпорядженням шкільної Ради крайової від 25 лютого 1871 р. N 1740, виданим на підставі рескрипту міністра віросповідань і освіти від 20 жовтня 1870 р. N 11238, було прийнято рішення про відкриття учительських семінарій як окремих закладів для підготовки вчителів для народних шкіл: чоловічих в Львові і Кракові, жіночих в Львові і Перемишлі з 1 травня 1871 р., семінарій чоловічих в Новому Сончі, Ряшеві, Тернополі і Станіславі і жіночої в Тернополі з 1 вересня 1871 р. Строк навчання в них три роки. При кожній з них для навчання кандидатів в учителі утворювались народні

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

двокласні школи.⁵³ З 1874 року жіночі, а в 1891 - 93-х роках чоловічі семінарії стали чотирьохрічними.

Мова навчання в семінаріях чоловічих в Кракові, Новому Сончі, Ряшеві, а також в семінаріях жіночих в Кракові і Перемишлі для всіх предметів була польська. В семінаріях чоловічих в Львові, Тернополі і Станіславі, а також жіночій семінарії у Львові викладовими були дві мови, тобто польська і руська.

Разом з цим в розпорядженні відзначалось, що у всіх семінаріях треба дати можливість кандидатам у вчителі вивчити руську мову.

Навчанням в семінаріях було безплатне. Всі інші вимоги до вступників і випускників відповідали законові про реформу освіти.

Разом з відкриттям семінарій закривалися препаранди, а їх майно передавалося семінаріям. Учнів переводили на той же курс в семінарії і ті, хто закінчував в поточному навчальному році другий курс, мали здавати екзамен зрілості.⁵⁴

Число учнів, прийнятих на навчання при відкритті семінарій, було незначним. В 1870/71 навчальному році в чоловічих семінаріях був 71 учень, а в жіночих 59 учениць. В 1875/76 навчальному році було відповідно 510 учнів і 352 учениці.⁵⁵ В Станіславській семінарії розпочало навчання більше 20 слухачів.⁵⁶ В чоловічій семінарії у Львові більшість було українців, а в жіночій на всіх трьох курсах було лише 5 українок.⁵⁷

На відміну від препаранд, підготовка учителів в семінаріях була більш ґрунтовною. Учні одержували не лише фахову освіту, але і вивчали широке коло загальноосвітніх предметів. Так, випускники Станіславської державної чоловічої учительської семінарії в 1871 - 1897 роках здавали екзамен з таких предметів: наука релігії, педагогіка, дидактика, методика практична шкільних предметів, географія, історія Вітчизни, рахунки усні й письмові, геометрія усна й письмова, історія натуральна, фізика, каліграфія, малювання, співи, гімнастика. Крім цього, в протоколі екзамену є оцінки з трьох мов: польської, руської, німецької. При цьому окремо оцінювались читання і висловлювання усне, граматики, випрацювання письма. Наука господарства включала рільництво, садівництво, бджільництво, шовківництво (за кожний вид окремо виставлялася оцінка).⁵⁸ На підставі екзаменів комісія робила висновок про те, що випускник може бути кандидатом до права "відбування практики шкільної в характері помічника і складання через три роки екзамену вчительського". Випускник мав право працювати в школах з польською і русинською (українською) мовою викладання.⁵⁹

На підставі протоколу екзаменів, випускникам видавали атестат зрілості, в якому, окрім вказаних вище, вказувалась оцінка за поведінку і запис про те, що йому "присвоєно звання вчителя тимчасового молодшого або тимчасового учителя в публічних школах народних з мовою викладання

Богдан Ступарик

польською і русинською".⁶⁰ При семінаріях були народні двокласні школи вправ, де здійснювалось практичне навчання семінаристів. Ці школи знаходилися під опікою учительської семінарії, яка відповідала за стан справ в них. Як видно з протоколів, питання роботи в школах вправ систематично заслуховували на засіданнях (тоді називали конференціях) педагогічних рад семінарії.

Створення учительських семінарій поєднувалось з іншими заходами щодо підвищення кваліфікації вчителів. Підвищувалась роль учительських конференцій, бібліотек, створювались курси для вчителів (від 9 серпня до 25 вересня).⁶¹ В 1871 р. для вчителів народних шкіл було організовано рільничі курси мандрівні в Кракові, Тарнові, Городку, Станіславі.⁶² На рільничих курсах в Станіславі викладали про городництво і садівництво, сушіння овочів, шовківництво, бджільництво, про корисних і шкідливих звірят для сільського господарства. До обіду відбувалися лекції, а після обіду проводились екскурсії і практичні заняття.⁶³ Організовувались також ветеринарні та інші курси.⁶⁴ В липні 1871 р. відбувся з'їзд учителів.⁶⁵

Розроблено і впроваджено в дію ряд інших важливих документів, які визначали зміст діяльності вчителя.

Проведена робота дала значне покращення якісного складу вчителів. Станом на 1874 рік з працюючих в Галичині 3266 учителів 94 мали кваліфікацію до шкіл виділових, 2046 до шкіл народних, 117 мали свідоцтва зрілості з семінарій учительських і 1009 не мали кваліфікації.⁶⁶

Однак рівень кваліфікації вчителів на кінець 70-х років залишався низьким. Як відзначалось в листі краювої шкільної ради від 22 травня 1879 р., із 3613 вчителів і вчительок народних шкіл всіх категорій лише 1838 вживали доброї методики навчання, у 1261 методика була не вироблена добре, а у 514 була цілком погана. За даними краювої шкільної ради, 1436 вчителів, тобто 40%, не працювали над підвищенням своєї професійної кваліфікації, не користувалися учительськими бібліотеками.⁶⁷

* * *

Аналіз розвитку шкільництва в Галичині дає можливість зробити висновок про те, що закони 60 - 70-х років відображали великі здобутки на полі народного шкільництва, визначали основні засади здійснення народної освіти. Однак в порівнянні з іншими краями Австрії шкільництво Галичини було слабо розвинутим. Станом на 1880 рік в 2410 (із 6321) гмінах краю не було школи,⁶⁸ а 77,08% жителів не вміли ні читати, ні писати.⁶⁹ Повільно відкривалися нові школи. За шість років після закону 1873 року було відкрито лише 229 шкіл. Школи були слабо оснащені. В 1874 році зазедно третя школа мала дзвінок, четверта — годинник, одна шкільна лавка припадала на кільканадцять дітей. Становище

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

ускладнювалось вимогами обов'язкової освіти та зростаючим розумінням батьків потреби навчання дітей. Тому школи були переповненими, інколи в шкільному приміщенні, рівному житловій кімнаті, мусіли вчитися від 80 до 100 і більше дітей. Умови праці вчителя були дуже важкими. Приходилось ділити учнів на дві, а то і на три групи, які вчилися по черзі, але це не покращувало умов навчання. Відвідування шкіл дітьми шкільного віку залишалось низьким. В 1880 р. відвідували школу 50,3%, в той час як по всій австрійській державі було охоплено навчанням 82,3% дітей.⁷⁰ В 1881 році лише 288315 дітей шкільного віку відвідували школу із 581948 дітей, зобов'язаних навчатися.⁷¹

Галичина продовжувала залишатися одною з найвідсталіших провінцій Австрії по розвитку середнього шкільництва. Особливо страждали при цьому українці. Так, якщо в 1858/59 шк. році по Австрії на 10000 населення було 18 учнів середніх шкіл, то в Галичині їх було лише 12. А на 10000 українців-жителів Галичини в 1859 році число учнів середніх шкіл було 6,2, тоді як для поляків ця цифра становила 15, для німців 41, євреїв — 10.⁷² За час діяльності краєвої шкільної ради до 1880 року число учнів-українців в середніх школах на 10000 населення становило 6. В 1866/67 - 1870/71 навчальних роках в середніх школах вчився 1661 українець, а в 1876/77 - 1880/81 навчальних роках їх число зменшилось до 1446.⁷³ Одна середня школа в Зальцбургу припадала на 40892 мешканців, а в Галичині — на 204479 мешканців. Коли одна учительська семінарія в Тіролі випадала на 152091 мешканців, у Зальцбургу — на 163570 мешканців, то в Галичині — на 639878 мешканців.⁷⁴

Шкільництво Галичини фінансувалося гірше, ніж інші провінції монархії. На утримання польських театрів в краї виділялося в 1881 - 1882 роках в шість разів більше, ніж на всю освіту українців.⁷⁵

В 1886 році галицьким сеймом була зроблена перша спроба узаконити впровадження утративізму в школах. Посол Малецькі вніс проєкт, згідно з яким у всіх школах треба ввести навчання на польській мові, зробити їх двомовними. Проти цього проєкту виступили всі українські, а також деякі польські послі.

Посол (польський) Романовіч тоді сказав: "Основною засадою громадянських прав є це, щоби кожний громадянин міг свою дитину образувати в рідній мові дитини, в мові, в якій ця дитина урощує собі перші поняття, в якій вчилася любити своїх родичів, любити бога і людей. Ми цю засаду признавали і признаємо по нинішній день найважливішою. Коли би хто-небудь з двох ворожих нам урядів, з яких один нас германізує, а другий русифікує, станув перед нами і одною рукою давав нам широкі громадянські права, а другою національну школу, і сказав, що тільки одно з двох можна взяти, то всі хопили би ми за національну школу, полишаючи решту історичній справедливості".⁷⁶

Богдан Ступарик

Польська більшість тодішнього галицького сейму затвердила проєкт, але завдяки § 19 австрійської конституції залишились в Галичині національні школи, зокрема українська й польська.

Особливо поганим в Галичині був стан фахової і трудової підготовки молоді. В краї в 1834 р. вже було 29000 ремісників і майстрів.⁷⁷ За даними палати ремісників у Львові у 1883 р. ремеслом займалось 11,4 тис. осіб, в т. ч. 3,2 тис. майстрів, 2,2 тис. ремісничих учнів і 6 тис. підмайстрів.⁷⁸ Сільське господарство краю також було дуже погано забезпечене спеціалістами. Це вимагало зміни системи підготовки фахівців. Однак в краї домінувало учнівство в цехах підприємств і майстернях. Фахових шкіл було дуже мало. Після скасування панщини єдина на все Прикарпаття рільнича школа діяла в Городенці, але вона фактично була додатком до маєтку барона Ромашкана, де учні виконували безплатно всі сільськогосподарські роботи.⁷⁹ В 1878 році діяли крайова рільнича школа в Дублянах і крайова школа лісництва у Львові. Ветеринарна школа у Львові випускала спеціалістів, для яких не було праці. І. Франко писав, що галицькі рільничі школи "зовсім не відповідають потребам нашого краю, бо не виховують рільників, котрі вміли б самостійно із хистом вести дрібне або й середнє рільне господарство".⁸⁰

В 70 - 80-х роках XIX ст. відділ товариства Tatrzańskie — відділ Чорногорський в Коломиї відкрив кілька фахових шкіл. Це були такі школи: школа державна промислу деревного в Коломиї, крайова школа ткацтва в Косові і крайова школа гончарства в Коломиї.⁸¹ Ці школи діяли до першої світової війни. За даними Р. В. Саварій, в 1882 р. в м. Болехові було відкрито школу для підготовки спеціалістів лісового господарства, де щороку навчалось по 15 учнів.

Для забезпечення належного рівня підготовки ремісника, торговця створювались так звані виділові школи. В 1874 р. таких шкіл було 14. Але ці школи довго не проіснували з кількох причин. За думкою сучасника, "школи ті мусіли упасти, бо загал не відчував потреби висшого образования ремісника, а в додатку школи ті були по таких місточках, де або промислу не було, або він стояв так низько, що ученик не міг ся научити нічого від майстра, а в містах, де був промисел більш розвинутий, шкіл таких не було.

Загальний напрям посилення молоді до шкіл середніх довершив упадку тих шкіл, бо коли ремісники... не відчували потреби більшого образования, а з школи тої не виходили на урядників ані священників, тому маліло що раз більше число учеників і упадали вскорі одна по другій".⁸²

Важливою особливістю галицького шкільництва було і те, що в ньому переважали малокласові школи. Так, станом на 1 вересня 1874 р. в Галичині з 2362 шкіл 2058 були однокласними, 132 двокласними, 27 трикласними, 127 чотирикласними, 4 — п'ятикласними і 14 виділовими.⁸³ Всі ці недоліки в розвитку шкільництва перевершувало те, що школа

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

продовжувала бути засобом денационалізації галицької людності, відкидала все українське, служила інтересам австрійської монархії, сприяла полонізації краю.

Всі ці недоліки, разом з критикою уряду за позбавлення церкви впливу на шкільництво, спонукали до пошуків шляхів реформи освіти в краї, наближення її до реальних потреб життя.

В 1880 р. була створена тимчасова комісія експертів та чиновників з метою вивчення стану гімназій в Австрії і опрацювання проекту змін у системі гімназійної освіти. І. Франко відзначає, що вона прийшла до висновку, що "гімназії австрійські добрі і не потребують основної реформи...". Далі він пише: "Думаємо затим, що велика, послідня пора у нас прийнятися серйозно за пізнання і критику наших середніх і вищих шкіл і спільною працею всіх милуючих свободну і широку освіту прокладати дорогу до направи і зміни теперішньої їх системи, давно вже незгідної з духом і потребами нашого часу. Наріканнями на "переобтяження" учеників духовою працею в тих закладах, на занедбанні розвою фізичного попри розвою умисловім, а навіть прихопцевим ліченням поодиноких нездорових симптомів, — як того зробила преславна вищезгадана анкета гімназійна, — тут лиху не поможеться. Треба, конечно, дійти до його кореня, до самої тепер обов'язуючої системи наукової, треба перебудувати і переписати цілу перестарілу будову відповідно до сучасних потреб і змагань свободного людського духу, щоб наші середні наукові заклади не були позорищем цілого образованого світу, не служили взірцями для реакційних заграничних обскурантів, котрі після них беруть в своїм краї затемнювати голови і обезсилювати будячуся мисль у свого підростаючого покоління".⁸⁴

Комісія не сприяла своїми висновками до пошуку шляхів покращення гімназійної освіти. Галицька школа мала і надалі завдання виховувати бездушних, апатичних осіб, у яких відсутні навички творчості і самодіяльності. Вчителям заборонялося використовувати такі педагогічні методи, які б формували в учнях уміння самостійно мислити, оцінювати події і явища навколишнього життя. В звіті комісії містилися прямі застереження проти формування в молоді критичного духу, проти відкриття для неї "далеких перспектив" і т. п.

Пожвавленню боротьби інтелігенції краю за українську школу сприяло створене стараннями "Просвіти" 6 серпня 1881 року "Руське Педагогічне Товариство", яке в 1912 році змінило статут і стало називатися "Українське Педагогічне Товариство". Створення цього Товариства дозволило "Просвіті" передати йому справи шкільництва. Так зародилась перша ластівка "Рідної школи". Головними завданнями Товариства було: "а) Промишляти над потребами руського народу на полі шкіл народних, середніх, вищих, займатися основанем руських (українських) шкіл і піддержувати всякі справи виховання публічного і домашнього на основі

Богдан Ступарик

матерного язика; б) подавати членам поміч так моральну яко і матеріальну". У 1926 році Товариство стало називатися "Рідна школа — Українське Педагогічне Товариство". Товариство також займалося видавничою діяльністю, видаючи журнали "Учитель" (1889 - 1914) та "Рідна школа" (1927 - 1939), "Дзвінок" (1892 - 1914), дитячу літературу, шкільні підручники, щорічні календарі і ін.

На першому етапі, що охоплює 1881 - 1906 роки, Товариство займалося матеріальними справами вчительства, допомогим фондом ("Взаємною поміччю"), бурсами, заходами включення жіноцтва в процес виховання свідомої української молоді.

Великою метою "Рідної школи" було старання задовільнити всі потреби українського народу у вихованні молоді, об'єднати зусилля всього народу для досягнення цієї мети.

В 70 - 80-х роках XIX ст. відбувається розвиток педагогічної науки в краї, українські педагоги Є. Загарський, Г. Зарецький, Г. Врецьола, О. Партицький намагалися внести свій вклад в педагогічну теорію і практику. В середовищі авторитарної педагогіки зароджуються ідеї гуманістичної педагогіки, представником якої був О. Партицький. Відзначається центральне місце сім'ї у вихованні дітей. Основною метою школи має бути, на думку Г. Врецьоли, не тільки формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості і передача їй певної суми знань із загальноосвітніх предметів, а також "буджене до самодіяльності і самостійности, спрямлене до щораз ліпшого образования духа, серця і волі кладуть основу здорового погляду на світ і жите".⁸⁵

Західноукраїнські педагоги в цих роках працюють над розробкою елементів теорії вільного виховання та педагогіки прагматизму, досліджують взаємозв'язок і взаємовплив української етнопедагогіки і педагогічної науки, розробляють основні педагогічні категорії.

§ 7. ДЕРЖАВНИЙ ШКІЛЬНИЙ ЗАКОН 1883 Р.

В зв'язку з вимогами внесення змін в законодавство було прийнято новий державний шкільний закон від 2 травня 1883 р., який в формі новелі до шкільного закону 1869 р. вніс зміни в багато параграфів.⁸⁶

Основні зміни були такі:

1). На зміну восьмирічного обов'язкового навчання в школі запроваджувалось шестирічне навчання з поступовою доповнюючою освітою або заміною цілоденного навчання навчанням півдня. Ця зміна для Галичини не мала ніякого значення, бо тут з 1873 р. було шестирічне навчання з дворічним відвідуванням недільної школи.

Шкільництво Галичини (1772--1939 рр.)

2). Призначення керівника школи визнано залежним від здатності викладати релігію більшості учнів (§ 48). Через це стало залежним призначення керівника від церкви. Але ця постанова не мала сили в Галичині.

3). Посилено нагляд над поведінкою вчителя поза школою і відновлено право нагляду органів церковних над керівниками школи, допущеними до викладання релігії.

4). Ухвалено окремі постанови для різних країв. Для Галичини винятковими були:

а) звільнення від постанови, що тільки ті вчителі можуть стати керівниками школи, які є здатними до викладання релігії для більшості учнів (це, зрозуміло, було вигідним для поляків, бо інакше поляк, як римокатолик, не міг би стати управителем української школи);

б) законодавство краєве може прийняти вимоги, відмінні від загальних, щодо окремих предметів, обов'язкових між іншими, щодо виконання обов'язку шкільного, щодо навчання півдня, щодо прийому до школи учнів на протязі шкільного року, щодо навчання в учительських семінаріях, щодо вимог призначення молодших учителів, нарешті, щодо закладання шкіл виділових у всій широті цього предмету.

§ 7 державного закону з дня 2 травня 1883 р. постановляв, що навчальний матеріал народної школи належить розглядати по роках так, щоб кожному з тих років відповідав якийсь визначний ступінь (обсяг) навчання.

Для пояснення треба додати таке. Всі школи нижчого типу в Галичині, отже, і 1-, 2-, 3-, 4-класні мали чотири ступені. На I ступінь ходила дитина рік, на II — також рік, на III і IV — по два роки. Іншими словами, I ступінь обіймав перший рік навчання, II ступінь — другий рік навчання, III — третій і четвертий рік навчання, IV — це п'ятий і шостий роки навчання. В школах 1- і 2-класових через недостачу учительських сил 3-й і 4-й рік навчання (тобто III ступінь) навчалися по кожному предмету в тому самому обсязі, то значить: дитина ходила два роки на III ступінь, але в одному і другому році вивчала те саме. Так само діялося з IV ступенем.

А в школі 3- або 4-класній робилося інакше. Тут дитина хоч і ходила два роки на III ступінь навчання, але зміст навчання різний на третьому і четвертому році навчання. Так само і з IV ступенем.

В тому ж законі сказано: "Шкільна молодь ділиться на відділи або класи, відповідно до числа учнів і стоячих до розпорядимості учительських сил". Це пояснює § 11 закону: "Скількість учительських сил в кожній школі залежить від кількості учеників. Коли число учеників при цілоденній науці через три по собі слідуючі роки досягне пересічно 80, належить безумовно постаратися про другого вчителя, о третього, поки то число дійде до 160. І в тім відношенню помножувати даліше число учителів. Де є заведена південна наука, припадає 100 учеників на 1 вчителя".⁸⁷

Так само було сказано і в краєвому шкільному законі від 23 травня 1895 р., який був виданий на виконання державного закону від 1883 р. Разом з цим закон від 23 травня 1895 р. давав можливість при створенні місцевих шкільних рад до мінімуму усунути роль громад, де є школа. Репрезентантів громад в місцевій шкільній раді мало бути від 2 до 7. Згідно розпорядку краєвої ради від 13.03.1895 р., ч. 2857 мали окружні шкільні ради доручати місцевій шкільній раді список членів місцевої шкільної ради і повідомляти про кожну зміну, не погоджуючи з ними свої рішення.⁸⁸

Із сказаного видно, що новеля не відмінила державний закон 1869 р. і краєвих законів, прийнятих на його виконання, а лише обмежилась усуненням вимог щодо обмеження прав церкви щодо впливу на виховання релігійне і моральне підростаючих поколінь. Новеля також посилила врахування місцевих особливостей і дала можливість територіям держави при потребі робити винятки, які випливають з місцевих умов.

Новеля дала церкві поважний, хоч і не основний (не винятковий) вплив на шкільництво народне, а разом з цим узаконила до певного ступеня місцеві особливості.

§ 8. СТАН ШКІЛЬНИЦТВА В 90-Х РОКАХ ХІХ СТ.

На виконання державних шкільних законів (від 14 травня 1869 р., 2 травня 1883 р. та ін.) в Галичині було видано ряд краєвих законів (від 2 травня 1873 р., 28 грудня 1882 р., від 2 лютого 1885 р., від 23 травня 1895 р. та ін.). Це привело до зростання числа шкіл та учнів у них. У 1890 році в Галичині діяли 3453 народні (початкові) школи, з яких 1749 були українськими.

В 1891 році було уже 3853 державні народні школи і 198 приватних. В школах навчалось 600000 дітей. Всіх громад в краї було 6230. 256 шкіл не працювали, бо не було вчителів. У Львові було 28 шкіл, в Кракові 15 і в 36 містах по 2 - 3. І. Франко робить висновок, що 2933 громади краю не мали школи. Одна школа припадала на 1713 жителів.⁸⁹ Зате, за підрахунками Навроцького, в 1876 році в Галичині на 233 жителів функціонував один шинок.⁹⁰

Не дивлячись на дуже низький рівень грамотності населення, шляхта намагалася всіляко гальмувати розвиток шкільництва в краї, робила все можливе, "щоб мужик завжди був грубий і неосвічений: вона вороже і недружелюбно ставилася до селянських шкіл, до читалень, до мужиків, які випишують книги і газети...", "бо відчувала, що освіта мужика загрожує їй руніною, тому що освічений мужик не стане покійно і безвідмовно гнути

шию в ярмо".⁹¹

Уряд чинив різноманітні перепони перед освітою: не виділяв кошти на будівництво і утримання шкіл та на оплату учителів, запроваджував у школах польську мову, видавав закони і інструкції, які обмежували доступ до освіти. Станом на 1892 рік школу не відвідувало 44% дітей шкільного віку.⁹²

Здійснена в 1893 році реформа народних шкіл Галичини приводила до того, що сільські діти, які навчалися в трьох класах шкіл нижчого типу на протязі шести років, не могли прямо переходити до четвертого класу міської школи вищого типу, а були змушені йти до третього класу або на підготовчий курс. Отже для того, щоб потрапити в середню школу, учням приходилось витратити 8 років. Але їх туди уже не приймали за віком. Тобто доступ сільських дітей у гімназію ставав майже неможливим.

З 1867 по 1895 рік в Східній Галичині відкрито 7 гімназій і одну реальну школу, а в Західній Галичині — три гімназії. Тобто за 28 років відкрито всього 11 середніх шкіл. Станом на 1895 рік в Галичині діяло 29 гімназій (в т. ч. дві українські: у Львові і в Перемишлі) і 4 реальні школи.⁹³

Однак незважаючи на зростання числа українських учнів в гімназіях, їх питома вага в загальному числі учнів зменшилася. Так, якщо в 1866/67 - 1870/71 навчальних роках серед учнів середніх шкіл українців було 22,5%, то в 1881/81 - 1885/86-х було 16,9%, а в 1891/92 - 1895/96 — 18,6%.⁹⁴ Незначним було число учнів-українців навіть у місцевостях, де більшість становили українці. Наприклад, в 1890/91 навчальному році в Коломийській гімназії із 447 учнів було 174 українці, в Станіславській гімназії із 499 було 119 українців, а в Станіславській реальній школі із 198 учнів лише 22 були українцями.⁹⁵

Важливими чинниками колонізації шкільництва і зменшення числа української молоді в середніх школах були не лише вище названі закони з 1867 р. про мову викладання і створення Краєвої Шкільної ради та неможливість випускників сільських шкіл поступити в гімназії, а також підвищення плати за навчання в 1884 і 1886 роках. Стримувало зростання числа учнів в середніх школах і запровадження в 1896 р. обов'язкової шкільної форми.

Поступово зростало і число фахових шкіл. У Галичині в 1890 році засновано, крім існуючих раніше, ще 4 нових фахових школи: в Старому Сончі, Яслі, Водовицях і Божні. Однак загальна кількість учнів у тих школах зменшилася: якщо в 1889 р. їх було 3255, то в 1890 — 3124.⁹⁶

У звіті промислового інспектора за 1890 рік відзначалося порушення промислового закону щодо організації учнівства: учнів не посилали у школу, не виплачували зароблених сум, не записували у робітничу книжку, майстри міняли учнів, а учні майстрів. Учнів часто били як майстри, так і челядники і домочадці. Умови проживання учнів в майстра в більшості незадовільні.

Богдан Ступарик

Учні сплять на підлозі, на робочих столах, на гнилій соломі або стружках навіть без постелі.⁹⁷

Важливу роль у відкритті фахових шкіл та утриманні в школах бідних дітей відігравали товариства. Так, з ініціативи педагогічного товариства в Станіславі було створено столярсько-токарьську школу, яка з 1891 року відповідно до рішення сейму стала "Крайовою школою столярською в Станіславі" і перейшла на утримання краю.⁹⁸

В 1893 році виділом крайовим і товариством "Гуцульська спілка" була створена в Коломиї "Наукова робітня виробів древлених", яка готувала столярів, різьбярів і токарів по дереву і де мали можливість здобувати спеціальність 9 юнаків.⁹⁹

Громада Станіславських русинів в 1893 році створила товариство "Шкільна поміч", мета якого "уділене надзору та моральної і матеріальної помочи, есентуально і цілковитого удержання убогій руській молодіжці всіх шкіл публічних в Станіславі". В цей час в школах різного типу тут навчалось 600 українських дітей, з яких лише деяка частина могла обійтись без допомоги, а решта — це біднота.¹⁰⁰

Для допомоги сільським трудівникам товариства мали мандрівних вчителів, які проводили навчання селян в різних місцевостях. В оголошенні про конкурс на дві посади таких вчителів вказується, що вони мають давати "ради (поради — Б. С.) і науку рільникам так о рільництві як і о домашнім господарстві".¹⁰¹

Щоб допомогти дітям з бідних сімей, в навчальних закладах для них встановлювали стипендії. Наприклад, в Львівській огородничій школі, куди приймали дітей віком 14 років з освітою два класи середньої школи і де оплата за навчання становила 200 гр. в рік, для бідних дітей було встановлено чотири стипендії.¹⁰² З метою допомоги бідним дітям в одержанні фахової освіти в 1899 р. засновано товариство "Руська Бурса ремісника і промислова" у Львові, яке поставило собі мету: а) виховувати і формувати руську молодіж на фахових рукодільників і промисловців; б) допомагати талановитим ученикам і помічникам до дальшого фахового образования в краєвих і заграничних робітнях, заведеннях промислових і наукових; в) взагалі впливати на питома двигнене руського промислового і ремісничого стану.¹⁰³

Ремісничі об'єднання, які діяли в Галичині, не тільки відкривали фахові школи, але організували у Львові Промисловий музей, жертвували кошти на навчання молоді і ін.¹⁰⁴

Однак наявні заклади для фахової підготовки молоді не задовільняли потреби народного господарства краю. Про це переконливо говорив у своїй промові посол Барвінський 8 лютого 1893 року при дискусії про бюджет народних шкіл. Він вказував на потребу реформи шкіл в Галичині, де "наука доповняюча не вийшла ще по-за перші початки, де

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

знаходиться стосунково так мало фахових шкіл, де промислове образование практикує ся дуже по мачошому". Підкресливши, що міністерство освіти в останні роки приділяє більше уваги фаховій освіті в Галичині, зокрема піклуваннями про фахову школу виробів деревляних в Коломиї, посол наголосив на необхідності потурбуватися про українське ткацтво килимів у Східній Галичині і просив, щоб міністерство взяло під опіку заснування фахової школи для ткацтва килимів в Залізцях (Заліщиках) або в Товстім в південно-східній частині Галичини. Він зробив висновок, що "увзглядене фахового і відповідного до звання підготовки в наших школах народних і побільшене шкіл фахових, причинило би ся без сумніву дуже до поновленого оживлення упавшого домашнього промислу, а через те до поправлення господарства нашого селянина і маломіщанина".¹⁰⁵

Зростання числа шкіл та учнів у них вимагало збільшення числа учнів у діючих та відкриття нових учительських семінарій. Однак, незважаючи на велику нестачу вчителів, уряд тривалий час не відкривав нових семінарій. Лише в 90-х роках було відкрито кілька навчальних закладів для підготовки вчителів. Так, в 1892 році було відкрито польсько-українську семінарію в Самборі.¹⁰⁶ В 1893/94 навчальному році почала діяти в Станіславі польська жіноча приватна семінарія, яку заснувало польське педагогічне товариство.¹⁰⁷ В 1895 році відкрито в Сокалі польсько-українську, а в Коросні польську семінарію. Це дозволило збільшити контингент учнів учительських семінарій. Якщо в 1890/91 навчальному році в них навчалось 1280 осіб, то в 1895/96 — 2534.¹⁰⁸

Проте потреба у вчителях була значно більшою, ніж випускали семінарії. В 1893 році в Снятинському повіті три громади не мали шкіл, на одного вчителя припадало 89 учнів. В Косівському повіті не мали шкіл 12 громад, на вчителя припадало 83 учні, в Станіславському повіті відповідно 14 і 76, в Коломийському повіті відповідно 28 і 86.¹⁰⁹ Число недіючих шкіл через відсутність учителів зростало. Так, в 1894/95 навчальному році не працювали через відсутність учителів 453 школи, в 1895/96 — 479, а в 1896/97 — 505 шкіл.¹¹⁰

Як на той час, в семінаріях було досить невелике число учнів. Так, в 1896/97 році в Станіславській державній чоловічій семінарії навчався 171 учень, а в 1897/98 навчальному році — 179 учнів.¹¹¹

Відкриття учительських семінарій привело до значного покращення якісного складу народних учителів та розвитку шкільництва в Галичині, про що свідчать такі цифри.

В 1896 навчальному році школу відвідувала 561041 дитина і в приватних школах навчалось 25965 дітей. Тобто школу відвідувало більше двох третин дітей шкільного віку. Їх навчали 6847 вчителів, з яких 4745 мали учительські дипломи, 1004 агестати зрілості і лише 1098 не мали учительської кваліфікації.¹¹²

Богдан Ступарик

Дещо зросло і витрати на утримання семінарій і стипендії семінаристам. Наприклад, в 1898/99 навчальному році на стипендії було виділено 11500 зл. р., в т. ч. за рахунок краю 9000 зл. р., а за рахунок держави 2500 зл. р.¹¹³

На системі підготовки вчителів не могла не відбитися політика олімпічності, ополячення, пригноблення українського населення. Уряд боявся освіченого вчителя, бо добра освіта "в семінаріях робить з учителів малькотентів, а від малькотентизму до пророцтва про новий суспільний лад дуже недалеко".¹¹⁴ Тому всіляко обмежувались можливості вступу українців в учительські семінарії та права їх випускників. Вони навіть не мали можливості вступу у вищі навчальні заклади, бо учительська семінарія не вважалася середнім навчальним закладом.

Безправ'я, утиски, позбавлення творчого мислення, яке панувало в учительських семінаріях, виховувало вчителя, головною властивістю якого була послухність перед владою.

Невільництво вчителя продовжувалось і в час його роботи в школі. Вчителям було заборонено брати участь в прогресивних товариствах, проявляти громадянську позицію, впроваджувати в життя нові методи і форми роботи. Вчителі, які не були віруючими або не показували своєї віри, піддавались переслідуванням і звільнялись з посади.

Закон від 1889 року (§ 9) дозволяв переносити вчителя на іншу посаду під наглядом службовим без будь-якої провини з його сторони і навіть звільняти з посади кожного вчителя (§ 29) без дисциплінарного розслідування.

При викладанні вчитель мав строго дотримуватись підручника, йому заборонялось поглиблювати і розширювати матеріал.

І. Франко, виступаючи на віче в Снятині, говорив, що якщо над учителем буде наглядати "і війт, і священник, і члени ради шкільної місцевої, і інспектор, і рада шкільна окружна, і дідич, і орендар, і жандарм, як-то кажуть, і баба, і ціла громада, то хоч би він був найспосібніший і найщиріший, то до ладу не дійде і буде мусив плюнути на таку роботу". І він ставив вимогу, щоби над учителем було поменше старшини. Це дало б учителеві певну незалежність, без котрої його робота дуже часто буває тільки тяжкою панщиною, без замишування і пожитку.¹¹⁵

Але це були побажання. А в житті вчителя переслідували всі. Звільняючи неугодних, переслідуючи і дресируючи персонал вчителів, шкільна рада виховала собі покоління вчителів, які не тільки не осмілювалися висловити свою думку, але навіть втратили здатність нелояльного мислення.¹¹⁶

Учитель в Галичині терпів не тільки від морального і політичного переслідування, але й від матеріальних нестатків. Згідно із державним законом від 14 травня 1869 року вчителям мала бути встановлена заробітна

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

плата, яка, як вказувалось в § 55, "повинна бути так вимірена, щоби старші й молодші вчителі, вільні від побічних занять, могли всі свої сили посвятити своїй праці, а перші з них (старші вчителі) могли також забезпечити відповідно свої родини згідно з місцевими умовами".¹¹⁷

Однак галицький сейм своїм законом від 2 травня 1873 року так визначив зарплату вчителям, що вони опинилися в майже жебрацькому становищі. Характеризуючи матеріальне становище вчителя, І. Франко на віче в Снятині сказав: "Минулого року, на глум цілому світу, мали в Галичині два такі випадки, що учителі на посаді померли з голоду. Учитель у нас бере менше, ніж перший-ліпший возний при суді або стражник при криміналі".¹¹⁸

В 1896 р. із 6516 учителів Галичини лише 1041 одержував 600 зл. р. на рік, тобто стільки як жандарм або скарбовий сторож. Ця сума могла забезпечити дуже скромне життя самотнього вчителя та ще скромніше життя маленької родини. 3451 вчитель отримував заробіток лише 400 зл. р. Тобто їх зарплата була меншою, ніж утримання поштового коня. А 2318 учителів одержували зарплату 300 зл. р., тобто менше, ніж витрачалось на утримання злочинця в тюрмі.¹¹⁹

Прогресивна інтелігенція, громадські об'єднання активно боролися за українську школу та покращення прав і становища учителів. Перший раз висунуто вимогу прирівнення зарплати вчителів до зарплати державних урядовців в ч. 5 часопису "Szkolnictwo ludowe" 1892 р. в статті "Про управління учительських платень". Потім з цього питання було багато звернень до галицького сейму та віденського парламенту.

В 1896 р. в Новому Сончі виникло перше незалежне учительське товариство "Towarzystwo Nauczycieli Ludowych w Galicji", яке боролось за покращення матеріального становища вчителів. 6 серпня 1898 р. відбувся загальний збір членів цього товариства. Там виникла думка послати до цісаря вчительську депутацію з нагоди 50-літнього його панування. Депутація мала вручити меморіали міністрам освіти і внутрішніх справ. Разом з організаціями чеських і німецьких вчителів було проведено 1 листопада 1898 р. віче вчителів Австрії.

17 липня 1901 року в Перемишлі "Towarzystwo Pedagogiczne" скликало вчительське віче польських і українських вчителів. Перше віче вчителів-українців було скликано у Львові в 1904 р., де було гостро виявлено протест проти колонізації шкільництва.¹²⁰

Після загального учительського віче 18 липня 1904 р. відбулося і довіроче віче вчителів Галичини і Буковини, в якому взяли участь понад 1400 учасників, послали до державного парламенту і сейму, а також І. Я. Франко.

Віче поставило ряд вимог щодо організації українського шкільництва і покращення становища вчителів. Серед них були вимоги: утворення

Богдан Ступарик

українського університету у Львові, розділ ради шкільної крайової на українську і польську секції, заснування українських середніх шкіл, повернення української мови викладання в школи, де більшість українців, обмеження вивчення польської мови в сільських школах, про призначення окружними інспекторами для українських шкіл тільки українців, відміна § 9 закону шкільного про перенесення учителів "зі взглядів службових", повернення вчителів перенесених на Мазурщину, надання вчителям свободи у виконанні громадянських прав і ін.¹²¹

Для координації діяльності вчителів Галичини і Буковини в боротьбі за свої права 28 серпня 1905 року було створено товариство "Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок", яке взяло на себе відстоювання інтересів вчителів.

Незважаючи на політичні утиски і матеріальні нестатки, на труднощі, які створювались для діяльності вчителя, кращі педагоги проявляли активність у громадському житті, боролися за свої права. Вони мали високий авторитет у своїх вихованців та їх батьків. Саме про них І. Франко писав: "Всі ті люде, поминувши їх позашкільні погляди та діла, були дійсними приятелями молодіжї, уміли еднати собі її прихильність і довірливість, поступали в школі оглядно, тактовно і по найбільшій частині безсторонно, заохочували скільки мож до самостійного мислення, до застанови над предметом, до котрого всім збудити цікавість".¹²²

Готуючи і видаючи краєві закони, польська влада намагалася якомога більше обмежити права українського населення Галичини.

Наприклад, закон державний передбачав надавати учням елементарні відомості, потрібні людям кожного стану. А вже в законі краєвому від 23 травня 1895 року читаємо: "Народні початкові школи, подаючи відомості людям всякого стану найпотрібніші, будуть так улажені, щоби діти через науку освідомлювались про релігійно-моральні засади і горожанські обов'язки, а також про задачі і услів'я заводу, якому вони з огляду на обставини, місце і стан правдоподібно посв'ятяться. В школах 5- і більше-класових наука має бути так розложена і ведена, щоби діти по укінченню з добрим поступом 4-го року науки були як слід приспособлені побирати науку в середній або виділовій школі".

Отже, як бачимо, державний закон передбачав виховання людини, а краєвий закон покладав на початкову школу обов'язок подавати елементи освіти "заводово", чим фактично ділить школи на двотипові: міські і сільські.

Є суперечності і в тій частині закону, де мова іде про виділові школи. Якщо § 17 державного закону вказує, що "виділова школа має давати образоване, яке виходить поза межі науки в елементарній школі, а іменно має узглядняти потреби промисловців і хліборобів", то краєвий закон 1895 року постановляє, що "мужеські виділові школи мають завдане уділювати науки поза межу вказану для початкової народної школи і приспособлювати

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

передусім до практичного заводу в промислі і торгівлі і до заводських шкіл, до котрих при вступі не вимагає ся укінчення середньої школи”.

Таким чином, виділова школа Галичини не була зобов'язана задовільняти потреби хліборобів, а хліборобські знання (“заводове образование”) узаконювалися в початковій школі.

Аналіз показує, що вся система організації життя галицької школи була взята від німців, плани, інструкції, методика, підручники — створювалися на німецький зразок, вся педагогічна система розраховувалася на розумовий тип і темперамент німецький, а особливості населення краю не враховувались. Ні влада, ні суспільність Галичини не могли в повній мірі добитися права на свою рідну народну школу. Відкинувши на другий план ідеали народної школи, влада привела до того, що школа стала бюрократичною, виховувала рабів.

Ця мета досягалася в першу чергу через зміст освіти, тобто через навчальні плани, програми і підручники. Вони були так складені, щоб з галицьких шкіл виходили випускники, які б знали про життя греків і римлян, але не знали своїх громадянських прав і обов'язків. Учнів навчали чужою їм мовою, що вело до великих затрат часу, здоров'я і давало малі результати в навчанні. Підручники мали на меті показати учням народних шкіл, що навчання не дає людині щастя, не піднімає людину морально, що найкраще залишитись на науці дошкільній, церковній, чи школі народній.¹²³

З 50-х років XIX ст. в школах запроваджено вивчення окремих оповідань з австрійської історії, а на підставі закону від 1869 р. історія стала вивчатися як окремий предмет. При вивченні історії, яка мала б виховувати гордість за свій народ і любов до нього, надавалась перевага вивченню історії Австрії і Німеччини. Замість слів рідних поетів читанка подавала вірші та історичні оповідання про Габсбургів, чим не викликала в учнів почуття народності, як це мала б робити.

В навчальних планах, виданих в 1875 році, вказувалось, що метою вивчення історії в народних школах є ознайомлення дітей з найважливішими особами і подіями, які причинилися до розвитку людства взагалі, а вітчизни зокрема. Навчання це мало впливати на вироблення характеру і виховання любові до вітчизни.¹²⁴

Ця мета мала бути досягнута через вивчення австрійської історії, біографій видатних діячів Австрії, вивчення історії краю в зв'язку з історією Австрії.

В обіжнику від 24 березня 1891 року завдання вивчення історії формується так: “Особливу увагу в навчанні дітей звертає вчитель на становище царства, дії прусів, напади монголів, на війни гуситські, на відносини Габсбургів з Ягеллонами, на війну тридцятирічну і особливо шведсько-польсько-російську за море Балтійське, врешті на три поділи Польщі”.¹²⁵

Відповідно до навчальних планів, затверджених міністерством в 1893 р., метою навчання історії в народних школах визначено:

1) знання історії краю родинного і монархії в найвизначніших її особах і подіях;

2) знання найважливіших подій в розвитку людства;

3) формування патріотичних почуттів і характеру.

Навчальні плани для шкіл виділових, видані на основі закону шкільного від 25 травня 1895 р., визначали, що метою предмету історії є:

1) знання історії краю родинного і монархії австро-угорської в найвизначніших її особах і подіях;

2) знання найважливіших подій в історії всесвітній, особливо в XIX ст.;

3) формування патріотичних почуттів і характеру;

4) вивчення найважливіших обов'язків і прав громадянина.¹²⁶

Такими ж були навчальні програми з інших предметів, і не тільки в народних, а і в середніх школах. Навчальні плани галицьких гімназій були дослівним перекладом навчальних планів австрійських шкіл. Вирішуючи у Відні всі питання розробки навчальних планів, влада керувалася не педагогічними, а політичними поглядами. В навчальних планах і програмах середніх шкіл першість належала німчизні і клерикалізмові.

В навчальних планах домінували німецька, латинська, грецька і польська мови. В своїй основі галицька школа дбала більше про навчання, від виховних цілей вона майже повністю відмовилася. За висновками дослідників, на відміну від німців, де головна мета гімназії полягала у вихованні громадян, для галицької гімназії метою була підготовка службовців, тобто це була мета забезпечити існування молодої людини.¹²⁷

Шкільна влада всяко намагалася обмежити свободу учнів, забороняла їм участь в громадській і політичній діяльності. В школі панувала система доносів, покарань і переслідувань. Всі обмеження поширювались і на позаурочний час. особливих утисків зазнавали учні середніх шкіл. Згідно з правилами, учні мали вдома сумлінно готуватися до лекцій, повторювати вивчене, виконувати домашні завдання. Якщо учень мав бажання розширити свої знання в якомусь напрямку, то він був повинен звернутись до вчителя, який йому вкаже шлях і спосіб цього. Учням заборонялось збиратися гуртом без нагляду вчителя навіть з метою навчання, їм заборонялося позичати книжки в публічних бібліотеках. В шкільних бібліотеках, які були дуже бідними, дозволялося мати лише книги, які сприяли формуванню релігійності та вірнопідданості австрійським монархам. В 1886 р. дирекція середніх шкіл ради крайової зобов'язала директорів шкіл провести ревізію бібліотек і вилучити всю літературу, яка не забезпечує виконання вище названих вимог і вимог та розпоряджень влади. Ця діяльність давала сумні

наслідки. В анкеті щодо реформи середніх шкіл в 1895 році відзначались малий розвиток логічного мислення в учнів, малий розумовий розвиток, недостатня загальна освіченість.

В рішеннях сейму, розпорядженнях і звітах ради шкільної постійно поміщалися вимоги щодо нагляду за учнями. Так, в справозданку (звіті) за 1897/98 навчальний рік в розділі "Моральне виховання" поміщено розділ "Поведінка поза школою", в якому знайшли відображення всі постійні заборони. Ось кілька виписок з них.

§ 17. Обмежити свободу відвідування театру, відчитів і викладів публічних, які директор може заборонити відвідувати.

§ 21. Заборонити участь в політичних і всяких публічних зібраннях.

§ 22. Не можна позичати книжок в читальнях і бібліотеках публічних.

§ 23. Не можна читати чи розповсюджувати книжок і творів, зміст яких спрямований проти релігії, монарха і держави.

§ 24. У виборі осіб, з якими спілкується, повинен учень середньої школи бути обережний, уникати поганого товариства.

§ 26. Учням середніх шкіл не можна належати до товариств...

§ 27. Не можна учням видавати друком своїх літературних праць без дозволу директора.

§ 28. Не можна організувати складок без дозволу директора.

§ 32. Ці вимоги учень має виконувати і в час канікул.¹²⁸

В звіті за 1899/1900 навчальний рік в розділі "Виховання моралі" застерігалось від поганих впливів на учнів з боку посторонніх осіб.

Цей перелік можна продовжувати. За всі порушення порядку загрожувало виключення зі школи.

Сесія сейму Галичини, заслухавши у 1898 р. питання про стан відвідування у початкових школах, зобов'язала шкільну раду, "щоб штрафи за невідвідування дітьми школи... стягувались справно і без зволікання".¹²⁹

Засобом збереження "правильності мислення" учнів галицьких шкіл з позицій політичних служила класифікація. Але, знаючи про загрозу виключення, якщо думка учня не співпадала з думкою директора або вчителя, учень вчився лукавити, ховати свою думку, що вело до втрати моральності цілих поколінь.

Відмова у виховній роботі з молоддю від ідеї народності, відсутність національної школи, політичні утиски і неграмотність вели до втрати молодими людьми національної гордості і морального занепаду. "Ми мали нагоду бачити, -- писала газета "Правда", -- як бурсаки "Народного дому" минулого року вдерлися на галерею салі, де кінчили ся збори "Просвіти" сьпівом "Ще не вмерла Україна", і перебивали сей сьпів диким криком "Здохла Україна", а такими самими окликами прощали бурсаки гостей, що виходили з вторішніх вечерниць Шевченкових, сьвяткованих народними

Богдан Ступарик

товариствами в салі Народного дому...

Коли відбувалась недавно проба сьпіву в Ставропігії, на котру явились деякі ученики-сьпіваки руської гімназії, бурсаки ставропігійські покраяли ножами козацьку шапку ученика, щоб тим самим виявити свою помсту на українофільстві. Другого ж разу вдерлися до комнати "Просвіти" і наче справденні вандали постягали з полиць акти читалень і інші фасцикули (Документи -- Б. С.) уложені на полочках і з вандальською завзятістю розмервили по всій кімнаті".¹³⁰

Сказане вище дає можливість відзначити, що в 90-ті роки XIX ст. відбувалося зростання числа шкіл та учнів у них. Якщо в 1890 р. в Галичині відвідували школу 59,5% дітей шкільного віку, то в 1900 р. -- 71,4% (по Австрії ці цифри відповідно 83,6% і 87,3%).¹³¹ В 1900 р. в краї діяло 4649 народних шкіл (в 1890 їх було 3653).¹³² Розширювалась підготовка вчителів. Зростала мережа фахових шкіл. Але поряд з цим посилювалась діяльність уряду по денационалізації українського населення, чому сприяли навчальні плани, програми та підручники для шкіл, збільшення мережі утравістичних шкіл, зростання числа учителів-неукраїнців, створення умов, при яких українська молодь не могла закінчувати багатокласові і середні школи і ін.

Освітня політика окулантів розглядала школу як знаряддя впливу на українське населення, виховання його в дусі покори Габсбургам, як засіб денационалізації.¹³³

Обов'язковість, безплатність початкової освіти існували лише на папері, а "пілги" для бідноти полягали в скороченні тривалості навчання.

До кінця століття Галичина підійшла пригнобленою, безправною, з низьким рівнем грамотності.

Згідно з переписом, станом на 31 грудня 1900 року число анальфabetів в Галичині було 46,1%. Однак серед українців неписьменних було 62,44%, серед поляків 33,41%. Зате в Галичині було 2 університети і 4 тюрми, 40 середніх шкіл і 692 гуральні, 20 шкіл середніх фахових і кількасот колектур лотерейних: 4048 шкіл народних і 21036 пропінаций, корчем та кнайп.¹³⁴

Масова неграмотність позначалася і на моральній поведінці населення. За статистичними даними, Східна Галичина давала щорічно 19 - 22% всіх злочинів, які мали місце у Австрійській імперії у 90-х роках XIX ст. Найбільш поширеними злочинами були: пияцтво -- 90%, бродяжництво -- 86%, проституція -- 83%, нищення чужої власності -- 50%, нанесення тілесних пошкоджень при бійках -- 56%, навмисні тілесні пошкодження -- 74%, посягання на честь і гідність людини -- 68%, образи службових осіб -- 50%.¹³⁵

І далі продовжувалось ополячення населення. Якщо у 1890 р. в Галичині було 152 утравістичні школи, то у 1900 -- 231. З 8134 учителів, які працювали в школах, лише 1803 були українцями, 6197 поляками і 134

Шкільництво Галичини (1772--1939 pp.)

інших національностей.¹³⁶

В 1902/03 шкільному році 1591 громада з населенням 979835 осіб не мала школи, в т. ч. 882 громади українські і 709 польських.¹³⁷ За даними центральної статистики в 1902/03 шкільному році поляки мали 43 виділові школи і 1980 народних шкіл, де навчалось 414719 учнів. Українських шкіл було 1675 і в них навчалось 204717 учнів. Із загального числа учнів лише 7% навчалися у IV - VIII класах, що свідчить про те, що більшість дітей закінчують лише III ступінь, залишаючись анальфабетами.¹³⁸ Станом на 1900 рік в Галичині не було жодної п'ятикласової, шестикласової або виділової державної школи з українською мовою навчання. Першу українську дівочу виділову школу ім. Т. Шевченка відкрито в 1898 році стараннями педагогічного товариства.¹³⁹

Центральна статистична комісія у Відні розіслала завдання всім повітам станом на 15 травня 1900 року дати відомості про володіння учнями шкіл мовою (польською чи українською), що дало можливість визначити співвідношення в числі українських і польських дітей, які ходять до народної школи. В українській (Східній) частині Галичини за цими відомостями було 439115 дітей, з яких 245352 належали до греко-католицького обряду, а 128808 — до римо-католицького. З них володіли українською мовою 102943, польською і українською 203867, тільки польською 76643, німецькою або жидівською 55662.

З поданих статистичною комісією відомостей видно, що польських дітей відвідувало школу на 14% більше, ніж українських. Причиною цього було намагання шкільних властей не вчити дітей, а польщити і тому батьки не посилали дітей до школи. Із 5460 греко-католицьких дітей Західної Галичини 1244 цілком забули українську мову, тобто винародовились. В Східній Галичині помимо обов'язкового утравізму було 76643 дітей, які не володіли українською мовою. Це явно свідчить про польщення краю. В таких повітах як Богородчани, Долина, Городенка, Яворів, Калуш, Косів, Надвірна, Рава, Печеніжин, Снятин, Товмач, Турка, Заліщики, Збараж число дітей, які не вміють говорити по-українськи було менше 500, зате Бучач, Львівський повіт, Станіславів, Терехівля, Золочів показали понад 2000 дітей, які не вміють говорити українською мовою.¹⁴⁰

Зібраний матеріал давав можливість зробити висновок про те, що в Галичині в народних школах говорять по-українськи 16%, по-українськи і по-польськи 30%, по-польськи 43%, по-німецьки і іншими мовами 11% дітей. Цікаво, що віденська комісія зверталась до учителів Східної Галичини українською мовою, тоді як краєва шкільна рада уникала української мови.¹⁴¹

Про ополячення населення Галичини свідчать і інші статистичні відомості. Так, в 1851 р. українці становили в Галичині 59,9%, а поляки 45,3%. В 1900 р. ці цифри були відповідно 42,2% і 54,75%. Якщо в 1880 р. серед населення греко-католиків Східної Галичини було 63,4%, а римо-

Богдан Ступарик

католиків 22,2%, то в 1900 р. ці цифри відповідно становили 61,7% і 25,4%.¹⁴³

1. Франко І. Я. Зібрання творів в 50-ти томах., т. 45. — С. 152.
2. Семчишин Мирослав. Тисяча років української культури. — К., 1993 — С. 300 - 301.
3. Баран Степан. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл. — Львів, 1910 — С. 6.
4. Boleslaw Adam Baranowski. Szkolnictwo ludowe w Galicji w swym rozwoju liczebnym od roku 1868 do 1900 z uwzględnieniem stosunkow higienicznych. — Lwow, 1910 — S. 6.
5. Zbior ustaw i najwazniejszych rozporzadzen w sprawie szkolnictwa ludowego obejmujacy ustawy szkolne z dnia 2 lutego 1885. — Lwow, 1885 — S. 8.
6. Очерк истории воспитания и обучения съ древнейших до нашихъ временъ. Сост. Л. Модзалевский. — С.-Петербургъ, 1877 — С. 369.
7. Ушинский К. Д. Про народність у громадському вихованні //Вибр. пед. тв., т. 1. — К., 1983 — С. 101.
8. Першим підручником для українських виховників був виданий в 1609 р. в друкарні Львівського братства твір під назвою "О воспитанію чад", вступ до якого приписують Іову Борецькому //Жарський Е. Історія виховання. — Нью-Йорк, 1960 — С. 67.
9. Духнович О. В. Народная педагогія... — Львів, 1857 — С. 2.
10. Духнович О. В. Народная педагогія... — Львів, 1857 — С. 2.
11. Там же. — С. 3.
12. Там же. — С. 13.
13. Там же. — С. 59.
14. Там же. — С. 60.
15. Духнович О. В. Народная педагогія... — Львів, 1857 — С. 2.
16. Ющизин І. В справі висшого образования народного учительства. //Діло — 1912 — ч. 109.
17. Zbior ustaw i najwazniejszych rozporzadzen w sprawie szkolnictwa ludowego obejmujacy ustawy szkolne z dnia 2 lutego 1885 — Lwow, 1885 — S. 9 - 10.
18. Zbior ustaw i najwazniejszych rozporzadzen w sprawie szkolnictwa ludowego obejmujacy ustawy szkolne z dnia 2 lutego 1885. — Lwow, 1885 — S. 11.
19. Stefan J. Mozdzen. Ustroj szkoly sredniej w Galicji i proby jego modernizacji w latach 1848 - 1884. — Wroclaw, 1974 — S. 42.
20. Krajowe ustawy szkolne wraz z Statutem Rady szkolnej krajowej. — Lwow, 1889 — S. 78 - 80.
21. Статут Ради красної шкільної, затверджений в 1867 р., був змінений в 1905 і 1907 році.
22. Krajowe ustawy szkolne wraz z Statutem Rady szkolnej krajowej. — Lwow, 1889 — S. 82 - 83.
23. Krajowe ustawy szkolne wraz z Statutem Rady szkolnej krajowej. — Lwow, 1889 — S. 82 - 83.
24. Krajowe ustawy szkolne wraz z Statutem Rady szkolnej krajowej. — Lwow, 1889 — S. 53 - 69.
25. Вісник законів і розпоряджень красвих. — Львів, 1869 — С. 492 - 511.
26. В педагогічних сім'яних учні забезпечувались житлом і харчуванням.
27. Вісник законів державних для королівств і країв в державній думі заступлених. — Відень, 1870 — С. 219 - 233.
28. Вісник законів державних для королівств і країв в державній думі заступлених. — Відень, 1870 — С. 223.
29. Boleslaw Adam Baranowski. Szkolnictwo ludowe w Galicji... — Lwow, 1910 — S. 8.
30. Падіння народних шкіл. //Учитель, ч. 29. — 1869 — С. 115.
31. І. Наумович. Падіння народних шкіл і як би тому зарадити //Учитель, ч. 37. — 1869 — С. 145.
32. Школи дівочі //Учитель, ч. 32. — 1869 — С. 125 - 126.
33. Krajowe ustawy szkolne wraz z Statutem Rady szkolnej krajowej. — Lwow, 1889 — S. 24 - 53.

Шкільництво Галичини (1772—1939 pp.)

34. Там же. — С. 53 - 69.
35. Oświata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej polskiej. — Warszawa, 1929 — S. 17.
36. Життя і знання, ч. 5, додаток. — 1933 — С. 121 - 122.
37. Правда. — 1886 — С. 281.
38. Вісті шкільні //Учитель, ч. 37. — 1871 — С. 147.
39. Учитель, ч. 3. — 1892 — С. 39.
40. Чвертьстолітній ювілей семінарії учительських //Учитель, ч. 22. — 1896 — С. 343 - 345.
41. Учитель, ч. 1. — 1869 — С. 4.
42. Учитель, ч. 29. — 1869 — С. 116.
43. Ціль шкіл народних //Учитель, ч. 6. — 1869 — С. 22.
44. Ціль шкіл народних //Учитель, ч. 7. — 1869 — С. 27 - 28.
45. Ціль шкіл народних //Учитель, ч. 7. — 1869 — С. 28.
46. Ціль шкіл народних //Учитель, ч. 8. — 1869 — С. 31.
47. Ціль шкіл народних //Учитель, ч. 11. — 1869 — С. 43.
48. Яким би повинен бути народний учитель в нашому краї //Учитель, ч. 1. — 1869 — С. 2.
49. Яким би повинен бути народний учитель в нашому краї //Учитель, ч. 2. — 1869 — С. 7.
50. Наумович О. І. Які властивості повинен мати народний учитель? //Учитель, ч. 4. — 1869 — С. 13 - 14.
51. Польський нагляд шкільний //Учитель, ч. 23. — 1869 — С. 89 - 90.
52. Добре ім'я //Учитель, ч. 41. — 1869 — С. 161.
53. Вісник законів Галичини і Лодомерії за 1871 рік //Учитель, ч. 16. — 1869 — С. 63.
54. Постанова, що відноситься до переїздного періоду //Учитель, ч. 18. — 1869 — С. 71.
55. Учитель, ч. 22. — 1869 — С. 345.
56. Учитель, ч. 37. — 1869 — С. 143.
57. Шкільні вісті //Учитель, ч. 39. — 1869 — С. 156.
58. В 1909 році в семінаріях вивчали 9 ремесел. Див. ІФОДА, ф. 302, од. зб. 12.
59. Ів.-Франк. облдержархів, ф. 302, оп. 1, од. зб. 1, арк. 1.
60. Ів.-Франк. облдержархів, ф. 302, оп. 1, од. зб. 46.
61. Учитель, ч. 49. — 1869 — С. 194.
62. Учитель, ч. 24. — 1871 — С. 96.
63. Учитель, ч. 27. — 1871 — С. 107.
64. Учитель, ч. 29. — 1871 — С. 115.
65. Учитель, ч. 24. — 1871 — С. 96.
66. Boleslaw Adam Baranowski. Szkolnictwo ludowe w Galicji w swym rozwoju liczebnym od roku 1868 do roku 1909. — Lwow, 1910 — S. 12.
67. Zbior najwazniejszych okolnikow i rozporzadzen zasadniczych c. k. Krajowej Rady Szkolnej. — Lwow, 1889 — S. 180 - 181.
68. Там же. — С. 193.
69. Франко І. Я. Скільки нас є? //Тв., т. 44, кн. 2. — С. 317.
70. Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленні //Діло, — 1912 — ч. 59.
71. Степан Баран. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл. — Львів, 1910 — С. 12.
72. Там же. — С. 17.
73. Франко І. Я. Справи крайові (Тв., т. 44, кн. 1). — С. 207.
74. Франко І. Я. Що коштують наші школи? (Тв., т. 44, кн. 1). — С. 147, 149.
75. Франко І. Я. Бесіда Василя Нагірного виголошена на другім народнім вічі русинів 17 червня 1883 р. (Тв., т. 44, кн. 1). — С. 190.
76. Великанович Д. За українську школу. — Львів, 1937 — С. 25.
77. Vujak Franciszek. Studja historyczne i społeczne. — S. 136.
78. Нариси історії Львова. — Львів, 1956 — С. 134.
79. Назустріч мрії. — Ужгород, "Карпати", 1978 — С. 92.
80. Франко І. Я. Дрібнички крайові (Тв., т. 44, кн. 1). — С. 410.
81. Записки учителя. Подает Теодор Біленький (Учитель, ч. 17). — 1893 — С. 259.
82. Ankieta w sprawie Karpat wschodnich 1931 r. — Warszawa, 1932 — S. 159 - 161.
83. Boleslaw Adam Baranowski. Szkolnictwo ludowe w Galicji w swym rozwoju liczebnym od

- roku 1868 do roku 1909. — Lwow, 1910 — S. 10.
84. Франко І. Я. Середні школи в Галичині в р.р. 1875 - 1883 (Тв., т. 44, кн. 1). — С. 419 - 420.
85. Школьна часопись, N 15 - 16 — 1888 — С. 118.
86. Zbior ustaw i najwazniejszych rozporzadzen w sprawie szkolnictwa ludowego obejmujacy ustawy szkolne z dnia 2 lutego 1885. — Lwow, 1885 — S. 14 - 16.
87. Діло. — 1912 — Ч. 191.
88. Діло. — 1911 — Ч. 191.
89. Франко І. Я. Наші народні школи і їх потреби //Збір. тв., т. 46, кн. 2. — С. 109.
90. Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині //Збір. тв., т. 47. — С. 105.
91. Франко І. Я. К истории просвещения в Галиции //Збір. тв., т. 46, кн. 2. — С. 179 - 180.
92. Галичанин, 1897, 9 лютого — С. 1.
93. Баран Степан. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл. — Львів, 1910 — С. 23.
94. Там же. — С. 17.
95. Учитель. — 1892 — ч. 3. — С. 38.
96. Франко І. Я. Виробничі відносини в Галичині //Збір. тв., т. 44, кн. 2. — С. 251.
97. Там же. — С. 255.
98. Sprawozdanie zarzadu Kraj. szkolu stolarskiej w Stanislawowie za rok szkolny 1903/04. — Stanislawow, 1904.
99. Новинки //Учитель, ч. 3. — 1893 — С. 45.
100. Учитель. — 1893 — ч. 10. — С. 155.
101. Учитель. — 1893 — ч. 5. — С. 195.
102. Учитель. — 1893 — ч. 18. — С. 280.
103. Діло. — 1912 — Ч. 28.
104. Франко І. Я. Делікатна суперечка //Збір. тв., т. 44, кн. 2. — С. 291.
105. Учитель. — 1893 — ч. 5. — С. 71.
106. Чвертьстолітній ювілей семінарії учительських //Учитель, — 1896 — ч. 22. — С. 345.
107. Учитель. — 1893 — ч. 12. — С. 189.
108. Чвертьстолітній ювілей семінарії учительських //Учитель, — 1896 — ч. 22. — С. 345.
109. Миколашвич Я. О. О народнім шкільництві Галичини всхідної //Учитель. — 1893 — ч. 21. — С. 238.
110. Dziennik urzedowy. — 1897 — ч. 22. — С. 2.
111. Dziennik urzedowy. — 1897 — ч. 10. — С. 3.
112. Dziennik urzedowy. — 1897 — ч. 22. — С. 2.
113. Dzlennik urzedowy. — 1898 — ч. 24. — С. 3.
114. Учитель. — 1906 — ч. 24. — С. 368.
115. Франко І. Я. Наші народні школи і їх потреби //Тв., т. 46, кн. 2. — С. 113.
116. Stefania Sempolowska. Niedola mlodziezy w szkole galicyjskiej. — Krakow, 1906 — S. 59.
117. Вісник законів і розпоряджень красвих. — Львів, 1869.
118. Франко І. Я. Наші народні школи і їх потреби //Тв., т. 46, кн. 2. — С. 113 - 114.
119. Szkolnictwo ludowe. — 1896 — Ч. 3.
120. Промінь. — 1904 — ч. 15. — С. 103 - 107.
121. Звіт з учительських віч //Учитель. — 1904 — ч. 15. — С. 240 - 249.
122. Франко І. Я. Вісті з Галичини //Педагогічні статті і висловлювання. Упорядник Дзевєрін О. І. — К., 1960 — С. 28. Stefania Sempolowska. Niedola mlodziezy w szkole galicyjskiej. — Krakow, 1906 — S. 43.
123. Plan naukowy szkól 3-klasowych //Zbior najwazniejszych okolnikow i rozporzadzen zasadniczych c. k. Krajowej Rady szkolnej. — Lwow, 1889 — S. 73.
124. Коссак Іван. Методика всемирної історії. //Учитель. — 1904 — ч. 12. — С. 187.
125. Stefania Sempolowska. Niedola mlodziezy w szkole galicyjskiej. — Krakow, 1906 — S. 9.
126. Stefania Sempolowska. Niedola mlodziezy w szkole galicyjskiej. — Krakow, 1906 — S. 25.
127. Stefania Sempolowska. Niedola mlodziezy w szkole galicyjskiej. — Krakow, 1906 — S. 36 - 37.

128. Dziennik Urzędowy c. k. Rady Szkolnej Krajowej. — 1898, N 23 — S. 1.
 129. Здичлисть руської молодіжи шкільної //Правда. — 1893 — ч. XVI. — С. 112 - 113.
 130. Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню //Діло. — 1912 — ч. 59.
 131. Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню //Діло. — 1912 — ч. 57.
 132. Розквіт народної освіти в Західних областях Ураїни. — К., 1979 — С. 25.
 133. Учитель. — 1904 — ч. 1. — С. 15.
 134. Галичанин. — 1897, 15 лютого.
 135. Osterreichische Statistik. — Wien, 1903 — Band 62, Heft 2 — S. 328 - 331.
 136. Там же. — С. 94 - 95, 118 - 119.
 137. З шкільної статистики //Учитель. — 1904 — ч. 20. — С. 314 - 315.
 138. З шкільної статистики //Учитель. — 1904 — ч. 19, 21. — С. 299 - 300, 331.
 139. Рогатинський Петро. Під правором "Рідної школи". — Станіславів, 1939 — С. 40.
 140. Зі шкільної статистики //Учитель. — 1904 — ч. 7. — С. 107 - 109.
 141. Рада шкільна красава а центральна комісія статистична //Учитель. — 1904 — ч. 12. — С. 197.
 142. Лозинський М. Українська школа в Галичині. — Львів, 1906 — С. 2.
 143. Діло. — 1912 — ч. 260.

РОЗДІЛ IV. РОЗВИТОК ШКІЛЬНИЦТВА НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

На початку XX століття політичне становище в Галичині було таким, як і в минулі роки. Полонізація краю продовжувалася і посилювалася, шкільництво притіснялося ще більше. Аналіз звітів краєвої шкільної ради про розвиток шкільництва показує, що вони старанно замовчували ті обставини, які б розкривали її антиукраїнську діяльність. Не подавалась статистика учнів за національною ознакою, не було кадастру народних шкіл за національною ознакою з поданням числа класів, що показувало б польську перевагу.

За даними звітів видно, що число шкіл в краї зростало. Так, в 1905 році було 4649 народних шкіл, а в 1910 році це число зросло до 5457. Одна школа припадала в 1910 році на 1537 мешканців. Школу в 1910 році відвідувало 81,8% дітей шкільного віку, тобто на 10,4% більше, ніж у 1900 році. З огляду на викладову мову в 1910 році було 2457 шкіл з українською і 2909 шкіл з польською мовою навчання. Здавалося б, що за мовою викладання, порівнюючи із складом населення, українці не були скривджені. Однак це лише на перший погляд, але якщо врахувати, що в усіх українських школах було обов'язкове вивчення польської мови, а в польських школах в тих місцевостях, де українці становили меншість, українська мова не вивчалася, то стає зрозумілою перевага польської мови в шкільництві. Крім цього, Східна Галичина, де проживало більшість українців, була краєм однокласних і двокласних шкіл. Чотирикласних шкіл було всього 30. П'ятикласних, шестикласних і виділових українських шкіл не було. В 1910 році із 19 галицьких повітів, де число однокласових шкіл становило від 50 до 80% всіх шкіл повіту, 13 повітів були в місцевостях з чисто українським населенням. А 463 громади в 54 повітах Галичини взагалі не мали школи.

Шкільна влада використовувала найменші можливості для того, щоб не створювати українські вищекласові інколи. Так, в Бучацькім повіті, де проживало 70% українців, лише в 1911 році для них відкрита чотирикласова школа з руською мовою викладання і було шість двокласових шкіл. Решта школи однокласові. А для 30% руських латинників, поляків в повіті була польська гімназія, дві школи виділові, дві 6-ти і 5-класові, одинадцять 4-класових і дві 3-класові, а також відкривається ц. к. промислова школа з польською викладовою мовою.

Громади руські боролися за відкриття шкіл, але безуспішно. Влада всіляко заважала цьому, посилала в руські школи найгірших учителів

поляків, а за утримання громадами приватних руських учителів (наприклад, в с. Космирині) штрафувала батьків.¹

В Городенці, де більшість становили українці, було в 1912 році чотири школи. З них одна шестирічна чоловіча. В ній 75% українських дітей. Викладава мова польська. 9 учителів поляки, 2 українці. Друга школа шестикласова дівоча. Більше половини учнів — українці. Всі вчителі поляки, за виключенням управителя міщанина, за походженням українця, а за поведінкою гіршого, ніж хрещений поляк. Третя школа чотирікласова. 90% учнів — українці. Мова навчання польська. Всі вчителі поляки. Четверта школа розміщалася на Котиківці. Мова викладання там була українська. 100% дітей — українці. Щоб перетворити цю школу в чотирікласну, мусіла громада взяти її на своє утримання. "Просвіта" дала школі кімнату в читальні. Філія Товариства педагогічного дала опалення і освітлення та оплачувала сторожа. Все навчальне приладдя куплено за гроші, зібрані громадою. Однак рада шкільна послала сюди вчити дітей трьох поляків, одного українця. Громада виступала проти вчителів-поляків, які і так позаймали місця у всіх школах, але це результатів не дало. Лише на окраїнах повіту були вчителі-українці.² В Косівському повіті мешкало 5% поляків. В Кутах були дві 6-класні школи, в Косові дві 5-класні (мужські і дівочі), в Пістині — 4-класна школа — всі з польською викладавкою мовою. В селах були школи 2-х або 1-класні.³

Коли ж в місцевостях з українським населенням число учнів в українській школі ставало таким, що треба було відкривати вищу школу (як правило, чотирікласову), Краєва шкільна рада проти волі громади створювала експонований клас в якомусь глухому присілку і переписувала туди таке число дітей, яке зробило б число учнів в основній школі недостатнім для перетворення її в багатокласову. Або з числа українців римо-католиків та євреїв створювалися класи з польською мовою навчання, на утримання яких громада мала вносити кошти. Якщо громада протестувала, то в селі створювали польську школу. Тобто дії влади носили яскраво виражений національно-політичний характер. І це не було поодиноким явищем. В Галичині з числа 3291 надетатових класів в сільській місцевості було 374 класи експонованих.⁴

Надетатові класи були вигідні і з такої точки зору. Туди призначали учителів з меншою оплатою, які чекали постійної посади і тому поводили себе в політичному плані дуже благонадійно, що було якраз потрібно шкільній раді.

Невідповідним чисельності українського населення було також число українських класів. При 42,2% українців було 4823 українські класи, тобто тільки 35,3% від загального числа класів.

Важливою перешкодою в охопленні освітою сільських дітей був поділ шкіл на сільські і міські. Цей поділ був зроблений для того, щоб дати

сільському жителю лише стільки освіти, щоб ніхто не докоряв, що країну тримають в неписьменності, але при цьому утримати народ темним, щоб він боявся виходити за межі свого села і, як його батьки, покійно гнув спину на свого пана. Одержувана освіта була недостатньою для того, щоб вчитись ремесла, чи йти на фабрику, чи далі здобувати освіту.

Щоб все-таки підготувати дітей до вступу в гімназію, батьки все частіше стали віддавати своїх дітей до міських шкіл. Аби не допускати дітей до міських шкіл, Краєва шкільна рада на початку 1906 року видала розпорядження, в якому дирекціям міських шкіл дозволялося приймати сільських дітей "настільки, наскільки буде місце". Але і цих заборон було замало. І тому місцева влада часто створювала нові перешкоди для навчання дітей. Так, дрогобицька місцева шкільна рада видала на рік шкільний 1910/11 розпорядження, що буде приймати немісцевих дітей до міських шкіл лиш за оплатою 10 крон. Коли ж ця оплата не спинила напливу до шкіл позамісцевої, виключно української дітвори, вмішався в цю справу дрогобицький магістрат і листом від 23 серпня ч. 15165 до всіх дирекцій дрогобицьких народних шкіл зобов'язав не приймати немісцевих учнів до міських народних шкіл. На цей лист місцева шкільна рада 25 серпня листом ч. 45 видала розпорядження, що буде відтепер приймати немісцевих учнів у виняткових випадках і то лише на письмове доручення дрогобицького магістрату. Очевидно, писав сучасник, що це розпорядження направлене проти української дітвори, що має дешеве приміщення в українській селянській бурсі, бо дрогобицький магістрат, у яким править всевладно секретар швехполяк Кедач, ніякій руській дитині дозвіл на прийняття до шкіл не дасть.⁵

Не маючи можливості перебороти колонізаційну діяльність шкільної ради при відкритті державних шкіл, українці також не проявляли достатньої свідомості і наполегливості для відкриття в краї приватних шкіл. Так, в 1910 році із 238 діючих в Галичині приватних народних шкіл лише три були українськими (Львів, Яворів, Старий Самбір).

Зростання числа учнів-українців поставило питання про відкриття нових середніх шкіл. Хоч темні їх розвитку, порівнюючи з попереднім періодом, значно зросли, але одна українська державна середня школа засновувалась при відкритті 11 польських державних середніх шкіл.⁶ І це незважаючи на те, що українці вимагали відкриття шкіл і від віденського уряду, і від галицького союму. Інколи доходило і до крайніх заходів. Наприклад, українці Станіслава боролися за відкриття державної української гімназії протягом кількох років. Поляки намагалися не допустити до цього і чинили всілякі перешкоди. Дійшло до того, що в жовтні 1903 року українські союмові посли склали свої мандати і покинули сойм. Відповідну заяву в цій справі виголосив тоді голова українського клубу д-р Євген Олесницький. Лише під тиском віденського уряду галицьке намісництво

дало згоду на створення гімназії з 1 вересня 1905 року. В її першому класі було 140 учнів. Повною восьмикласною гімназією стала в 1912/13 шк. році. До речі, з 140 учнів першого класу дійшли до випуску лише 26, які в червні 1913 року здали "матуру", з них 11 з відзначенням.⁷

В боротьбі за освіту українці засновують 4 приватні гімназії в Копиченцях, Яворові (1908 р.), Городенці, Рогатині (1909 р.). Тут же на противагу з відома і при підтримці краєвої шкільної ради — створюються польсько-єврейські комітети і для конкуренції (читай знищення!) українських приватних гімназій закладають польські приватні, які в основному утримувалися публічними Фондами (місцевих громад і повітів) в Чорткові, Яворові (1908 р.), Борщеві, Кутах і Рогатині (1909/10 шк. р.). І це незважаючи на те, що 60 - 80% населення в цих місцевостях складала українці.⁸ Польські гімназії в українських місцевостях були оплотом колонізації молоді. Так, в польській приватній гімназії в Борщеві українську мову навіть не було введено в навчальний план. Учні тут виховували в польському дусі: відзначали пам'ятні дати для поляків, проводили вечори, на яких вшановували діячів польської культури і т. п.

Стимування росту українських шкіл привело до того, що майже половина українців — учнів середніх шкіл — були вимушені навчатися в польських середніх школах, де інколи становили більшість. Так, в польській гімназії в Сокалі в кінці 1910/11 навчального року із 231 учнів було 125 українців, 90 поляків і 16 євреїв.⁹ Одна середня державна школа в 1910 році в Галичині припадала на 675140 українців, а одна польська на 69361 осіб польського населення. На 10000 українського населення Галичини було 18,5 учнів середніх шкіл, а на 10000 польського населення — 57 учнів. Отже, перевага поляків над українцями зростала з року в рік.

Одним із способів, як не допустити до закладання українських гімназій і при тім спинювати зріст української інтелігенції, було масове провалювання при класифікації українських учнів у тих східно-галицьких польських гімназіях, де число українських учнів доходило до такого числа, що могло б послужити підставою домагання української гімназії. Для прикладу візьмемо відносини у Дрогобичі (національна статистика Дрогобичького повіту: 68,71% українців, 22,36% поляків, 8,89% німців). де в 1903/04 р. було 126 учнів-українців. В тій гімназії з записаних у 1899 р. до першого класу 46 українців дійшло в 1905 р. до сьомого класу 3; з записаних у 1900р. у перший клас 25 українців дійшло до шостого класу 2; з записаних в 1901 р. 30 дійшло до п'ятого класу — 3; з записаних у 1902 р. 33 українців дійшло до четвертого класу 12; з записаних у 1903 році 31 дійшло до третього класу у 1905 році 4.¹⁰

Щоб забезпечити розширення колонізації шкільництва і протистояти вимогам українців на середню освіту, краєва шкільна рада старалася про те, щоб польські приватні школи дістали якнайшвидше право публічності і

були перетворені в державні школи. Таким чином, ставало неможливим відкрити в цих місцевостях українські державні школи. Було вирішено, що українську середню школу не можна відкривати в тих містах, де нема польської середньої школи, щоб діти римо-католиків не ходили до української школи.

В 1903 - 1904 роках знову була зроблена спроба узаконити запровадження утравізму в школах Галичини. Це питання було винесено на розгляд галицького сойму. Проти цього виступили не лише українські послы, але і культурно-освітні установи, багато польських педагогів, польські фахові установи, преса.

В часописі "Учитель" Іван Копач відзначав, що утравізм несе велику шкоду для навчання і виховання. Він писав: "При утравізмі навіть у найлучшім разі ученик мусів би безнастанно оперувати подвійним світоглядом — очевидно з величезною страотою часу, праці, здоров'я й знання. А результат з усього того: духова неміч! Бож сила душі й лежить якраз в єї одноцільності і гармонії. — Отже кінець кінцем утравізм внутрішньо неможливий".¹¹

Професор др. Курпель на зібранню "Товариства Учителів Вищих Шкіл" у Кракові рішуче виступив проти утравізму і поставив вимогу, щоб вчителі були тієї ж національності, що і діти. Він стверджував: "Утравістична школа навчить облуди і фальшу, звихне характери, ставить у тямці пристрасти спорів і сварки, та вишколить до шовіністичної боротьби на ширшому терені публичного життя".¹²

Висловившись тоді проти утравізму і краківська Академія Наук і сойм не прийняв рішення про утравізм шкільництва.

В 1904 році галицький сойм постановив, що краєва шкільна рада має право запроваджувати в польських гімназіях обов'язкове вивчення польської мови, а вивчення української мови залишилось необов'язковим для більшості польських галицьких гімназій. Станом на 1910 рік українська мова була обов'язковою лише в п'яти польських гімназіях (в Городку біля Львова, Камінці Струмиловій, Перемишлі (перша гімназія), Станіславі (перша гімназія) і Сокалі).

В 1908 році "Prawica Narodowa" на своїй конференції прийняла таку резолюцію: "Ввести в школах утравізм, але так, щоби позірно викладано в польській і українській мові, а в дійсності зіпхнути взад український виклад і піддержати виклад польський".¹³

Щоб узаконити протистояння вимогам українців на свою середню школу, міністерство освіти в 1909 році затверджує план утравістичної (двомовної) гімназії, хоч проти такого плану різко виступали педагоги в зв'язку з нерозробленістю мовних і педагогічних проблем. Відразу було передбачено перетворити в утравістичні приватні польські гімназії в Рогатині і Яворові, щоб персвести їх в державні і закрити українцям шлях до боротьби

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

за державну українську гімназію.

Запровадження утравізму привело до приниження української мови в навчальних закладах. Так, в Бережанській утравістичній гімназії українською мовою викладання відбувалося (крім релігії і української мови) в першому класі 7 годин з 28 тижневих, в другому класі 7 годин з 28 тижневих, в третьому 10 із 32, в четвертому 11 із 33, в шостому 9 із 33 тижневих годин.¹⁴

В 1908 році міністерство освіти Австрії видало анкету, присвячену середньому шкільництву, в якій була інструкція про реформу шкільництва середнього.

Реформа передбачала збільшення автономії краєвої шкільної ради, надання свободи учителям в ініціативі зміни програм, тактики і методики роботи з молоддю. Інструкція відміняла педагогічний спосіб оцінювання учнів через так звані "стопні", усувала одну з найгірших вад тогочасної системи, яка дозволяла виключення учня з причин його загального рівня інтелектуального розвитку. До мінімуму реформа спрощувала екзамен зрілості (60 екзаменів "з класу в клас" в Австрії давно вже не було), змінювала систему і методи навчання, давала дорогу до здобуття молоддю знань не шляхом запам'ятовування, а дослідним і евристичним в предметах природничих, шляхом "розумовання" в науках філологічно-історичних.

З міністерських реформ стала користуватись краєва шкільна рада і учительські сили в Галичині. Впроваджено ряд реформ у викладанні мови та історії, зменшено надмірне число годин філології, апробовано і пов'язано із шкільним життям працю так званих наукових гуртків учнівських, дозволено учням формування так званих "гмін шкільних", яким віддано деякий догляд над карністю (дисципліною – Б. С.) і моральністю в навчальних закладах.¹⁵

В 1911/12 шкільному році всіх чоловічих середніх шкіл в Галичині було 87 (56 державних гімназій, 17 приватних гімназій з правом прилюдності, 14 державних реальних шкіл), в т. ч. в Східній Галичині середніх шкіл було 56. В 7 середніх школах навчання здійснювалося українською мовою (5 державних і 2 приватні гімназії), в 76 польською, в одній німецькою і три приватні гімназії були утравістичними (польсько-українськими). Крім цього, без права прилюдності було 18 приватних курсів і гімназій, в т. ч. 7 українських гімназій і 11 польських курсів і гімназій.

В 1909/10 шкільному році в Галичині було також 12 жіночі ліцеї, в т. ч. один український (в Перемишлі), 10 польських і німецький.

В 1910/11 шкільному році в краї працювало 15 приватних жіночих гімназій з правом прилюдності (державних жіночих гімназій Австрія не мала), в т. ч. одна українська (Сестер Василіянок у Львові). Крім цього, без права прилюдності в 1911/12 шкільному році було 9 польських жіночих приватних гімназій.

Таке співвідношення числа українських і польських середніх шкіл привело до того, що більша частина української молоді вимушена була вчитися у польських школах, а по-друге, уряд гальмував підготовку української інтелігенції, що негативно відбивалося на політичному становищі українців. Під цим поглядом велике збільшення числа українських шкіл в 1909/10 шкільному році є не тільки свідченням про зростання бажання до освіти, але і свідченням про прагнення ополчення українського населення через польські гімназії, які засновувались в українських повітах.

В кінці 1910 шкільного року у всіх галицьких державних гімназіях навчалось 22,4% українців, 76,7% поляків (всіх учнів було 28280). У реальних школах було 7,1% українців, 91,2% поляків (всіх учнів 3564). В українських державних гімназіях навчалось 3339 учнів.

В усіх галицьких державних і приватних середніх школах було 33207 учнів, в т. ч. 20,5% українців, 78,7% поляків, а в східно-галицьких державних неукраїнських гімназіях вчилось із 16133 учнів 2868 українців (17,7%).

В 10 жіночих приватних гімназіях із 1713 учениць було 8,7% українок, а в 12 жіночих ліцеях із 1283 учениць 18,4% були українки.¹⁶

Стан гімназійної освіти викликав тривогу в інтелігенції краю. На сторінках преси, в галицькому соймі все частіше лунали голоси, які вимагали проїнятися відповідальністю за майбутнє. Один із авторів, аналізуючи зміну числа учнів-українців в гімназіях, закликав задуматись над питанням: "Чи ми зможемо витримати конкуренцію з двома народами в Галичині, що перемагають нас то капіталом, то справністю і оборотністю, то таки прямо дідиною висшостію духовною, то зв'язями родинними і протекціями, то дуже часто (і се мусимо собі на сором сказати!) далеко більшою, ніж ми, енергією волі і красним пониманієм обов'язків супроти одиниць і народу?"¹⁷

На початку ХХ століття продовжувала розширюватись і мережа фахових шкіл, вдосконалювався зміст освіти в них, збільшувались строки навчання учнів. Наприклад, навчання в станіславській столярській школі було чотирьохрічним. Учні вивчали 15 предметів, тижневе навантаження було 53 - 55 годин. Школа мала на меті "давати учням ґрунтовну підготовку в столярстві, токарстві і різьбі, відповідно до вимог вступу до інтелігентних і поступових в спеціальності столярів, токарів, навчання мало впливати на ушляхетнення їх смаку в художніх виробках з дерева, ознайомляти їх з різними стилями, що на орнаментах відзначаються добрим естетичним смаком". Навчання у школі було безплатним. Учні бідні, але старанні до навчання, після закінчення першого року навчання отримували стипендію і допомогу з оборотного фонду школи, а іногородні забезпечувались безплатним помешканням у шкільному будинку. Учні отримували безплатно підручники для навчання, прилади для малювання і креслення і безплатну медичну допомогу. Контингент учнів даної школи постійно зростав, але

вона не могла задовільнити потреби підприємств у робітниках.¹⁸

Крім діючих раніше, відкрито школу будівельних ремесел в Ярославі і в Бучачі, деревного промислу в Делятині, школу слюсарства й котлярства в Новім Санчі, млинарську школу в Перемишлі, державні двокласні торговельні школи краєві в Тарнові і Бродах.¹⁹

Рільничі школи були чотирьох типів: вищі, середні, нижчі, зимові курси. Однак їх випускники не завжди знаходили роботу за фахом. Наприклад, лише 11% випускників Городенківської нижчої державної рільничої школи поверталися до рільництва. Інші шукали собі другу роботу.²⁰

В 1911 році в Галичині діяли такі рільничі школи: Академія рільнича в Дублянах, середня школа в Чернихові, нижчі школи рільничі в Дублянах, Бережниці, Городенці, Ягольниці, Коберницях, Суходолі, Мілоціні. Перші дві фінансувалися за рахунок державних коштів, інші з краєвого фонду.²¹

У всіх фахових школах навчання відбувалося польською мовою і доступ українців до цих шкіл був обмежений, а полякам створювали кращі умови для навчання. Наприклад, в рільничій школі в Городенці на 9 поляків одержував стипендію лише один українець.²²

В зв'язку з недостатнім числом фахових шкіл значна частина молоді навчалася в майстрів на виробництві чи вдома. Для одержання кваліфікації треба було здати екзамени на челядника, який у відповідності з інструкціями ("Regulamin egzaminow zasadniczych"), що діяли в 1900 - 1930 роках, складався з теоретичної і практичної частин і мав показати, що екзаменованим набув в промислі відомості і вправи, потрібні челядникові. Практичний екзамени (в залежності від фаху) передбачав виконання "штуки" челядничої або проби праці. "Штука" мала бути так вибрана, щоб її виконання не було пов'язано з труднощами, несумісними з характером челядничого екзамени і не вимагало великих затрат часу і коштів. "Штука" пред'являлася в день екзамени і її мали оглянути всі члени комісії. За підсумками теоретичного і практичного екзамени екзаменованому видавався диплом челядника.²³

Велику увагу розвитку фахових шкіл в Галичині приділяв Головний Відділ Товариства "Просвіта". "Просвіта" заохочувала і спонукала молодь до навчання у фахових школах стипендіями. Вперше було оголошено конкурс на шість стипендій у 1907 році. Від того часу до 1914 року вислала "Просвіта" 40 стипендістів на студії хліборобства, молочарства і жіночого господарства — переважно в західні краї австрійської монархії та за границю, до Західної Європи. Були це люди переважно з середньою освітою, між ними 4 богословів, що їздили за границю студіювати кооперацію. Всього "Просвіта" станом на 1928 рік мала 62 стипендіальні фонди.

Підшукавши кваліфікованих спеціалістів та підготувавши нових на закордонних студіях, "Просвіта" приступила до заснування своїх власних фахових шкіл, перших українських фахових шкіл взагалі. Першою серед них була садівничо-господарська школа в с. Милуваня теперішнього

Богдан Ступарик

Тисменецького району, яка 20 листопада 1909 року на базі закуплених в 1908 році у Митрополита А. Шептицького ділянок доброго ґрунту, лісу і двоповерхового будинку, що був реконструйований, почала свою роботу. Перший випуск шеститижневих курсів відбувся 1 січня 1910 року — 30 чоловік. В пізніші часи термін навчання становив 11 місяців. Такої школи на час її створення не було на території Галичини ні польської, ні єврейської.

В 1908/09 році при господарській школі засновано садівничу ділянку на 23 моргах. Вона мала давати щорічно 20000 саджанців. Маточні дерева для зразів і очок завезено з Чехії. Перед війною було уже продано 45000 щеп. У 1928 році в школі нараховувалось 25000 деревець.

Незважаючи на знищення школи під час світової війни, вже в 1922/23 роках в ній розпочалося навчання, а в 1925 році перший раз після війни в Милувані працювала вакаційна оселя.

В 1927 - 29 роках третина курсантів школи були виходцями з Волині, Холмщини і Полісся. Крім фахових предметів, учні вивчали фізику, хімію, ботаніку, зоологію та інші загальноосвітні предмети. Тут в цей же час було також влаштовано одномісячний кооперативний курс, де навчання було безплатним.

Крім вищезазначеної, "Просвіта" відкрила до першої світової війни школи у Львові та Угорцях Винявських.

Торговельна школа "Просвіти" створена у Львові 5 жовтня 1911 року. На перший рік навчання було зараховано 39 хлопців і 7 дівчат. Першим директором був Роман Залозельський. Учні навчалися у школі два роки і одержували спеціальність діловодів для економічних спілок, приватних купців і підприємців. Від 1925 року школа перейшла під керівництво "Рідної школи", залишивши за собою початкову назву "Торговельна школа "Просвіти" у Львові".

Жіноча школа домашнього господарства в Угорцях Винявських була заснована в маєтку покійного дідича Михайла Малецького, який разом з маєтком заповів "Просвіті" 354 морги поля. Навчання в школі розпочалося 1 листопада 1912 року. Тут навчалася 14 дівчат. Термін навчання становив 5 місяців. Учні вивчали релігію, співи, українську мову, історію і географію України, рахунки, хімію, гігієну, годівлю домашніх тварин, домашнє господарство, приготування їжі, шиття та прасування. В 1913 році тут були двохмісячні курси крою та шиття.

Швидкий розвиток шкільництва на початку двадцятого століття викликав потребу збільшення числа учителів. Влада не хотіла збільшувати число учительських семінарій і, щоб якось зарадити нестатковим вчителів, почала вона вводити до народних шкіл так званих "панчошкових учительок". Була це зверхня назва для молодих учительок, з малими, дуже скороченими кваліфікаціями. Панночка, що закінчила 7, 8 або 9 класів виділової школи, зголошувалася в семінарії до іспиту на "учительку ручних робіт". Цей іспит

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

включав науку релігії, читання й писання, нижчого рахунку і домашнього (примітивного) шиття. Мав він бути вступним іспитом до вчительської матури. От такими "панчошковими вчительками" з низькою загальною і педагогічною освітою та ще нижчими життєвими вимогами були переповнені в 1900-х роках наші народні школи.²⁴

Та вирішити таким способом проблему забезпечення всіх шкіл вчителями було неможливо. І тому влада все-таки вимушена була давати дозвіл на відкриття нових семінарій. Однак українських державних учительських семінарій не було.

В 1903 році у Львові діяла єдина на всю Галичину учительська семінарія, яку утримувало Руське Педагогічне товариство. В першому класі там навчалося 17 учениць.²⁵

Законом від 12 червня 1907 року було встановлено, що в державних і приватних учительських семінаріях мова викладання має бути польська або вони мають бути утравквістичними. Після цього навіть приватні українські семінарії не мали права прилюдності.

Перша за межами Львова українська учительська семінарія відкрита в 1910 році в Бережанах. В 1911 році на 40 місць було прийнято лише 9 українок. Семінарія стала утравквістичною. Директор тут викладав українською мовою зоологію і математику. Українську мову викладала вчителька, яка у викладанні вживала виключно польську мову, а за Шевченка і говорити не хотіла.²⁶

В 1907 році відкрито в Коломиї приватну жіночу учительську семінарію ім. св. Броніслави,²⁷ в 1909 році жіночу учительську семінарію СС Василянок в Станіславі,²⁸ в 1910 році приватну учительську семінарію Педагогічного Товариства в Коломиї²⁹ та ряд інших семінарій.

Станом на 1910 рік в Галичині було 17 державних учительських семінарій,³⁰ в т. ч. 14 чоловічих (7 польських і 7 утравквістичних). В 1909/10 навчальному році в чоловічих семінаріях навчалося 3439 учнів, але учнівський контингент був слабо підготовлений, про що свідчить той факт, що за десять попередніх років щороку залишало перший курс 228 - 342 учні, тобто щороку майже 10%. В жіночих учительських семінаріях щороку залишали навчання 18 - 29 першокурсниць, тобто 2 - 4% від числа зарахованих.

В 1910 році діяло 25 приватних закладів (в т. ч. 1 чоловіча учительська семінарія і 24 жіночих). З них право прилюдності мали 6. Серед них в п'яти мова навчання була польська, а в одній польсько-німецька. Українських приватних семінарій учительських було 4 і всі вони не мали права прилюдності.

Важливим показником в роботі учительських семінарій було те, що число учнів греко-каголицького обряду щорічно зменшувалося. Одною з причин цього було те, що на вступних екзаменах українців "провалювали".

Богдан Ступарик

Так, в 1902/03 році в Тернополі в учительській семінарії з 70 українців успішно здали екзамени лише 22, а з 45 поляків — 44. В 1905/06 році в Станіславській учительській семінарії з 60 українців здали екзамени 7.³¹ Це вело до зменшення числа учителів-українців, сприяло посиленню колонізації краю. Всього вчителів в школах Галичини в 1910 році було 14101. В українських школах викладало 2000 учителів-поляків. Серед 91 шкільних окружних інспекторів було 10 українців. Із 32 членів краєвої шкільної ради лише 5 були українцями.

Шкільна влада звільняла з шкіл кращих вчителів-українців, а на їх місце присилала поляків, які були пройняті ненавистю до всього українського і перетворювали школу в "постерунок" ополячення української молоді. Так, в Товмацькому повіті, де більшість населення були українцями, в 1912 році українців-учителів було лише 25%, а решта були поляки.³² А Зборівське староство розіслало по школах розпорядження, в якому вимагало від учителів (в т. ч. і в українських школах) вести плани уроків тільки польською мовою.³³

Як поводити себе "польські вчителі", свідчать повідомлення з тогочасної преси. Наприклад, польський вчитель в Перемиській гімназії побив ученицю-українку за те, що вона голосно розмовляла на перерві. В цьому ж повіті поляк-управитель школи в Болестраницях побив в класі при учнях вчительку-українку і то так сильно, що вибив їй зуб.³⁴ Вчителька в Скалі над Збручем в своїй вшехпольській ненависті до всього українського обзивала дітей в школі: "Ви шельми, шляк би вас трафив". Будучи співвласницею аптеки, вона не продавала лікарства тим, хто просив їх українською мовою і забороняла купувати зошити в українській крамниці.³⁵ В Васильківцях Гусятинського повіту учитель згвалтував двох дівчат.³⁶ І таких прикладів безліч.

Одночасно з наступом колонізаційної хвилі переслідувались найменші прояви українства. Лише за те, що була зроблена спроба помістити на школі поряд з польською назвою і українську, віддавали до суду.³⁷ За те, що вчитель є керівником "Сокола", ставилась вимога позбавити його права вчителювати³⁸ і т. п. Вчителів позбавляли навіть права на особисте щастя. В положенні від 11 червня 1905 року вказувалося: "Щоб обвінчатися, учителям взагалі і учителям, які не мають сталої посади, треба дозволу окружної шкільної ради. Шлюбні, взяті без такого дозволу, будуть розглядатися як добровільне зречення з посади".³⁹ Вчитель був малозабезпеченим, одержував мізерну зарплату. Але передовсім мусів слухатись шкільних властей, мав бути добрим слугою існуючого ладу, поклонятися польсько-шляхетним ідеалам, а якщо проявить вільнодумство — буде звільнений з посади.

Всі переслідування і незгоди вели до того, що вчитель передчасно втрачав здоров'я. За даними психіатричних обстежень на 305 учителів було всього 46 здорових, а на 782 учительок заледво 200 здорових. На головні Шкільництво Галичини (1772—1939 pp.)

болі скаржилось 60% учителів і 65% учительок, на серцебиття — 50% учителів і 78% учительок, на переляк 19% учителів і 37% учительок.⁴⁰ За висновком вчених, це результат непосильної праці і поганого харчування. За підрахунками статистиків, із 100 учителів до 15 років праці доживало 78, до 20 — 44, до 30 — лише 12, а 40-річний стаж, який був необхідний для встановлення пенсії, мали одиниці.⁴¹

Учительські організації, соймові послы добивалися покращення матеріального становища вчителя. В 1905 році створено організацію “Взаємна поміч українського вчителства”, куди входили учителі народних шкіл, а в 1908 році “Учительську громаду”, яка об'єднувала учителів середніх і вищих шкіл. Вони мали друковані органи “Наша школа” і “Учительська громада”, які видавались в 1909 — 1914 роках. В 1911 році послы д-р Євген Олесницький і о. Йосиф Фоліс внесли подання про зміну державного закону про народне шкільництво, де вимагали, щоб зарплата вчителям виплачувалась з державних (а не красвих) фондів і щоб вони були прирівнені до державних урядників четвертої категорії.

14 січня 1912 року відбулося масове віче галицького вчителства, в якому взяли участь до 10000 вчителів (всіх вчителів в Галичині було 14000). В резолюціях віча ставились вимоги про зрівняння зарплати учителів з платнею державних урядників 11, 10, 9 і 8 рангів, про видання якнайскоріше службової прагматики, про покращення долі вдовиць і сиріт по вчителях.⁴²

Однак вимоги про покращення становища вчителів не виконувались, вони залишалися найменш забезпеченими матеріально і безправними в політичному відношенні.

Нереслідуванню піддавались і учні учительських семінарій. Особливо жорстоко переслідувано українців, які навчалися в учительських семінаріях. М. Лозинський писав: “... українців, поки пошляють прищеплювати польсько-шляхетські ідеали українським дітям, мусять спершу напоїти, шанобою до всього, що польсько-шляхетське, й погордою до всього, що українське... І будуть вони вчитися, що спасення України — в підданстві Польщі, що вся боротьба за волю українського народу, це тільки бунт проти законного ладу, що всі змагання народних мас, це також бунт проти законної влади, яка, як звісно, від самого Бога походить. Будуть вчитися всього того, чим мають опісля затрукувати темного брата...”⁴³ За найменше порушення майбутнім вчителям загрожувало виключення з семінарії. Так, з третього курсу учительської семінарії у Львові був виключений один із кращих учнів — українець Петро Чорний за продаж відкриток з портретами Олени Січинської і Гонти, які він продавав на користь “Рідної школи”. В пресі піднімалось питання, що Чорний став жертвою шкільної системи. Учні-полякам дозволялось продавати відкритки, порнографічні картки і на це ніхто не звертав уваги. Краєва шкільна рада прийняла рішення про заборону Чорнію навчатися в будь-якому закладі

Богдан Ступарик

краю і здавати екзамен на вчителя. Після повідомлення учневі цього рішення він застрелився.⁴⁴

Повідомлення про самогубство учня викликало бурхливу реакцію в громадськості краю. На похорон зібралось біля 4000 людей. На похороні виступив посол д-р Цегельський, промова якого, як писали газети, була справді бойовою. Учні багатьох гімназій оголосили страйк. В гімназії в Перемишлі учні пішли з уроків на замок, де співали національні гімни, а потім пройшли вулицями міста.⁴⁵ Учні академічної гімназії, щоб відпрацювати пропущені під час страйку уроки, прийшли на заняття у святкові дні.⁴⁶ Учні Тернопільської гімназії співали “Ще не вмерла”, “Не пора”, пройшли містом, провели віче. Страйк пройшов організовано, учні вели себе культурно.⁴⁷

Нагітські колонізації намагалися протистояти і сільські громади. Наприклад, в с. Гадинківцях діти не ходили до школи в знак протесту проти призначення управителем двокласної школи в чисто українському селі вчителя-поляка.⁴⁸ На вічах в Копичинцях, Гусятині і Пробіжні батьки постановили, що їх діти не будуть відповідати учителям на польські запитання. “Говоріть до мене по-руськи, так як тато і мама до мене говорять!” — мала дівтора відповідати.⁴⁹

Важливу роль в розвитку українського шкільництва відіграло Руське Педагогічне Товариство (з 1912 року — Українське Педагогічне Товариство). Його стараннями в 1903 році у Львові організована дівоча учительська семінарія, а в 1907 році перший клас школи вправ при ній. В 1906 році заснована перша українська приватна школа в Зарваниці коло Золочева. В 1908 році створено українські приватні народні школи в Івашківцях і Щастівці Збаразького повіту і в Чорткові, відкрито гімназії в Копичинцях і Яворові. В 1909 році відкрито гімназії в Рогатині, Городенці. В 1910 році повстають школи в Коломиї, Перемишлі, Княгинині, коло Станіслава й Пістині, гімназії в Збаражю й Буську.⁵⁰ В 1912 році в Станіславі заснована школа ім. М. Шапкевича, яка була єдиною в повіті рідною школою.⁵¹

Для об'єднання зусиль в боротьбі за українську школу 4 березня 1910 року було створено Красний Шкільний Союз, який складався з представників від “Провіти”, “Учительської громади”, Наукового товариства ім. Шевченка та інших громадських і політичних організацій краю. Головними завданнями Союзу було створення фондів для утримання шкільництва і розвиток його мережі. Кошти витрачались на відкриття і утримання шкіл, на стипендії для підготовки вчителів і т. п.

Завдання Союзу в повітах виконували шкільні комітети повітові, яких в 1911 році було вже 29. Вони роз'яснювали завдання Союзу серед громадськості, організовували збір пожертвувань, створювали і проводили курси, які готували дітей до вступу до гімназії або доповнювали науку

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

народної школи. В 1911 році на курсах навчалось 345 дітей, в т. ч. 63 дівчат.⁵²

На Краєвому Шкільному з'їзді в 1911 році, де було заслухано інформацію про роботу Союзу, прийнято серед інших і такі резолюції:

“1) Начальною власттю всього українського шкільництва, опікуном і організатором рідної школи є Краєвий Союз Шкільний “Рідна школа”.

2) Взивається всі товариства і організації українські, щоб вони приступили до Краєвого Союзу Шкільного і своїми середниками, та в своїм окрузі діляння підпомагали акцію Рідної Школи під проводом Краєвого Союзу шкільного...”⁵³

Стараннями Шкільного Союзу була організована розгалужена мережа шкіл. В 1910 році мав Союз 6 приватних середніх шкіл: п'ять гімназій (Городенка, Збараж, Копичинці, Рогатин і Яворів) і одну реальну гімназію в Буську, де навчалось 831 учнів і 40 приватистів. Їх навчали 44 штатних учителів і 4 учителі для надобов'язкових предметів. В 1911/12 шкільному році створена приватна гімназія в Чорткові. Число учнів зросло до 1338, а учителів до 60.⁵⁴

В наступні роки Союз мав 16 народних шкіл, 8 гімназій і 2 учительські семінарії.⁵⁵

Сказане вище дає підстави стверджувати, що на початку двадцятого століття шкільництво Галичини розвивалося в складних умовах боротьби проти денаціоналізації українського населення.

Боротьба за збільшення числа українських шкіл поєднувалась з боротьбою за те, щоб ці школи справді були школами національними, виховували патріотів своєї нації. В одного із авторів того часу читаємо: “... школа при помочі науки повинна й виховувати молодіж, т. є. виробляти благородні почування і образувати волю. Коли школа досить дитині потрібні відомости, розбудить і виробить благородні почування і виобразує в ній непохитку волю до доброго, тоді можна про школу сказати, що вона дійсно дала дитині основи, на яких та розвиваючися далі, може стати позитивним членом суспільності. Та, щоб до того довести, щоб ціле шкільне виховане (т. є. розширюване знань дитвори, розбуджуване благородних почувань і образоване волі) було успішне, школа мусить бути перенята національним духом, мусить опиратися на національних основах як щодо форми так і щодо змісту. Руська народна школа і формою і змістом повинна бути руською так, як польська польською, німецька німецькою і т. д.

І так щодо форми, то руська народна школа, призначена для руських дітей, повинна передовсім мати руську викладову мову”.⁵⁶

Однак і школа з українською мовою викладання не могла бути справді українською і служити українському народові. Це була частина галицького шкільництва, підпорядкована тим, хто мав владу у Галичині, і служила тій меті, яку вважала корисною польська шляхта. “Теперішня

народна школа, — писав Юцишин, — се правдивий глум над правом й рівністю чоловіка...”⁵⁷ За висновком М. Лозинського, галицька школа початку ХХ століття “щодо змісту... ширить серед молоді ті ідеї, в яких кохається польська шляхта. Але і щодо форми, себ то що до національного характеру, галицька школа ніколи не відповідає потребам української нації”.⁵⁸

Роздумуючи про те, якою має в майбутньому бути народна школа в Галичині, Й. Застирець відзначав, що “коли дитина по скінченню школи народної... не вийде прив'язаною до своєї народности... то се знак, що ся школа не сповнила свого завдання”.⁵⁹

В кінці ХІХ напочатку ХХ століття представниками західноукраїнської інтелігенції було підготовлено ряд підручників для навчання дітей рідною мовою, які відіграли важливу роль в зміні змісту освіти, в утвердженні української мови як мови навчання. Борючись за українську школу, педагоги-упорядники шкільних підручників намагались наповнити їх таким матеріалом, який міг би в якомога більшій мірі впливати на формування переконань і почуттів школярів, пробуджувати у підростаючих поколінь національну свідомість і гідність, виховувати в душі високих моральних ідеалів. В підручниках поданий матеріал про життя українського народу, його побут, звичаї, про взаємовідносини в сім'ї, про людські чесноти. Велике місце посідає усна народна творчість, творчість Т. Г. Шевченка та інших українських поетів. Наводяться афоризми, крилаті вислови навчального змісту. І все це подано з великим тактом, природно і ненав'язливо.⁶⁰ Наприклад, про підручник д-ра Б. Барвінського “Оповідання з рідної історії” (Жовква, 1911), який апробувала краєва шкільна рада і дала дозвіл вживати його як підручник при вивченні рідної історії, тогочасний критик писав: “Цей підручник, хоч і важкий, на думку тих, хто ним користувався, але приємно, що він вільний від сервілізму і “краєвого” чи просто польського погляду на нашу історію, як то було в давніших підручниках, вживаних в школах Галичини”.⁶¹

Однак аналіз показує, що більшість шкільних підручників були проникнуті польським духом, ширили серед дітей польсько-шляхетські ідеали, говорили їм про колишню могутність і славу шляхетської Польщі, величали шляхту найкращими синами батьківщини в минулому і сучасному, навчали дітей поклонятися тому, що було неволею для їх батьків і ненавидіти те, що несе їм і грядущим поколінням визволення. Українські підручники за змістом мало відрізнялися від польських, у них дитина читала про славу польської держави, про лицарську шляхту, яка билася з розбишацьким козацтвом, яке бунтувалося проти спільної матері-Польщі. А з підручників для польських шкіл діти майже нічого не дізнавалися про український народ. Наприклад, в підручнику для ІV ступеня української школи з 12 історичних оповідань було шість оповідань з української і шість оповідань

з польської історії. А в підручнику для IV ступеня польської школи було 17 оповідань з польської історії і лише два з української.⁶²

“Яка це українська школа, — писав М. Лозинський, — що вчить українських дітей славити лицарями тих, що поневолили український нарід, уважати розбишацтвом найгарніші моменти власної історії — боротьбу за визволення, славити добродіями тих, кому ще їх батьки робили важку панщину, яка, тільки в іншій формі, й їх дожидає, як тільки вийдуть зі школи?”⁶³

Гостру потребу в підручниках українською мовою відчували вчителі і учні українських гімназій. Уряд намагався, щоб не допускати видання українських підручників, щоб заставити учнів користуватися польськими підручниками, які загрудняли навчання, калічили мову. Так, в 1902/03 роках на 13 виданих підручників лише 4 були українськими.

В бібліотеки шкіл направляли дуже часто книжки, які викликали ворожнечу між поляками і українцями. Одною з них була книжка Сенкевича “Вогнем і мечем”, яку мусів прочитати кожний українець. Ця книжка, за думкою автора тих часів, який підписав матеріал псевдонімом “Правдолюб”, наповнювала ненавистю молоді душі поляків і українців супроти себе.⁶⁴

Зміст освіти в галицьких середніх школах був спрямований на формування з учнів слуг того режиму, який панував в Галичині.

Система, яка діяла в середніх школах, мала мету виховати молоде покоління інтелігенції в консервативному, клерикальному і аристократичному дусі, формувала в учнів почуття зверхності до простого народу. Часто гімназисти не віталися до селян, зневажали фізичну працю, не ходили на вакаціях на богослужіння і т. п.⁶⁵ Із 77- учнів Коломийської гімназії вживали алкоголь 129, систематично курили у віці 13 - 22 роки 141 учень.⁶⁶

Школа всіма силами старалася виробити в учнів переконання в тому, що тільки в підданстві Польщі добро українського народу. Коли ж національна свідомість учнів бунтувалася проти такого погляду, це вважалося за політичний злочин і жорстоко переслідувалось. Книжки, які пробуджували національну свідомість, заборонялися. Не дозволялося відзначати українські історичні події, організувати учнівські українські товариства тощо. Все це було не тільки в польських, але і в українських гімназіях, які були під особливим контролем краєвої шкільної ради, котра щільно слідкувала, щоб у цих закладах не нахло “гайдамацьким духом”.

І. Я. Франко писав, що Східна Галичина була класичним зразком того, як зміцнювати панування у краї польської шляхти. “Держати люд у давнім польським підданстві й безправності тепер уже годі. Змодифікована шляхетська рецепта ось яка: поступати обережно, давати народові просвіту про око, самостійність про око, державний лад про око, добробут про око, та скрізь дбати про те, аби народ сими про око благодатями не поцував

Богдан Ступарик

собі жолудка. Так оснуються в Східній Галичині руські народні школи з польськими народними вчителями, що часто зовсім не вміють по-руськи; видаються руські учебники, нав'язані польським патріотичним духом; так у руських народних школах кладуть на науку польської мови й історії більшу увагу, ніж на руську, і руські народні вчителі переносяться в Західну Галичину, коли показують тільки слід руського патріотизму. Так проповідується молодежі в східногалицьких гімназіях систематично про вищу польську культуру, про належність до купи поляків і русинів до одного державного організму, про нижчість руського народу і його неспосібність до культури”.⁶⁷

Відкинувши ідеали народної школи, галицька влада добивалася, щоб школа виховувала не свідомих громадян, а рабів, послушних своїм панам. Досягненню цієї мети сприяло те, що українці, заняті боротьбою за політичні права, не уділили належної уваги шкільництву і становище там було поганим.⁶⁸ Поляки ж, які в Східній Галичині становили менше чверті населення, мали перевагу над українцями. Бо “суспільність польська вже через само своє становище політичне і необхідність боротьби оборонної з напором націоналізму українського відзначалася живішим, самодіяльнішим і глибшим почуттям-обов'язку і відповідальності на кожному полі життя народного”.⁶⁹

Поляки в Східній Галичині, як відзначали також і українські автори, мали перевагу над українцями тому, що вони були свідомі своїх національно-політичних інтересів на “східних кресах” і були незвичайно активні в національній політиці.⁷⁰

З метою ополчення українського населення поляки створювали різноманітні організації і товариства, куди залучали українців. В 1909 році в Східній Галичині було 534 польські рільничі гуртки, які нараховували 20709 членів. В Турці (Коломийський повіт), де лише 63 жителі говорили по-польськи, а 2232 українською мовою, створений українцем гурток мав 34 українців і 34 поляків.

Польська просвітня організація була поширена в Східній Галичині більше, ніж українська. Якщо на кожному із 60 східно-галицьких філій “Просвіти” приходилось в середньому 166, то польське товариство школи людовою мало в кожному східно-галицькому повіті 366 членів.⁷¹ Польське товариство в 1910 році мало: реальних гімназій 2; учительських семінарій 2; народних шкіл, утримуваних головним віділом, 11, утримуваних секціями 32, утримуваних при допомозі товариства і під його опікою 110; шкіл і курсів для початкового навчання 149; доповнюючих курсів фахових торговельно-промислових 40; захоронок 18; бурс 18; читалень і випозичалень 1955; народних домів 27.⁷² Один із авторів, відзначаючи найвищу активність товариства в Тернополі, зауважив, що “можна сміло сказати, що в однім тернопільським колі працює більше польської інтелігенції, ніж української

Шкільництво Галичини (1772—1939 pp.)

ві всіх філіях львівської "Просвіти".⁷³

Автори публікацій сходились на тому, що підняти національну свідомість можливо лише через організацію просвітньої роботи серед населення. Дослідники приходять до висновку, що незважаючи на дуже щільну роботу окупантів по денационалізації українського населення Галичини, в краї вдалося зформувати національно свідому людину — людину визвольних змагань. Формування такої людини було результатом діяльності громадських організацій і політичних партій краю. Вище ми відзначали заслуги "Просвіти", педагогічного товариства та інших організацій в розвитку шкільництва і виданні літератури для населення. В приватних українських школах ставало можливим підібрати національно свідомих педагогів, зусилля яких спрямовувались на виховання молоді, готової до боротьби за незалежну українську державу. В цих закладах дбали про те, щоби "дитина носила в своїй груді любов до рідної мови, до своєї церкви, до рідної історії, до літератури, до рідних звичаїв, до рідних установ, словом, до рідної культури, всього, що надбали й збудували попередні покоління..."⁷⁴

Розширення числа громадських організацій дало можливість "Просвіті" зосередити зусилля на завданнях освіти народу. Було розгорнуто велику роботу по виданню популярних книжечок для народу, календарів, серій "Українського письменства", "Учитесь, брати мої" та ін.

З 1907 року "Просвіта" почала видавати невеликі брошури у серії під назвою "Просвітні Листки", переважно по одному аркушу друку в 2000 примірників. Вони мали популярний зміст і розходились в основному серед шкільної молоді. Крім цього, в 1924 році "Просвіта" видала "Просвітні Листки" — серію I в 10000 примірників для навчання неписьменних друкованого письма, а в 1927 році серію II в 5250 примірників для навчання писаного письма. Всього вийшло друком 60 випусків "Просвітніх Листків" тиражем 190450 примірників.

До 1908 року у членських книжечках видано 36 книжечок господарського змісту, а від 1908 року розпочалось видання окремої серії "Господарська бібліотека" під редакцією С. Коцюби, а потім С. Кузика.

Від 1909 року видавались популярні книжки: "Пропамятна книга", співанники, сміховинки, букварі, порадики, церковні устами тощо. Цих книжечок видано 33 тиражем 170400 примірників, а всього до першої світової війни вийшло 477 книжок всіх серій тиражем 3479000 примірників.

В 1919 році видавництво "Просвіта" було поділено на чотири групи: 1) "Народня бібліотека", яка призначена для широких народних мас замість колишніх членських книжечок та "Просвітніх Листків"; 2) "Загальна бібліотека", яка була призначена для більш досвідченого читача та інтелігенції; 3) "Українське письменство" (видавались твори українських класиків); 4) орган "Просвіти", яким мало стати відновлене "Письмо з Просвіти".

Богдан Ступарик

Особливу роль у виконанні завдань, поставлених перед "Просвітою", відігравали читальні.

Читальні на Галицькій землі старші від "Просвіти". Спочатку вони були як окремі товариства. Перша читальня повстала в 1848 році в Коломиї для інтелігенції, а далі й для міщан.⁷⁵ У Львові перша читальня створена в духовній семінарії в 1849/50 навчальному році. Першою вступила в члени "Просвіти" читальня в Денисові на Тернопільщині в 1874 році.

На основі рішення Загального Збору "Просвіти" в 1890 році Виділ наділив читальні ширшими правами, щоби вони були не лише читальнями, де можна було би читати часописи й книжки, уряджувати відчити, вечерниці та давати гастрольні вистави, але щоби читальні могли ще й мати свої крамниці, позичкові каси, каси ощадності, щоби могли вести спілки рільничо-господарські, промислові й збіжжіві тощо. В 1891 році було 2944 читальні.⁷⁶ В них діяло 211 хорів, аматорських театральних гуртків, велике число різноманітних курсів.

В 1907 році "Просвіта" організувала акцію створення курсів для неграмотних, активізувала видавничу діяльність і роботу в економічній галузі. 1 - 2.02.1909 року відбувся перший український освітньо-економічний конгрес "Просвіти" у Львові, в якому взяли участь 768 визначних діячів освіти і економістів. В 1900 - 1914 роках побудовано багато читальняних домів, "Народних домів", де розміщалися читальні "Просвіти" і інші українські установи.

В 1900 - 1914 роках в Науковому товаристві Шевченка завдяки професору М. Грушевському та І. Франкові проводилась велика наукова робота. Стало актуальним питання створення українського університету у Львові. В 1907 році за вимогу українського університету було заарештовано коло 100 студентів, яких випустили лише після чотирихденного голодування. На зборах 7 лютого студенти знову поставили вимогу відкрити український університет у Львові.⁷⁷ В 1910 році в сутичці загинув студент А. Коцко, а на лаву підсудних було посаджено 101 студента.

Однак питання українського університету не було вирішено. А в 1914 році з 5673 студентів університету лише 1410 були українцями.⁷⁸

Але "Просвіта" не могла вирішити багатьох важливих питань, бо її організації "притягали головно старших людей, а молоді ж гартувалися при них, та не знаходили тамки крім корму духовного ще й чогось для своїх молодих сил. А звісно, молодий розвиваючийся організм потребує не лише книжки, а потребує також може й більше руху-забави".⁷⁹

Життя вимагало створення окремих молодіжних організацій, які б допомогли відродженню сил народу, його національної самосвідомості, утвердженню в "його свідомості державницької ідеї". Через молодіжні організації "Сокіл", "Січ", "Пласт" інтелігенція Галичини намагалася сформувати новий тип українського характеру, основними рисами якого б

Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.)

були: фізична досконалість, витривалість, свідомий патріотизм, вихованість, культурність, освіченість, висока моральність.⁸⁰ Молодіжні організації були також одним із шляхів поєднання виховних традицій українців з вимогами того часу, збереження мови, історії і культури краю.

Вони мали добре розроблену систему виховання молоді, використовували різноманітні форми виховної роботи. Наприклад, в роботі "Сокола" (створений у 1894 р.) однією з найбільш впливових форм роботи були Сокольські свята, які з 1907 року стали найбільш масовими і проводилися щорічно в повітових містах, а в 1911 та 1914 роках відбулися краєві Сокольські свята у Львові. В національних одностроях, на конях і пішо, стрункими рядами соколи марширували вулицями міста, а після польової Служби Божої на майдані показували свою майстерність, вправляючись у масових фізичних вправах та спортивних іграх. В таких святах завжди були присутні тисячі людей. В умовах переслідування української мови і культури з боку австрійського уряду та польської урядової шляхти такі відкриті виступи в національному дусі сприяли зміцненню віри народних мас у власні сили. Центральною організацією серед "Соколів" стала Львівська (Сокол-Батько).

Найбільшого розвитку товариство досягло в 1908 - 14 роках. В 1912 - 14 роках при сокольських товариствах організувались стрілецькі курені. В 1914 році було 974 осередки "Сокола-Батька", які об'єднували 32777 членів.⁸¹ Також діяло в цей час 305 Січей Сокола-Батька.

Високою популярністю серед населення Східної Галичини користувався молодіжне товариство "Січ", засноване д-ром К. Трильовським в 1900 році. На червень 1914 року товариство мало 916 осередків, які об'єднували понад 30 тисяч членів.⁸² В 1912 році самостійні січі об'єдналися в Український Січовий союз.

Якщо "Соколи" й "Січі" залучали в свої ряди здебільшого уже зрілу молодь, то "Пласт" починав свою виховну роботу з дітьми шкільного віку, що було важливо тому, що, по-перше, саме в цьому періоді у дітей і підлітків формуються основи як власного, так і національного характеру, а, по-друге, як австрійська, так і пізніше польська школи отруювали дитячі душі чужою мовою, історією, культурою, намагались денационалізувати її.

Основна пластова мета була у: "а) вихованні характеру й духу; б) опануванні ремесла й інших занять, які можуть колись придатися в житті, в) в службі для Вітчизни: пожеарництво, перша поміч, самаритянська (милосердя - Б. С.) служба, веслярство, рятувальництво й інші види публічної служби; г) фізичне здоров'я через заохоту до руху на вільному повітрі і до дбайливості про своє тіло".⁸³

Виховання в "Пласті" було безперервним з восьми років і до самої смерті пластуна. Всіх членів організації поділяли на чотири вікові групи, що давало можливість планомірної виховної роботи з врахуванням їх вікових

Богдан Ступарик

особливостей.

Завдяки діяльності молодіжних організацій українська національно-державницька думка захопила найкращу частину української молоді в Галичині. Ідея революційного українського війська, яке допоможе здобути державність, спонукала до заснування молодіжних організацій на території всього краю. Зорганізована у військових товариствах молодь муштрує в погідну чи дощову погоду, робить бойові вправи вдень і вночі. Таким чином йшла підготовка з юнаків національних воїнів, готових до боротьби за незалежність України.

Щоб зацікавити військовими справами своїх членів, товариства "Січ" і "Сокол" почали формувати відділи січових і сокольських стрільців. Найбільшої уваги стрілецьким товариствам надавав Український Січовий союз, який створив у Львові стрілецьку секцію, що давала товариствам напрям праці, посвятив стрілецьким справам частину свого друкованого органу "Січові вісті" і видав перший друкований "Правильник піхотинця", якого вживали потім увесь час УСС, а далі вся Українська Галицька армія і січові стрільці.

4 серпня 1914 року Головною Українською Радою, створеною з представників галицьких політичних партій, було прийнято рішення про створення Українського леґіону Січових Стрільців. Це були перші в новітній історії українські військові сили, завдяки яким наче відновилася княжа і козацька боротьба за волю рідного народу. Як відзначав стрілецький історик О. Думін, в леґіоні "зібрався був цвіт галицько-української інтелігенції, між ними і деякі активні суспільно-політичні діячі".⁸⁵

Отже, Січовий стрілець — це не випадкове явище в нашій історії, а результат функціонування системи виховання, спрямованої на формування людини, готової до здійснення державницької ідеї, з почуттям високої відповідальності перед своїм народом. Початки такого виховання давала галицька сім'я, яка, незважаючи на багатотисячні намагання окупантів денационалізувати український народ, зберегла традиції народної педагогіки, історичну пам'ять, волелюбність, прагнення до незалежності свого народу, виховувала в дітей любов до Батьківщини, працьовитість, прививала загальнолюдські моральні якості. Виживу роль у вихованні відіграла церква, яка в Галичині була зачинателем і могутнім рушієм національного відродження. Священники, вище духовенство боролися за навчання дітей рідною мовою, створювали громадські організації і товариства, засновували і утримували навчальні заклади, допомагали молодим талантам здобути освіту в найкращих університетах Європи, розвивали книгодрукування тощо. Великий вклад внесла церква і в утвердження державницької ідеї в свідомість галичан. Про це митрополит Андрей Шептицький говорив: "Мій вклад є визов для тих, які вважають, що наш народ завжди і постійно має комує служити, а незалежність України слід заховати "на вічну пам'ять" до гробу.

Але так не б і так не чужо, каліс
Шкільництво Галичини (1772 - 1959 рр.)

історія держави її мови...

Але так не є і так не буде, коліс історії звернути не можна...".

1. Народне шкільництво в Буцацькому повіті // Діло. — 1912 — ч. 14.
2. Справи шкільні // Діло. — 1912 — ч. 16.
3. Справи просвітні і шкільні // Діло. — 1912 — ч. 28.
4. Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленні // Діло. — 1912 — ч. 58.
5. Не пускають руських дітей до шкіл // Діло. — 1911 — ч. 190.
6. Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленні // Діло. — 1912 — ч. 65.
7. Альманах Станіславівської землі. — Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975 — С. 261 - 266.
8. Баран С. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл. — Львів, 1910 — С. 26.
9. Чехи про галицьких поляків // Діло. — 1911 — ч. 190.
10. Лозинський М. Українська школа в Галичині. — Львів, 1906 — С. 25.
11. Копач Іван. Утраквізм в школах середніх // Учитель. 1904 — ч. 4. — С. 58.
12. Великанович Дмитро. За українську школу. — Львів, 1937 — С. 26 - 27.
13. Великанович Дмитро. За українську школу. — Львів, 1937 — С. 27.
14. Діло. — 1911 — ч. 169.
15. Baranowski Wladyslaw. O szkole sredniej w Galicji. — Warszawa, 1914 — S. 12 - 13.
16. Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленні // Діло. — 1912 — ч. 67.
17. Обчислім ся // Учитель. — 1904 — ч. 8 — С. 125.
18. Sprawozdanie zarzadu Kraj. Szkoły stolarskiej w Stanislawowie za rok szkolny 1903/04. — Stanislawow, 1904.
19. Діло. — 1912 — ч. 9.
20. Діло. — 1910 — ч. 195.
21. Діло. — 1911 — ч. 255.
22. Діло. — 1910 — ч. 195.
23. Івано-Франківський облдержархів, Ф. 2, оп. 10, д. 10. — Л. 7 - 8.
24. Товариство Взаїмна Поміч Українського Вчительства, 1905 - 1930. — Львів, 1932 — С. 15.
25. Учитель, ч. 15. — 1904 — С. 260.
26. Ц. к. женська учительська семінарія в Бережанах // Діло. — 1911 — ч. 161.
27. Dziennik Urzędowy. — 1907 — S. 550.
28. Діло. — 1910 — ч. 189. — С. 6.
29. Вісник розпоряджень красної шкільної ради за 1910 рік. — С. 532.
30. Левицький Юліан. Галицьке шкільництво в шкільнім році 1909/10 // Діло. — 1910 — ч. 219.
31. Лозинський М. Українська школа в Галичині. — Львів, 1906 — С. 10.
32. Діло. — 1912 — ч. 167.
33. Діло. — 1912 — ч. 51.
34. Жертва галицької шкільної системи // Діло. — 1912 — ч. 73.
35. Діло. — 1912 — ч. 25.
36. Петрицький М. І ми мовчимо! // Діло. — 1912 — ч. 24.
37. Діло. — 1912 — ч. 27.
38. Діло. — 1912 — ч. 51.
39. Dziennik Urzędowy. — 1905, N 20 — S. 317.
40. Учитель. — 1904 — ч. 1. — С. 15.
41. Учитель. — 1906 — ч. 24. — С. 367.
42. Діло. — 1912 — ч. 11.
43. Михайло Лозинський. Українська школа в Галичині. — Львів, 1906 — С. 16.
44. Страшне! // Діло. — 1912 — ч. 70.
45. Діло. — 1912 — ч. 73.
46. Діло. — 1912 — ч. 75.
47. Діло. — 1912 — ч. 77.
48. Діло. — 1912 — ч. 36.

49. Петрицький М. І ми мовчимо! // Діло. — 1912 — ч. 24.
50. Рогатинський П. Під прапором "Рідної школи". — Станіслав, 1939 — С. 18 - 20.
51. Там же. — С. 37.
52. Звіт з діяльності Красного Союзу Шкільного // Діло. — 1911 — ч. 250.
53. Діло. — 1911 — ч. 273.
54. Звіт з діяльності Красного Союзу Шкільного // Діло. — 1911 — ч. 250.
55. Семчишин М. Тисяча років української культури. — К., 1993 — С. 368.
56. Ю. Л. В справі нашого народного шкільництва. — Львів, 1909 — С. 9.
57. Ющишин Які реформи потрібні в народнім шкільництві Галичини // Діло. — 1910 — ч. 228.
58. Лозинський М. Українська школа в Галичині. — Львів, 1906 — С. 2.
59. Застирець Й. Провідні гадки в справі кінцевої реформи наших народніх і середніх шкіл та учительських семінарів. — Відень, 1917 — С. 5.
60. Сяв'як Є. І. Народно-педагогічні та науково-теоретичні засади педагогічного процесу в національній школі. // В зб.: Актуальні проблеми становлення і розвитку національної школи. — К., 1992 — С. 21.
61. Вол. О. Димир. Наше літературно-наукове житє в 1911 році // Діло. — 1912 — ч. 3.
62. Ю. Л. В справі нашого народного шкільництва. — Львів, 1909 — С. 37 - 38.
63. Лозинський М. Українська школа в Галичині. — Львів, 1906 — С. 15 - 16.
64. Обчислім ся // Учитель. — 1904 — ч. 9 — С. 138 - 139.
65. Горалевич Л. Кілька заміток про виховання нашої молодіжи в бурсах // Діло. — 1911 — ч. 144.
66. Даниш Н. Житє молодіжи української гімназії в Коломиї // Наша школа. — 1910 — ч. II — С. 27.
67. Франко І. Я. Поляки і русини // Збір. тв., т. 46, кн. 2. — С. 323 - 324.
68. За українську шкільну Раду // Діло. — 1912 — ч. 76.
69. Baranowski Wladyslaw. O szkole sredniej w Galicji. — Warszawa, 1914 — S. 12 - 15.
70. Наша просвітня політика // Діло. — 1911 — ч. 284 - 285.
71. Наша просвітня політика // Діло. — 1911 — ч. 288.
72. Діяльність Т. Ш. Л. в 1910 році // Діло. — 1910 — ч. 181.
73. Східна Галичина польщить ся // Діло. — 1912 — ч. 12.
74. До чого змагає сучасна школа взагалі і "Рідна школа" зокрема (Рідна школа). — 1938.
75. Ініціатором створення читалень був член з'їзду "сотки вчених" (16 - 26.10.1848 р.) у Львові Микола Синовідський.
76. Друкар. Інформаційний календар на 1925 рік. — С. 53.
77. Історія Української РСР, т. 4. — С. 320.
78. Osterreichische statistische Handbuch. — Wien, 1917 — S. 286 - 289.
79. Про виховуюче значінє Січій (Отман-календао для народа на рік 1905). — Коломия, 1904 — С. 35.
80. Андрухів І. Українські молодіжні товариства і духовне відродженє краю. — Івано-Франківськ, 1992 — С. 33.
81. Краківські вісті. — 1943, 12 серпня.
82. Нова зоря. — 1930, 16 червня.
83. Учитель. — 1924 — ч. 5. — С. 171.
84. Історія січових стрільців. — К., 1992 — С. 21.
85. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. — Львів, 1990 — С. 12.

РОЗДІЛ V. ДІЯЛЬНІСТЬ ЗУНР В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Створена на західноукраїнських землях ЗУНР в числі основних питань державної політики велику увагу звертала на становлення національної школи. 6 листопада 1918 року Українською Національною Радою був створений Державний секретаріат освіти і віросповідань, який очолив професор О. Барвінський, після переїзду уряду в Станіслав д-р А. Артимович, а з 17 квітня 1919 року А. Крушельницький).

Основні державні закони щодо організації освіти були прийняті урядом після злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1922 року.

Аналіз "Збірника законів, розпорядків та обіжників проголошених секретаріатом Західно-Української народної Республіки" (Станіслав, 1918р.), "Вісника Державного Секретаріату освіти і віросповідань" (Станіслав, 1919р.), "Вісника державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки" (Станіслав, 1919р.) показує, що секретаріатом розглядалося широке коло питань. Особлива увага зверталась на забезпечення нормального функціонування навчальних закладів, на підготовку реформи шкільництва, охоплення молоді навчанням в народних, середніх і фахових школах, полегшення матеріального становища вчителя.

Продовжувався навчальний процес в школах краю, йшла підготовка випускних екзаменів в середніх навчальних закладах за 1918/19 навчальний рік, велика увага зверталася на підготовку до нового навчального року. Щоб забезпечити комплектування учнями середніх та фахових шкіл, було прийнято рішення про трьохмісячні підготовчі курси, які мали охопити значну частину селянських дітей.

Старанням секретаріату освіти було прийнято закон про зрівняння шкільних учителів з державними службовцями, що покращувало їх матеріальне забезпечення. Були створені кваліфікаційні комісії для приймання кваліфікаційних екзаменів від учителів, полегшено вимоги до вступників учительських семінарій.

З лютого 1919 р. в Станіславі розпочав свою роботу з'їзд представників народного учительства Західної України. До початку з'їзду прибуло більше 120 делегатів. На з'їзд були представники вчителів з 31 повіту. На з'їзді був присутній державний секретар освіти д-р Агенор Артимович. Серед інших були розглянуті питання про організацію народного шкільництва та про станові оправи українського народного учительства. Серед ухвалених з'їздом резолюцій були і такі: "Народна школа стала силою факту державною інституцією Ук. Нар. Респ., а внаслідок цього нар. учителі

Богдан Ступарик

цілей, як загальних, так і в області полово-морального виховання".¹¹

Із закликом об'єднати зусилля вчителів Галичини і Західної України в цей час на сторінках преси виступила Софія Русова. Вона вважала за необхідне співпрацю в розвитку шкільної і позашкільної освіти, виданню підручників і розробці програм та навчальних планів.

Вона стверджувала, що "тільки культурна робота, тільки широке проведення в маси освіти, гасл гуманізму і моральної свідомості може перемогти ту страшну анархію, в якій зараз загибає наш такий талановитий, такий чулий до усього доброго народ. Бачучи усю небезпеку, якою загрожує нашому державному і національному існуванню цей розпад усіх народних моральних заповітів, треба як найскоріше об'єднати сили галицького і східноукраїнського учительства і в братній згоді ставати до спільної роботи. Тільки освіта і моральне виховання народа переможе такі наслідки попереднього становища України".¹²

В серії статей під назвою "Завдання нової школи "референт секретаріату освіти С. Сіропюк зупинився над завданнями дошкільних закладів і початкової школи в підготовці дитини до життя в суспільстві. Він писав: "Для сучасного життя необхідні самодіяльні, настирливі в досягненні своєї мети, шануючі працю, розумово та морально розвинені працівники, як безпосередні учасники родинного, громадського та державного життя.

Підготовка до такого життя — самостійного та трудового, розумного та морального, особистого та громадського й ставить основне завдання сучасній школі. Школу потрібно розуміти, як самодіяльну трудову дитячу громаду, як знамено майбутнього, і ідеального, суспільного устрою.

Щоб навчання було дійсно виховуючим і формуючим розум та волю дітей, необхідно сполучити шкільний матеріал з особистими враженнями дітей, зв'язати його з певною місцевістю, зі студіюванням тієї місцевості в різних відношеннях...

Ідеальна школа — школа праці. Школу праці треба розуміти як школу, збудовану на трудовому принципі".

І далі: "... ручна праця в школі повинна бути не окремим шкільним предметом, а лише природним елементом трудового життя дитини...

Нова школа повинна дати простір естетичним переживанням дитини. Школа буде розвивати в дитині уміння знаходити красу в тому житті, яке щоденно оточує її... Дуже важним завданням початкової школи стає вироблення в учениках тями і навичків до розумного самостійного читання.

Таким чином програма першого ступня освіти — один, а також і предмет освіти один — людина серед людей і природи, гуманне і розумне відношення до природи і людського життя...

Народня школа, відкрита для всіх, не може залежати від якого- Шкільництво Галичини (1772—1939 pp.)

небудь одного релігійного погляду, не може бути релігійною або не релігійною, себ-то вона повинна бути світсько неутральною школою...

[Основний педагогічний принцип — школа на рідній мові учеників — вимагає, аби для кожної національності була забезпечена своя школа шляхом відкриття громадської школи,] чи шляхом віддання національній меншості відповідної частини державних і громадських коштів на задоволення її потреб в освіті...

[Держава повинна зробити всі заходи, щоби державну мову мали змогу вивчитись всі ті меншості, які живуть в державі.] Таким чином виникає необхідність навчання державної мови в школах кожної національності, що перебуває в державі...

Перше місце в програмі початкової школи повинна зайняти рідна мова, бо вона має з природи річі більше виховуючої сили, ніж які інші предмети...

Учитель повинен розвинути в дітях не тільки любов до рідної нації, але й розумову свідомість вартості своєї нації.

Звичайно в школі не повинно бути ніякої політики, ні урядової, ні протилежної. В школі повинні бути лише наука та мистецтво, принципи і інтереси яких повинні визначати увесь устрій школи — від головних підвалин її до найдрібніших подробиць. Але се не свідчить, що школу можливо відокремити від політики, як науки, котра студіює людину в її історії та сучасному становищі. Певна річ, розуміється, що в школі не повинно бути штучного одностороннього впливу на самоозначення учеників.

[Школа повинна бути зв'язана з життям, з самодіяльністю учеників.]

Нова школа повинна своїм устроєм виховати з ученика умілого громадського працівника. Для цього необхідно ввести в школу шкільне самоврядування...

Рівне право громадян на освіту вимагає також необхідність об'єднання загальноосвітніх шкіл в спільну шкільну систему, себто признання принципу єдиної школи...

Тепер управління школою належить місцевим самоврядуванням, які повинні спільно з учительством організувати школу на нових підвалинах".¹³

Як бачимо, педагоги, працівники секретаріату освіти, політичні діячі виробили систему поглядів на національну школу. Але здійснити задумане не вдалося.

1. Република, 1919 — ч. 3 — 5 лютого.
2. Република, 1919 — ч. 7 — 9 лютого.
3. Република, 1919 — ч. 15 — 19 лютого.
4. Република, 1919 — ч. 18 — 22 лютого.
5. Република, 1919 — ч. 34 — 13 марта.

6. Република, 1919 — ч. 36 — 15 марта.

7. Република, 1919 — ч. 63 — 26 квітня.

8. Република, 1919 — ч. 37 — 16 марта.

9. Република, 1919 — ч. 45 — 26 марта.

10. Република, 1919 — ч. 59 — 11 квітня.

11. Марія Лозинська. Жінка в Українській Народній Республіці // Република, 1919 — ч. 60 — 12 квітня.

12. Софія Русова. До культурного об'єднання з Галичиною // Република, 1919 — ч. 67 — 20 квітня.

13. Сірополко С. Завдання нової школи // Република, 1919 ч. 78, 76, 81, 82, 84

РОЗДІЛ VI. ШКІЛЬНИЦТВО ГАЛИЧНИНИ В ПЕРІОД ПОЛЬСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

На українських землях, які після першої світової війни ввійшли в склад Польщі, всі сили польського уряду були спрямовані на колонізацію українського населення. В 1917 році в Польщі було створено міністерство віросповідань і освіти, яке ділилося на шість департаментів з 21 відділом.

7 лютого 1919 року урядом було прийнято декрет про обов'язкову безплатну освіту в об'ємі семирічної школи повшешної (початкової) для всіх дітей у віці від 7 до 14 років.¹ Декрет цей мало відрізнявся від шкільного закону 1869 року. До 1921 року в Галичині продовжувала працювати крайова шкільна рада, в одному з перших розпоряджень якої вказувалось, що "всі дотеперішні державні і крайові закони і розпорядження, а також навчальні програми залишаються тимчасово в повній силі".²

З метою показати Польщу в очах світової громадськості демократичною державою, в якій створено умови для розвитку різних національностей, в 1919 році при чоловічій і жіночій учительських семінаріях у Львові та жіночій у Перемишлі були створені державні семінарії курси з українською мовою навчання, які у 1922 році одержали статус самостійних навчальних закладів.³

18 березня 1921 року було підписано Ризький договір, в якому було зобов'язання польського уряду надати "особам російської, української і білоруської національності, які перебувають у Польщі, на основі рівноправності національностей, всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів". За цими особами визнавалось право "культивувати свою рідну мову, організувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цієї метою товариства і спілки".⁴ Право українців на навчання дітей рідною мовою в початкових класах також гарантувалось польською конституцією.

З 1920 - 21 навчального року розпочалося поступове впровадження на всіх землях нових програм, які утверджували основи для створення єдиної школи, котра мала дбати про "навчання і виховання учнів на пожиточних обивателів не тільки власного панства, але і родини народів, опираючись в значній мірі на співпрацю громадськості".⁵

Крім публічних шкіл повшешних, були школи спеціальні (для глухонімих, сліпих і т. д.) і школи особливого характеру:

1) школи виділові, які були надбудовою трьох найнижчих класів

Богдан Ступарик

повшешної школи і мали шестирічний курс навчання (тобто разом 9 років навчання до 16-річного віку);

2) школи повшешні "вищі", які мали курс навчання на 1 - 2 роки більше, ніж звичайні;

3) школи вправ при учительських семінаріях, які були вільніші в програмах, добір вчителів і адміністративно підпорядковувались дирекціям учительських семінарій;

4) т. зв. препаранди з двоохрічним навчанням, які були підбудовою учительських семінарій і приїмали випускників шкіл повшешних нижчого ступеня організаційного, з метою вирівнювання прогалин і різниць програмових. Цей тип шкіл підлягав поступовій ліквідації.

Середні школи були восьмикласовими. Три класи становили нижчу гімназію, а інші — вищу гімназію. У вищих гімназіях були такі відділи: а) математично-природничий; б) гуманістичний (з вивченням латинської мови); в) класичний (з латинською і грецькою мовами).¹ Головні комбінації базувались на таких предметах:

1) підстава дидактична природничо-математичного відділу базувалась на математиці, фізиці з хімією, космографії з природознавством;

2) підстава дидактична гуманітарного відділу утворювалась з мови польської, історії і мови латинської;

3) підстава дидактична класичного відділу утворювалась з латинської і грецької мов, поєднаних з вивченням класичної культури.

Були також неогуманітарні гімназії без латинської мови.

Програми середніх шкіл оголошували боротьбу проти книжного і вербального навчання, вимагали розвитку самостійності учнів.² Так, в передмові до програми 1922 року відмічалось, що оголошується боротьба проти того, щоб учень одержував знання лише з книжки або з викладу вчителя, почутого в класі, а спрямовується до безпосереднього стикання молоді із зв'язками, які вона має пізнати, до вироблення зацікавленості ними, для організації самостійної праці. Виконання цього вимагало розвитку евристичного і пошукового навчання (Звідси виникала потреба лабораторних робіт і ручної праці.)

Крім сил розумових, навчання мало збуджувати розвиток фізичних і моральних сил, спричинятися до загального розвитку, бути навчанням не лише розвиваючим, але і виховуючим.³

Для того, щоб вчитель виховував не тільки під час викладу свого предмету, а здійснювалась широка виховна робота, в 1927 році було видано інструкцію для організації праці виховної в школах середніх, заводських і семінаріях учительських, яка покладала на вчителів державних шкіл обов'язки опікунів класних, будучи разом з цим вихователями, що відповідають за конкретні ділянки виховної роботи школи.⁴

В кожній гімназії урядовим органом внутрішкільного життя, разом

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

з директором, в справах виховних і навчальних ставала "Рада педагогічна", яка складалася з директора, всіх вчителів-предметників і лікаря школи. Розглядала вона способи впровадження в життя рішень влади, оцінювала поступ і поведінку молоді, розглядала справи прийому і виключення учнів, розглядала шляхи діяльності по навчанню і вихованню і т. д.

Педрода могла створювати з своїх членів раду вихователів і спеціальні комісії: класні, предметні (навчальні) і ін.

Для згуртування молоді, формування прагнення досягнення спільної мети створювались інституції, як: самопомога (Б. С. — самоврядування), наукові і спортивні гуртки і т. д. Все це і навіть життя поза школою було під опікою школи. Окремо від цього стояло харцерство.

Зміни в методах навчання вимагали створення лабораторій, майстерень, спортзалів, стадіонів, шкільних городів і т. д. Створювались нові прилади, наочні посібники, їх часто виготовляли учні і їх різноманітність можна було побачити на виставці в Познані.]

Число майстерень і лабораторій різко зросло. В 1918 році було 27 городів, а в 1927 році уже 133.]

Велика увага була звернута на екзамен зрілості. В 1926 році для цього було видано інструкцію, якою встановлювалось три засади розділу екзаменів зрілості: екзамен звичайний; екзамен розширений і екзамен для екстернів окремо для природничо-математичних, гуманістичних і т. д. шкіл.]

Екзамени здавали на тій мові, на якій цей предмет викладали в школі. Для екстернів могла бути не польська мова екзамену, чим нібито виявлялася добра воля до національних меншин.

У відповідності з тим, що у Версальському договорі організація фахового шкільництва була зарахована до числа чинників покращення життя трудящих, урядовими документами передбачався широкий розвиток мережі фахових шкіл. Головними вступниками до них були випускники семирічної повшешної школи вищого або нижчого ступеня організації. Крім того, були школи, до яких приймали учнів, які закінчили чотири або п'ять класів повшешної школи. В ті фахові школи, які вимагали закінчення повної школи повшешної, приймали також молодь після третього чи четвертого класу гімназії.]

Друга категорія шкіл — це ті школи, які вимагали від вступників закінчення шести класів гімназійних. В тих школах була ширша теоретична підготовка.

Для працюючої молоді до 18 років були школи фахові доповняючі, а для старшої молоді — курси фахові технічні, торговельні і т. п.]

В повшешних школах східних країв, де був брак добрих рукодільників, створювались верстати шкільні для хлопців і дівчат.

Крім професійної освіти, в школах фахових велика увага приділялась загальноосвітнім предметам, які ділились на дві групи:

предмети, які мають тісний зв'язок з фаховою підготовкою, — математика, фізика, хімія, креслення і т. д.; і предмети, які служать розумовому, моральному і фізичному розвитку, — релігія, мова польська, історія, наука обивательства, наука про Польщу, гігієна загальна і фахова, гімнастика, підготовка до військової служби.

Було передбачено зміни і в системі підготовки вчителя. Відповідно до декрету 1919 року кандидат на вчителя школи повшешної мав закінчити семирічну повшешну школу і п'ятирічну учительську семінарію. Для матуристів (випускників) середніх шкіл існували учительські курси, а з 1928 - 1929 навчального року також двохрічні педагогіі.]

Учительські семінарії одночасно були фаховими і загальноосвітніми закладами. Для них у 1921 році були видані навчальні плани.

Навчання в них робило сильний натиск на вироблення ретельності учнів і "поставлення учнів при навчанні в ролі діяльній". Це робилось через лабораторії і майстерні біологічні, фізико-хімічні і ручну працю. Якщо у 1918 році в Польщі не було жодної працювнї біологічної, то в 1918 році вони були у всіх державних учительських семінаріях. Семінарія дуже турбувалась про виховання своїх учнів, в чому їй допомагали інтернати.

Окремо стояла справа підготовки вчителів для шкіл спеціальних.

Курси вчителів і педагогіі мали характер виразно фаховий.

Закінчення семінарії давало право викладання всіх предметів в школах повшешних, публічних і приватних. Право на викладання в повшешних школах мали вчителі шкіл середніх.

Урядовими документами передбачалося, що окремі школи для національних і релігійних меншин відкривались в тому випадку, якщо в межах округу однієї школи є 40 дітей шкільного віку.

Як бачимо, в Польщі нібито законодавчо було гарантовано вільний розвиток шкільництва національних меншин. Але на практиці було зовсім по іншому. Відзначаючи, що загальне шкільництво до 1918 року, будучи під чужоземною владою, відображало політику винародовлення,⁶ уряд Польщі почав здійснювати таку ж політику щодо національних меншин. Уже після рішення Ради послів від 14 березня 1923 року про включення Західної України до складу Польщі, власті заявили, що єдино признаною повноцінною школою буде школа з державною мовою навчання. Було заборонено вживання слова "український", тому, що "дальший допуск цієї назви для Речі Посполитої є шкідливим і небезпечним".⁷ Цього ж року українські семінарії у Львові і Перемишлі були перетворені на утравістичні, почалося масове закриття початкових шкіл з українською мовою навчання.⁸

Особливо активізувалась робота по ліквідації українського шкільництва після прийняття 31 липня 1924 року закону про мову навчання в школах. План ліквідації передбачав: запровадження навчання польською мовою від 3 класу народної школи; перетворення українських учительських

семінарій в утравістичні; викладання польської мови, історії та географії по-польськи вчителями-поляками; заміни директорів-українців поляками; позбавлення права публічності всіх приватних шкіл. В цей час не було жодної державної української школи на Поліссі і Волині, а на Холмщині і Підляшшю не було навіть початкових шкіл.⁹

Творець закону від 24.07.1924 року проф. Станіслав Грабські ставив вимогу: відобрати в української дитини український виклад і накинути їй чужого вчителя. Мета цієї вимоги ясна. При допомозі польської школи і польського вчителя знищити українську культуру й національну совість українського народу і таким чином зліквідувати українське питання на східних окраїнах Польщі.¹⁰

Мова навчання визначалася через шкільні плебісцити, які проводились в умовах шантажу, терору, погроз і підкупів. Якщо у шкільному мікрорайоні декларації подали батьки 40 і більше учнів з проханням навчати дітей рідною мовою, то в школі залишалася українська мова навчання, а якщо декларацій було менше, то навчання відбувалося державною (польською) мовою. Якщо ж батьки більше 40 учнів подали декларацію про рідну мову навчання, а батьки 20 учнів про державну мову навчання — школа ставала утравістичною. Для відкриття середніх шкіл з українською мовою навчання вимагався декларація від батьків 150 учнів.¹¹

Задумуючи шкільні плебісцити, окупанти були переконані, що протягом двох - трьох років під оболонкою законності будуть повністю ліквідовані національні школи. Але так не сталося. Вже у серпні 1924 року 1814 сільських громад подали декларації за 138284 дітей. У 1925 році 100000 батьків підписали декларації на 200 тисяч дітей, а у 1932 році плебісцитами було охоплено 350 - 400 тисяч дітей.¹²

Результати боротьби з українським шкільництвом проявилися дуже швидко.

Якщо на 1 грудня 1923 року у Львівській, Краківській, Волинській і Поліській кураторіях діяло 3027 українських шкіл, то в наступні роки їх число різко зменшується. Це видно із таблиці, яка характеризує зміни у Львівській шкільній кураторії.¹³

Станом на 1931 рік неписьменних українців у Львівському воєводстві було 31,5%, у Тернопільському — 32%, Станіславському — 40%, Волинському — 53%.¹⁴

Народні школи	Шкільний рік		
	1911-12	1921-22	1927-28
1	2	3	4
Українські	2420	2437	745
Польські	1590	2282	2325
Утравістичні	—	—	1635
З іншою мовою	20	89	77

Богдан Ступарик

В 1930 - 31 навчальному році залишилося лише 123 українські державні школи.¹⁵

Незважаючи на те, що науковці та педагоги-практики гостро засуджували ідею утравістичної школи, міністерство освіти Польщі продовжувало стверджувати, що двомовне навчання відповідає життєвим інтересам батьків і не впливає погано на розвиток і виховання дітей. Коментуючи факт, що приватних українських шкіл в державі було тільки 31, міністерство щиро відзначало, що це свідчить про те, що "народність українська має повне задоволення своїх бажань щодо шкіл публічних і не бачить потреби в приватних школах".¹⁶

В 1934 - 1935 навчальному році в цілій державі було 457 українських (державних і приватних), 23299 польських і 2754 утравістичних шкіл. В цьому ж році лише 5% українських дітей навчалися в українській школі, 27% — в утравістичних, 68% — в польській. А на Волині не більше як 0,02% українських дітей ходили до української школи.¹⁷

В складних умовах 20-х років активізувало свою діяльність по розвитку шкільництва товариство "Рідна Школа". У 1922 - 23 навчальному році товариство мало 27 народних шкіл з 126 класами, 10 гімназій і 9 гімназичних курсів і інші заклади. Всього в них навчалось понад 10 тисяч учнів.¹⁸ В 1921 - 1923 роках в 46 селах різних повітів велись "збірні лекції". В 20-х роках товариство відкрило фахово-доповнюючі школи для дівчат у Львові і Перемишлі, для хлопців у Львові, Станіславі, Перемишлі, Коломиї, Тернополі. В 1924 році товариство прибрало під свою опіку торговельну школу "Просвіти" у Львові, в 1927 році столярську школу товариства "Гуцульське Мистецтво" у Косові і ін.

У 1932 році уряд Польщі видав новий закон про устрій шкільництва. У вступі до нового закону підкреслювалось, що він запроваджується для того, щоб полегшити державі освіту і виховання молоді на свідомих своїх обов'язків і прав громадян. Цим громадянам необхідно забезпечити найкраще релігійне, моральне, розумове і фізичне виховання, також найкращу підготовку до життя, а найздібнішим з них (незалежно від соціального стану) створити можливості для досягнення найвищого наукового рівня і фахової освіти.

У відповідності із законом навчально-виховні установи поділялися на державні, прилюдні та приватні (в залежності від того, хто їх утримував).

Законом встановлювалися початкові школи трьох ступенів: першого ступеня (чотирикласна), другого ступеня (шестикласна), третього ступеня (семикласна). Цим трьом типам шкіл відповідали три концентри програм. У школі першого ступеня реалізувався лише перший концентр, з вивченням найважливіших положень другого і третього концентрів. Закінчення школи першого ступеня не давало права на вступ до інших навчальних закладів, а такі школи становили більшість. Школа третього ступеня давала повний

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

обсяг знань з усіх трьох концентрів програми.

За церквою, поряд з викладанням Закону Божого, було закріплено право апробації всіх підручників для початкових і середніх шкіл, а в 1936 році шкільні власті окремим розпорядженням узгодили викладання світських предметів із Законом Божим.

Незважаючи на те, що за шкільним законом з 1932 року в Польщі запроваджувалось обов'язкове навчання дітей віком від 7 до 14 років, значна частина хлопчиків і дівчаток шкільного віку не навчалися. В окремих школах Косівського повіту у 1936 році відвідування в молодших класах становило лише 51%. Не кращим був стан навчання і в інших повітах.

69% західноукраїнського населення, 75 - 79% жінок – були неграмотними. Число українських державних шкіл (початкових) з 3362 в 1919 році зменшилось до 139 в 1939 році.¹⁹ Станом на 1 листопада 1937 року всіх учнів шкільного віку було в Львівському шкільному окрузі 890087. З них вчилосся в публічних школах повшешніх 797580, в приватних повшешніх 11978, в школах іншого типу 7415, вдома -- 1957. Мали відстрочку від школи: через запізнитий розвиток 8136; через труднощі доступу 3355. Поза школою було 59656 дітей.

В кінці 1936 - 1937 навчального року переведено до вищого класу 498124 учнів, залишено на другий рік 225215 учнів. Станом на 1.10.1937 року було в школі учнів переведених 462696, другорічників 168054. Це показує, що учні залишають школу, не закінчивши навчання.²⁰

Багато шкіл були так переповнені, що на одного вчителя в середньому припадав 61 учень, в деяких округах і більше (Долина – 70, Турка, Сянік – 68), багато було шкіл, де вчитель мав 100 - 150 дітей. Із статистики видно, що в школах з українською мовою навчання вчилось лише 13% дітей з усіх дітей українців.²¹

У відповідності до закону від 1932 р. середня школа складалася із двох ланок: чотирирічної гімназії і дво-трьохрічного ліцею, який мав класичний, природничий та математично-фізичний відділи.

Для вступу до гімназії треба було мати знання за шостий клас народної школи, але можна було і зовсім не ходити до школи, бо до гімназії зараховували тільки після успішного складання вступних іспитів.

Гімназії були загальноосвітні і фахові. Після закінчення загальноосвітньої гімназії випускник міг поступати як до загальноосвітнього, так і до фахового ліцею, а пізніше навчатись у вищих школах. Фахові гімназії були столярські, металевих виробів, ткацькі, електричного промислу, фотографічні і т.п. Українські фахові гімназії були такі: торговельна гімназія "Рідної Школи" у Львові (для хлопців і дівчат), дівоча кравецька гімназія СС Василіянок у Львові, трилітня дівоча школа шиття і крою "Труд" у Львові і захоронкова семінарія СС Василіянок у Львові.

Ліцей, як і гімназії, також були загальноосвітні і фахові. Перші

Богдан Ступарик

підготовляли до високих шкіл, другі давали уже фахове знання і по їх закінченню також можна було іти до технічних та інших фахових вищих навчальних закладів або працювати за фахом. В фахових ліцеях навчання тривало три роки, а в загальноосвітніх – два. З українських фахових ліцеїв був лише державний різничий ліцей в Черниці біля Стрия, а в 1938 р. у Львові створено торговельно-кооперативний ліцей.

Окрему групу складали трьохрічні педагогічні ліцеї, до яких приймали після закінчення загальноосвітньої гімназії. Готували в них учителів для народних шкіл.

Крім трьохрічних педагогічних ліцеїв, були ще двохрічні педагогії, в яких також готували учителів народних шкіл. Приймали на навчання в ці заклади випускники гімназій старого типу (по матурі) та випускників загальноосвітніх ліцеїв. Випускники педагогії мали переважне право викладати в народних школах.²²

У 1937 - 1938 навчальному році в Галичині діяло 62 державні ліцеї, 65 державних гімназій і 64 державні гімназії старого типу. Приватних ліцеїв було 61, приватних гімназій 73 та приватних гімназій старого типу 61. Однак серед них було лише 5 державних середніх шкіл з українською мовою навчання та 2 утравістичних відділів, що свідчило про те, що середні школи в краї залишалися осередками ополячення. Із загального числа 41390 учнів середніх шкіл греко-католиків було лише 7495.

В складних умовах переслідування українського шкільництва велику роль відігравало товариство "Рідна Школа". Воно створювало дошкільні заклади, школи, гімназії, які були справжніми осередками національного виховання. Саме через це офіційна влада чинила найрізноманітніші перешкоди роботі товариства. У 1938/39 навчальному році товариство мало 12 загальноосвітніх гімназій і 11 ліцеїв, в яких навчалосся 2499 учнів.²⁴ Крім цього, у торговельній гімназії товариства навчалосся 285 учнів. Якщо порівняти з тим, що із 138 середніх державних шкіл лише 5 були українськими і 2 утравістичними, то заслуги товариства стають очевидними. Тим більше, що в його закладах виховувались переважно діти простого люду. Так, в 1937/38 навчальному році в середніх школах товариства дітей різників було 52%, державних урядовців і підурядовців 17%, священників 9,2%, ремісників 7,8%, робітників 4,6%, купців 3%, людей вільних професії 3,4%, приватних урядовців 7,6%, інших 5,4%.²⁵

Навчання в середніх школах товариства відбувалося за планом державних шкіл. Українську мову вивчали за програмами, що їх видала для гімназій Головна управа товариства, а для ліцеїв "Учительська Громада". Як надобов'язкові предмети в середніх школах вивчали науку кооперації, співи, а у деяких школах малювання і англійську мову. Німецька мова була обов'язковою в усіх школах.

Важливим було те, що більшість середніх шкіл товариства "Рідна Шкільництво Галичини (1772--1939 рр.)

Школа" (9 гімназій і 9 ліцеїв) були коєдукаційними, тобто такими, в яких спільно навчалися юнаки і дівчата. Більшість ліцеїв були гуманістичного типу. Коєдукаційний ліцей в Дрогобичі мав гуманістичний і математично-фізичний відділ, а Золочівський, Коломийський і Тернопільський коєдукаційні ліцеї мали гуманістичний і природничий відділи.

Молодь в українських навчальних закладах Галичини виховувалась під оглядом державним, релігійно-моральним, національним, громадянським, господарсько-суспільним, естетичним і фізичного здоров'я. Виховання здійснювалось педагогами в тісній єдності з батьками і церквою, в поєднанні навчання і позакласної діяльності учнів. Цьому сприяв якісний підбір педагогів, які мали спеціальну освіту. З ними проводились конференції, диспути. Частина педагогів займалась науковою та літературною діяльністю. Крім звичайної шкільної праці, вчителі були керівниками різних курсів для населення, належали до управ місцевих товариств, виступали з лекціями тощо. Щоб молодь могла самостійно вдосконалюватись в тих ділянках, які їй найбільше підходять, в гімназіях створювались наукові, художні, спортивні гуртки та секції, розвивалось самоврядування.

Наприклад, в Станіславській українській гімназії в "Науковому гуртку" в 30-х роках працювали такі секції: українознавча, філологічна, драматична, географічна, природнична, математично-фізична, філософська. В секціях учні вивчали українську та світову історію, культуру, літературу, готувалися до вступу в університети Італії, Франції, Німеччини, готували вечори, імпрези, театральні вистави. Щопіжня відбувались лекції, репетиції в читальні гімназії та декламації. Секції проводили святкові вечори на честь Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, О. Олеся, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, проводили театральні вистави Тобілевича "Мартин Боруля", "Суєта", "Хазяїн", Людмили Старицької-Черняхівської "Гетьман Дорошенко" та ін. Устрії в секціях був демократичний: учні самі вибирали керівників, визначали теми виступів, вистави, артистів та декламаторів.

Крім "Пласту", в гімназії діяла самовиховна "Самоуправна Шкільна Громада", яка організовувала учнів відповідно до їх інтересів і можливостей. В керівництві Шкільної Громади зосереджувалося все життя молоді, від нього виходила ініціатива в проведенні вечорів, забав, імпрез, екскурсій тощо. Керівництво це (Начальна старшина) обиралося щороку на загальних учнівських зборах. В його склад входили працівники усіх класних громад, наукових секцій і секцій «СШк Громади», а саме: кооперативу "Єдність"; гуртка ощадності; читальні; хору; пропагандного і протинікотинного гуртка "Відродження"; шкільного музею і архіву; спортивної секції "Дніпро", яка об'єднувала велике число спортивних гуртків; редакції спортивного часопису "На старт"; шкільного часопису "Дружнє слово" і ін.

Класні громади поділялися на дві групи. В I - III класах основними організаторами були класні опікуни, які давали можливість учням зрозуміти

Богдан Ступарик

значення громадської діяльності та проявити свій організаторський хист. В старших класах робота учнів була самостійна і складніша, а вчителі виконували роль консультантів.

На загальних зборах класової громади учні обирали голову, його заступника, скарбника, писаря, господаря. Для допомоги їм створювались секції, які допомагали організувати роботу за інтересами. Керівництво класної громади дбало за порядок в класі і його естетичне оформлення, стежило за поведінкою учнів і їх зовнішнім виглядом, організувало допомогу відстаючим учням, диспути, видавало класну газету, проводило концерти і святкові обходи в честь видатних людей України тощо.

Важливу роль у вихованні учнів вконували класні патронати, які мали головне завдання здійснювати зв'язок з батьками, відвідувати учнів за місцем проживання, організувати харчування, допомогу одягом і грішми, влаштовувати екскурсії, класні імпрези (свячене, ялинка, товариські забави, вечори в честь духовних провідників народу), забезпечувати лікування хворих під час канікул. У випускному класі патронати організували психотехнічну пораду по виборуванню (профорієнтаційноконсультацію). Класні патронати тісно співпрацювали із загальногімназійним батьківським кружком, що складався із батьків учнів та працівника гімназії, яким, як правило, був катехит.

Велика виховна робота проводилась в гімназіях і ліцеях товариства "Рідна школа". Шкільна молодь показувала, що її захоплюють не лише навчання, але і фізичний розвиток, національні традиції, гурткова робота, шкільні вечори, українознавча і краєзнавча діяльність. Товариство дбало про формування національної свідомості школярів, про залучення їх до активної практичної роботи. Як вказував автор однієї із статей в 1938 році, "Рідній школі" залежить найбільше на тому, щоби дитина носила в своїй груді любов до рідної мови, до своєї церкви, до рідної історії, до літератури, до рідних звичаїв, до рідних установ, словом, до рідної культури, всього, що надбали її збудували попередні покоління...". У всіх школах діяли Марійські дружини, спортивні та співочі гуртки тощо. Життя цих організацій зосереджувалося в читальні школи, де були бібліотеки і де відбувались, звичайно під неділю і свято, всі заходи. В 1937/38 навчальному році в гімназіях "Рідної школи" було організовано відзначення роковин бою під Крутами, Базару, проведено ювілейне святкування "Просвіти", День Матері, свято Миколая, концерти колядок і щедрівок, театральні вистави і ін. Були проведені заходи в честь Шевченка, Стефанька, Лисенка, кн. Ярослава Осмомисла, Мазепи і ін.

Поступово зростало і число фахових шкіл. Станом на 1 січня 1922 р. в Львівському шкільному окрузі діяло 19 державних торговельних шкіл, у них навчалось 2740 учнів (в т. ч. 376 українців і 2364 поляків). Крім цього, діяло 34 доповнюючих промислових шкіл. Всі державні школи були

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

польські.²⁶

В порівнянні з іншими регіонами східні воєводства Польщі мали значно менше фахових шкіл. Так, у Великопольщі та Помор'ї було в 1925 році 142 такі школи, де вчилися 16200 учнів. В Малопольщі було 83 школи з 17400 учнями, в т. ч. в Львові — було 14 шкіл (11 чоловічих і 3 жіночі) з 3044 учнями. А в східних воєводствах працювало лише 7 шкіл, де вчилися 600 учнів.²⁷

В істотному розділі закону про устрій шкільництва, прийнятому в 1932 р., перед фаховим шкільництвом було поставлено завдання підготувати кваліфікованих фахово-працівників для господарського життя через теоретичну й практичну фахову освіту із забезпеченням вимог об'єму загальної освіти, а також через суспільно-громадянське виховання.

Фахове шкільництво включало фахові школи і курси. В свою чергу фахові школи поділялися на школи: а) доповнюючі, б) засадничого типу, в) фахової підготовки.

Доповнюючі фахові школи були призначені для озброєння теоретичними знаннями та поглиблення практичної освіти працюючої молоді. Їх програма базувалася на програмі народної школи першого або другого ступеня. Строк навчання в них — 3 роки.

Фахові школи засадничого типу давали фахову теоретичну і практичну підготовку і ділилися на школи трьох ступенів: а) нижчого, б) гімназійного, в) ліцеального. Незалежно від цих шкіл передбачалося організацію шкіл майстрів і шкіл наставників.

Фахові школи нижчого ступеня давали, окрім практичної, фахову теоретичну підготовку і забезпечували в необхідному об'ємі загальну освіту. Ці школи приймали випускників народних шкіл першого або другого ступеня не молодших 13 років і, в залежності від фаху, термін навчання в них становив від двох до чотирьох років.

Закон передбачав створення для найбільш обдарованих випускників фахових шкіл різних ступенів, які бажають поступити до шкіл вищого типу, спеціальних курсів, де вони могли б поповнити свою освіту.

Фахові школи ліцеального ступеня давали, крім практичної, глибшу фахово-теоретичну підготовку, а також забезпечували у відповідному об'ємі загальну освіту. Їх програма базувалася на програмі загальноосвітньої гімназії і, в залежності від одержуваного звання (спеціальності), термін навчання був від двох до трьох років. На перший рік навчання в ці школи приймали молодь віком від 16 років.

Школа майстрів і школи наглядачів призначалися для поширення фахових знань ремісників, які мають відповідну кваліфікацію. До цих шкіл приймали тих осіб, які склали іспит на челядників або мають іншу підготовку, визнану достатньою, і мають трьохрічний досвід роботи.

Школи фахової підготовки призначалися для випускників всіх видів

шкіл і давали елементи фахових знань для початкової кваліфікації. Строк навчання в цих школах становив один рік.

Для осіб, які спеціалізувалися в певних ділянках професії, організовувалися фахові курси, тривалість яких залежала від потреб даної спеціальності.

Програми всіх фахових шкіл і курсів затверджувалися Міністром Віросповідань і Освіти в погодженні із зацікавленими міністерствами.

Закон про реформу шкільництва визначив і шлях підготовки вчителів для фахових шкіл. У відповідності з ним підготовка вчителів фахових предметів, як і тих, які проводять науку фаху, вчителів та інструкторів включала фахову освіту і фахову практику, суспільно-громадську підготовку, педагогічну освіту й педагогічну практику.

Фахова освіта кандидатів на вчителів фахових предметів здійснювалася: а) для доповнюючих фахових шкіл і фахових шкіл нижчого ступеня — у відповідних фахових школах ліцеального ступеня, б) для фахових шкіл гімназійного і ліцеального ступеня — в вищих школах, які визначив Міністр Віросповідань і Освіти в погодженні із зацікавленими міністрами.

Фахова освіта кандидатів на вчителів, які ведуть практичну науку фаху в доповнюючих фахових школах і в фахових школах нижчого, гімназійного і ліцеального ступеня відбувалося у визначених Міністром Віросповідань і Освіти в погодженні із зацікавленими міністрами закладах.

Фахова освіта кандидатів на інструкторів відбувалася: а) в фахових школах гімназійного ступеня, б) в школах майстрів або в школах наглядачів. Терміни підготовки вчителів фахових шкіл встановлювала вся міністерством.

Суспільно-громадянська підготовка кандидатів на вчителів та інструкторів здійснювалася на студіях або на педагогічних курсах. Педагогічна освіта відбувалася на педагогічних курсах, причому для кандидатів, виховуваних у школах майстрів або в школах наставників, разом з педагогічними курсами поєднувалися доповнюючі курси загальної освіти.

У відповідності із законом Міністр освіти 21 листопада 1933 року видав інструкцію про порядок здійснення реформи фахового шкільництва. Всі фахові школи ділилися на: 1) промислові, 2) торговельні, 3) рільничі, 4) домашнього господарства. Перша з груп складалася з 37 видів, друга з двох (школи купецькі й адміністративно-торговельні), третя з трьох (школи рільничі, огородницькі, лісничі), четверта з двох: школи для ведення господарств родинних і для ведення господарств збірних (виховно-суспільних інституцій, закладів гастрономічних і дієтично-санаторних).²⁸

Активно боролися за розвиток освіти населення Галичини представники інтелігенції краю. Так, інженер Іван Дучинський писав: "Організувати і вможливити ту загальну фахову освіту для широкого шкільництва Галичини (1772—1939 рр.)"

загалу нашого народу – значить, розв'язувати одно з найважливіших питань української національної і соціальної політики.

Розв'язка цієї проблеми є рівнозначно розв'язкою питання: чи вдержиться наш народ на своїй землі, як її неподільний господар. Бо треба добре згадати, що при сучасному поступі науки й техніки рішає не чисельність народу, аде його освіта й культура, а разом з цим його господарська сила".²⁹

При цьому, як підкреслює автор, "до фахових шкіл треба послати по можливості найздібнішу молодь. Неправильний є той погляд, що до ремесла мають йти тумани. Від доброго ремісника, промисловця, чи купця життя вимагає значних здібностей, сприту і второпности. Не штука це чогось навчитися, але штука є в теперішніх складних умовах знайти працю чи організувати верстат праці і його з успіхом вести".³⁰

Для того, щоб допомогти молоді зробити правильний вибір майбутньої професії, у Львові 4 лютого 1932 року було засновано українську "Психотехнічну Порадню для вибору звання", як виховно-наукову комісію при Головиній Управі "Рідної Школи". До цього в Галичині було дві поради – єврейська і польська. Головою першої Управи Порадні була обрана др. Олена Степанів-Дашкевичена, а з ініціативою створення такої Порадні виступила в 1930р. на засіданні "Українського Технічного Товариства" інж. Стефанія Чижович. В повідомленні про відкриття "Психотехнічної Порадні для вибору звання" підкреслювалось: "Основний клич організованого будівництва сучасних культурних громадянств голосить: "Кожний громадянин повинен знайти на своїй станівці суспільної праці, кожна людина повинна зайняти своє місце при фаховому верстаті матеріального чи духовного виробництва відповідно до своїх фізичних і духовних талантів та можливостей.

Невідповідний громадянин на невідповідному для нього громадянському станівці, невідповідний робітник при невідповідному для нього верстаті суспільного виробництва є самовбивцем своєї індивідуальности та дезорганізатором наставленого процесу життя, передбаченого соціального шляху творчости".³¹

Розуміючи важливість фахової освіти для розвитку краю, громадські організації не тільки відкривали свої фахові школи і курси, але і формували громадську думку, пред'являли вимоги до уряду щодо відкриття нових шкіл. Так, в 1933 році Головна Управа "Рідної Школи" внесла до кураторії Львівського шкільного округу меморіал, в якому домагалася відкриття багатьох видів шкіл, в тому числі і фахових.³²

Поєднання зусиль громадських організацій з діяльністю шкільної влади вело до збільшення числа фахових шкіл, розширення їх навчальних планів, зростання учнівського контингенту. Так, у 1937/38 навчальному році у Львівському шкільному окрузі працювало 64 промислові школи (24 чоловічі, 40 жіночі і господарських), 41 торговельна школа, 23 рілльничі

Богдан Ступарик

школи, 97 фахових доповняючих шкіл.³³ Число учнів в фахових школах в 1935/36 навчальному році було 25109, в 1936/37 навчальному році 28033, а в 1937/38 навчальному році – 31018.³⁴

Товариство "Рідна Школа" в 1936/37 навчальному році мало 5 фахово-доповняльних шкіл з 628 учнями.³⁵

Приведемо, як приклад, перелік предметів, які вивчалися в Станіславській школі кравчинь в 1937/38 шк. році. Це школа фахово-доповняльного типу. Навчання в ній тривало три роки. В першому класі учні вивчали такі предмети: практична наука фаху (крій, шиття), малюнки від руки, товарознавство, обчислення, релігія, польська мова, співи. У другому класі: практична наука фаху (шиття, крій, моделювання), малюнки від руки, польська мова, французька мова, релігія, історія, обчислення, хімія, гігієна, географія господарська, домашнє господарство, співи. В третьому класі: практична наука фаху (крій, моделювання, шиття), малюнки від руки, малюнки геометричні, наука про одяг, обчислення, товарознавство, релігія, мова польська, наука громадянства, співи.³⁶

Справа виховання учнів фахових шкіл включала в себе пильнування чистоти й пунктуальності, розвитку читання, організацію державних свят, бесід з учнями про справи житейські і інші.³⁷

Як відзначалось вище, основними навчальними закладами для підготовки вчителя в 20-х роках були учительські семінарії. Їх число поступово зросло і в 1930/31 шк. році в Львівському шкільному окрузі діяло 18 учительських семінарій.³⁸ Тільки в Станіславському воєводстві в 20-х роках діяло 9 семінарій, з яких більшість були приватними. В 1923/24 році тут у семінаріях навчалось 1613 учнів,³⁹ а в 1926/27 – 1709 учнів.

Вимоги до учнів семінарій були високими. Хто їх не витримував, то або сам залишав навчання, або його відраховувала адміністрація. Наприклад, за 1924/25 навчальний рік у Станіславській приватній чоловічій учительській семінарії УНТ із 24 учнів першого курсу вибуло 13, із 24 учнів другого курсу вибуло 16, а з 34 третьокурсників – 10. Записи в журналі читаємо такі: "вичеркнутий за ліхи поступи в наущі", "вичеркнутий за невідповідну поведінку", "вичеркнутий за неоправдану неприсутність", "виступив добровільно" і т. п. Випускний іспит в цій семінарії в 1924 р. здавало 11 учнів, а в 1925 – 13.⁴⁰

Незважаючи на труднощі навчання та необхідність вносити плату за навчання, число бажаючих поступити в семінарію перевищувало число учнівських місць. Як видно з протоколів, вступні екзамени в Коломнійській жіночій семінарії здавали в 1920/21 навчальному році 68, в 1922/23 – 98, в 1923/24 – 110, в 1926/27 – 120, в 1929/30 – 79 бажаючих.⁴¹ В 1930/31 навчальному році тут навчалось 188 учениць (гобто по 22 - 44 на кожному із п'яти курсів).⁴²

Польська адміністрація чинила найрізноманітніші перешкоди роботі

Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)

учительських семінарій. Особливо обмежувалися права випускників українських семінарій. Так, у цих семінаріях було введено обов'язкове вивчення польською мовою історії, географії, педагогічних предметів, тобто фактично семінарії стали утраквістичними. Незважаючи на це, голови випускних екзаменаційних комісії вимагали, щоб випускникам видавали дипломи з правом праці лише в школах з українською мовою навчання. Це значно обмежувало можливості трудоулаштування, бо переважна більшість шкіл були двомовними. Такий випадок був, зокрема, в Станіславській приватній жіночій учительській семінарії СС Василянок в 1928 р. Педагогічна рада семінарії не погодилась з думкою голови випускної комісії і для того, щоб відстояти права випускниць, вимушена була звернутися до Кураторії з проханням видавати диплом з правом роботи в школах з польською і українською мовами викладання.⁴³

Велике значення адміністрація шкільного округу приділяла організації виховної роботи з учнями, вимагала систематичної звітності про проведену роботу. У відповідності з проектом інструкції про звіт за виховну роботу, направленим кураторією Львівського шкільного округу 30 березня 1930 року за № 11-1057-33 дирекціям державних і приватних середніх шкіл і учительських семінарій, від керівників навчальних закладів вимагались звіти на початок року, за півріччя, за рік.⁴⁴ В інструкції підкреслювалося, що виховання не може бути шаблонним, і кураторія вимагала від педагогічних рад творчого підходу до використання інструкції, врахування місцевих умов, ініціативності в роботі. В звіті необхідно було розкрити рівень вихованості учнів на початок навчального року; зміст роботи по вихованню суспільному (організація діяльності класу, товариська взаємодопомога, самоврядування, участь учнів в шкільних учнівських організаціях, в суспільному житті і т. п.); громадському вихованню школярів; вихованню релігійно-моральному; вихованню індивідуальному; дати характеристику суспільно-виховної праці; накреслити перспективи виховної роботи. В звіті треба було звернути особливу увагу на методи виховної роботи, взаємодію педагога з класом, морально-психологічну атмосферу і т. п.

В цей же час в навчальні заклади направлено інструкцію для організації праці в класі по вивченню особистості вихованця і класу, як цілості.⁴⁵ де вказано, якою має бути документація, що її веде вчитель, як вона має зберігатися і використовуватися, за якими напрямками вивчати особистість учня, як збирати відомості і як оцінювати рівень вихованості. Індивідуальна карта, яка складалася на вихованця в результаті його вивчення, включала в себе відомості про: фізичний розвиток, домашнє становище, ставлення до людей (до родичів і рідних, до вчителів, до колег, до самого себе), зацікавленості і нахили, властивості характеру і темпераменту, розумові властивості, ставлення до праці.

Якість роботи вчителів семінарії систематично оцінювалась адміністрацією. У відповідності з розпорядженням міністра віросповідань і освіти від 14 червня 1934 р.⁴⁶ про встановлення кваліфікації вчителя проводилась атестація вчителів. На кожного вчителя було заведено атестаційні листи, в котрих перевіряючи записували висновки про відвідані уроки. В цих записках вказувалось, в якому класі проведено урок, як працювали учні, яке до них ставлення, який результат уроку. Окрім цього, обов'язковими були записи про аналіз роботи вчителя за навчальний рік. На основі цих записів робився висновок про сумлінність вчителя, його ставлення до праці, стосунки з учнями та батьками, відносно з колегами по праці і до керівництва, про поведінку за межами роботи. Це було підставою для продовження праці вчителя або його звільнення.⁴⁷ Прийом вчителя на роботу здійснювався шляхом конкурсного відбору.

В 1933/34 навчальному році на підставі положення від 11 березня 1932 р. про організацію шкіл⁴⁸ і розпорядження Міністра релігійних культур і народної освіти від 1 квітня 1933 року⁴⁹ був припинений прийом учнів в учительські семінарії.

До 1938 року учительські семінарії були закриті. У відповідності до законодавства педагогічну освіту можна було здобути в педагогічних ліцеях, які порівнювались з учительськими семінаріями. До них приймали випускників загальноосвітніх гімназій. Крім трьохрічних педагогічних ліцеїв, були ще двохрічні педагогії, куди приймали після закінчення цілої гімназії старого типу (по матурі), а в майбутньому планували приймати випускників загальноосвітнього ліцею. Отже, вчитель всенародної школи мав закінчити чотирихрічну гімназію і 3-річний педагогічний ліцей, а хто хотів поглибити освіту, то ще треба було закінчувати двохрічну педагогію (педагогіум). Вчителі середніх шкіл мали закінчити університет з однорічним педагогічним курсом і практичною працею в середній школі. Вихователів для дошкільних закладів Галичини готувала Захоронкова Семінарія СС Василянок у Львові.⁵⁰

В 1938 році у Львівському шкільному окрузі діяло 15 закладів для підготовки учителів, в т. ч. 12 державних і 3 приватних. Серед них 10 педагогічних ліцеїв, 1 педагогіум і 3 захоронкові семінарії. В них навчалось 670 учнів.⁵¹ Для порівняння зазначимо, що в цілій Польщі в 1938/39 навчальному році на другому курсі державних педагогічних ліцеїв навчалось 1539 учнів (в т. ч. 10 хлопців), а на другому курсі педагогії — 779 учнів (в т. ч. 295 хлопців). Вступні екзамени на перший курс в 1938 році здавало в ліцей 2623 чол. (в т. ч. 1087 хлопців і 1536 дівчат). Успішно здали екзамени 1874 вступники (в т. ч. 862 хлопці і 1012 дівчат). Було зараховано на навчання 1771 чол. (в т. ч. 843 хлопці). На перший курс педагогії поступало 1307 чол. (в т. ч. 220 хлопців). Зараховано на перший курс 740 чол.⁵²

Аналіз шкільництва Галичини дає підстави зробити висновок, що в Шкільництві Галичини (1772—1939 рр.)

період польської окупації становище вчителя в суспільстві було дуже складним. Він був під постійним наглядом, за будь-яку провину його могли звільнити з роботи або перевести в інше місце.

Особливо важким в цей період було становище учителя-українця. Взявши курс на знищення українського шкільництва, уряд намагався витравити все українське в майбутніх учителів ще під час їх навчання в семінарії. Та й поступити туди українцеві було дуже важко. Українську молодь в учительські семінарії старались не допускати. Наприклад, в 1938 р. з 670 учнів, які здобували педагогічну професію в закладах Галичини, лише 100 було греко-католиками. Українці також не мали належного доступу і до вищих навчальних закладів. Так, у 1938 р. у Львові на медичній факультет було прийнято 6 українців з 80 бажаючих, на ветеринарію 7 з 60, на механічний відділ політехніки не прийнято жодного з 30 бажаючих, незважаючи на те, що всі українці здали встановлені екзамени.⁵³ Працюючи в школі, вчитель піддавався переслідуванням з боку інспекторів і місцевої влади, мусів виконувати всі вказівки, підтримувати польську адміністрацію. Ніяка особиста думка, відмінна від офіційної, не допускалась. Тисячі учителів-українців були звільнені з роботи. В 1935/36 шкільному році з 70121 учителів народних шкіл було лише 3825 українців, а в середніх державних і приватних школах із 7396 учителів – 389 українців.⁵⁴ В 1937/38 шкільному році з 2288 педагогів, які працювали в середніх школах і закладах для підготовки учителів, лише 500 були греко-католиками.⁵⁵ Із 3600 учителів середнього державного шкільництва українською мовою користувались 210, а з 3796 учителів середнього приватного шкільництва – 179.⁵⁶

Зрозуміло, що в таких складних умовах школа не могла самостійно вирішувати завдання по формуванню патріота-українця. Не можна було створити національної школи, бо школа мусіла вирішувати завдання, які перед нею ставила держава.

Трудова інтелігенція краю, педагоги шкіл в діяльності по вихованню майбутніх поколінь, в формуванні їх національної свідомості мали опору і підтримку в громадських організаціях “Просвіта”, “Рідна Школа” та інших.

Прогресивні педагоги того часу не переставали думати про створення національної школи, як загальноосвітньої, так і фахової. Софія Русова писала: “Кожна школа має мати національний характер, в програмі навчання перше місце належить програмам національним – мова, література, історія, географія свого народу, його давні закони, його психічно-етичні риси. Разом з тим вона мусить бути життєва, діти мають працювати в господарстві школи, працювати коло якого-небудь ремесла”.⁵⁷

В Галичині в цей час виходили підручники і посібники з педагогіки високого європейського рівня. Серед них книги Ф. В. Форстера, Ю. Кміта “Як вести життя” (Львів, 1922), В. Калнишчак “Наша молодь у переломній

добі” (Львів, 1924), В. Левницького “Історія виховання і навчання” (Львів, 1921), О. Макарушки “Наука виховання” (Львів, 1922), Ю. Дзеровича “Педагогіка” (Львів, 1937) та багато інших. Автори цих книг вказували на необхідність розбудови національної школи як засобу національного відродження українського народу. Ю. Дзерович підкреслював: “Вселюдна школа повинна бути також національною школою, себто виховувати дітей у любові до своєї нації в усіх її проявах: отже школа повинна навчити дитвору любити свою рідну мову, свою історію, свою бувальщину, знати про багатство і красу своєї землі, пізнати свої звичаї й обичаї, свою пісню, своє мистецтво, одним словом любити все своє, своє рідне. І про цю “Рідну Школу” дбають всі народи”.⁵⁸ На його думку, “нація, що у вихованні молодих поколінь зреклася би плекати одідіжені й витворені віками традиції, та замість самостійної праці й творчої мисли, воліла би наслідувати чужих, поповнила б повільне самогубство”.

Розробляючи проект програм для українських шкіл Галичини, їх автори підкреслювали, що програми мають ввести українську молодь у повне розуміння української культури у минулому і сучасному і “мають на оці перш за все виховні завдання”. В поясненнях до програм наголошувалось: “Маючи на тямці тверді стовпи психологічної підбудови наших програмів, ми висуваємо на чолі місце в навчальних і виховних процесах школи також місцеві цінності середовища, “регіоналізму”. Цій, немов то “новочасній” педагогічній доктрині ми даємо свою, природну інтерпретацію. Ми повертаємо вередливе педагогічне “отроча” середовища чи “регіоналізму” лицем до його метрики, до його праматері й коліски... рідної території, крові й традиції українського народу. Якщо українська дитина має пізнати в школі рідну свою культуру в просторі й часі, в минулому й сучасному з науки рідної української мови, історії, географії, рисунків, співу і т. д., то треба її засвоїти цю культуру – все одно духову й матеріальну – цілого українського народу на всій його етнографічній території, в історичній перспективі, насвітленій українською національною традицією. Середовище, “регіоналізм” не впростають органічно з механічної адміністративної спільності, що може міняти своє існування в часі, формі й просторі, але з того, що в житті є вічне... з землі, крові й духа народу!”⁵⁹

В умовах економічної відсталості Галичини особлива увага зверталась на розвиток фахового шкільництва, підготовку вчителя.

Великий вклад в розвиток українського шкільництва внесли народні просвітители, вчителі шкіл, громадські діячі. Помітною постаттю на ниві народної освіти Східної Галичини були управитель трикласної школи у с. Шепарівцях Коломийського району Осип Завадовський, народний учитель Олександр Запалило, один із засновників “Рідної Школи” в Галичині Роман Заклинський, учитель та управитель школи у с. Дзвиняч Василь Пасічняк, професор гімназії Ілля Кокорудз, директор Рогатинської гімназії, голова

Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)

товариства "Просвіта" з 1923 р. Михайло Галушницький, провідник ідеї педагогіки співробітництва Іван Боберський, педагог і просвітитель Олександр Стефанович, директор Кіцманської гімназії, Державний секретар освіти ЗУНР Агенор Артемович та багато-багато інших. Їхня праця не обмежувалась роботою в школі, навчанням дітей. Вони були активними громадськими діячами, засновниками і керівниками осередків "Просвіти" і "Рідної Школи", авторами педагогічних праць і популярних книг для народу, членами наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, засновниками і організаторами будівництва народних домів, ініціаторами створення кооперативів, пасічницьких товариств, позичкових та ощадних кас тощо.⁶⁰

1. Oświata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej — Warszawa, 1929 — S. 42
2. ЦДА у Львові, ф. 179, оп. 2, спр. 279 — Арк. 2.
3. Там же, ф. 179, спр. 279 — Арк. 2
4. Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. 2 — М., 1944 — С. 89.
5. Oświata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej — Warszawa, 1929 — S. 48.
6. Oświata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej — Warszawa, 1929 — S. 47
7. ЦДА у Львові, ф. 179, оп. 2, спр. 53. — Арк. 8.
8. Байк Л. Г. За освіту для трудящих — Львів, 1983 — С. 31 - 32.
9. Учитель, — 1923 — ч. 1. — С. 12 - 13.
10. Великанович Дмитро. За українську школу. — Львів, 1937 — С. 6
11. Podreczny poradnik dla kierownikow i nauczycieli szkół powszechnych — Lodz, 1935 — S. 28
12. Байк Л. Г. За освіту для трудящих. — Львів, 1983 — С. 158.
13. Таблиця складена на основі статистичних даних, опублікованих в журналі "Рідна школа", 1936 — ч. 37. — С. 89.
14. До праці! (Даймо освіту і знання народові). Учительське слово, ч. 16. — Львів, 1938, 1 листопада — С. 225.
15. Чи зміна шкільної політики? //Рідна школа, — 1934 — ч. 6. — С. 75.
16. Oświata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej — Warszawa, 1929 — S. 139.
17. Великанович Дмитро. За українську школу. — Львів, 1937 — С. 13.
18. Герасимович І. Українські школи під польською владою. — Станіславів, 1924 — С. 10
19. Рідна Школа, — 1939 — ч. 1. — С. 11 - 12.
20. Stan szkolnictwa w okregu szkolnym Lwowskim w roku szkolnym 1937/38 — Lwow, 1938 — S. 3.
21. Stan szkolnictwa w okregu szkolnym Lwowskim w roku szkolnym 1937/38 — Lwow, 1938 — S. 13
22. До якої школи неслати дітей? //Рідна Школа, — 1938 — ч. 12. — С. 194 - 197
23. Stan szkolnictwa w okregu szkolnym Lwowskim w roku szkolnym 1937/38 — Lwow, 1938 — S. 19
24. Рідна Школа в 1937 - 38 р. //Рідна Школа, — 1938 — ч. 23 - 24. — С. 385
25. Рідна Школа в 1937 - 38 р. //Рідна Школа, — 1938 — ч. 23 - 24. — С. 386.
26. Федорович К. Українські школи в Галичині в світлі законів і практики — Львів, 1924 — С. 43 - 44.
27. Газ. "Слово Польське". — 26 квітня 1925 р. — Ч. 113.
28. Коренець Д. Реформа фахового шкільництва в Польщі //Рідна Школа, — 1934 — ч. 2 — С. 21 - 23.
29. Лучинши І. Чим є для нас фахове шкільництво? //Рідна Школа, — 1933 — ч. 2 — С. 18 - 19.
30. Лучинши І. Чим є для нас фахове шкільництво? //Рідна Школа, — 1933 — ч. 2. — С. 19.
31. Новий культурно/суспільний почин //Шлях навчання і виховання. Педагогічно-

Богдан Ступарик

- методичний тримісячник, IV річник. — Львів, 1932 — С. 240.
32. Рідна Школа, — 1938 — ч. 10. — С. 161 - 163
  33. Stan szkolnictwa w okregu szkolnym Lwowskim w roku szkolnym 1937/38. — Lwow, 1938 — S. 24
  34. Там же. — С. 30.
  35. Рогатинський П. Під прапором "Рідної Школи". — Станіслав, 1939 — С. 23.
  36. Івано-Франківський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 2, 3, 6.
  37. ІФОДА, ф. 588, оп. 1, л. 5, 9, 10.
  38. Нова зоря, ч. 25. — 1931 — С. 4.
  39. Rocznik statystyczny — 1924 — S. 232, 233
  40. ІФОДА, ф. 303, оп. 1, од. зб. 5.
  41. ІФОДА, ф. 542, оп. 1, од. зб. 1.
  42. ІФОДА, ф. 542, оп. 1, од. зб. 15.
  43. ІФОДА, ф. 300, оп. 1, од. зб. 16, арк. 131
  44. ІФОДА, ф. 302, оп. 1, од. зб. 27, арк. 31.
  45. ІФОДА, ф. 302, оп. 1, од. зб. 27, арк. 32.
  46. Dziennik urzedowy, N 8, roz. 118. — S. 430 - 436.
  47. ІФОДА, ф. 542, оп. 1, од. зб. 23
  48. Вісник законів Польщі за 1932 р., N 38. — С. 389.
  49. Вісник законів Польщі за 1933 р., N 32. — С. 281.
  50. До якої школи неслати дітей? //Рідна Школа, — 1938 — ч. 12. — С. 194 - 197.
  51. Stan szkolnictwa w okregu szkolnym Lwowskim w roku szkolnym 1937/38. — Lwow, 1938 — S. 20
  52. Stan szkolnictwa zawodowego w Polsce //Oświata i wychowanie, — 1938 — N 10 — S. 895.
  53. Рідна Школа, — 1938 ч. 19. — С. 204.
  54. Великанович Д. Українське вчительство в Польщі в світлі статистики //Рідна Школа, — 1938 — ч. 19. — С. 193 - 195.
  55. Stan szkolnictwa w okregu szkolnym Lwowskim w roku szkolnym 1937/38. — Lwow, 1938 — S. 23
  56. Учительство в шифрах //Учительське слово, — 1938 — ч. 15. — С. 207.
  57. Соф'я Русова. Моральні завдання сучасної школи //Рідна Школа, — 1938 — ч. 7. — С. 111
  58. Дзерожин Ю. Педагогіка. — Львів, 1937 — С. 57.
  59. Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності. В зб.: Шлях виховання і навчання. — Львів, 1934, ч. 1 — С. 2 - 3.
  60. Див. Янтур Г. І., Стринадок Л. П. З історії виникнення та розвитку народної освіти. Педагогічні діячі минулого та їх вклад у розвиток національної школи в Галичині. — Івано-Франківськ, 1990.

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

ВИСНОВКИ

Вивчення історії розвитку шкільництва Галичини (1772-1939 р.р.) дає підстави зробити деякі висновки.

У всі часи іноземної окупації влада вважала школу засобом де-націоналізації українського населення Галичини, утвердження своєї імперської політики на українських землях. Школи створювались на зразок іноземних, зміст освіти і виховання в них відповідали політиці поневолення, винародовлення українського населення, позбавлення його історичної пам'яті, національної свідомості. Український народ намагався тримати в темноті й культурному занепаді.

Після входження Галичини в склад Австрії (1772 р.) виникли позитивні передумови для розвитку українського шкільництва: формувалася українська інтелігенція, надано право навчання українською мовою, видано велике число урядових і церковних розпоряджень в справі організації шкіл і т.п.

Однак українці не використали для національного відродження ті обставини, які склалися. Причинами цього були пригнічена національна свідомість, схляяння перед польською культурою, відсутність в українців кваліфікованих учительських кадрів та наукових традицій, брак підручників, байдужість провідників і ін.

В першій половині XIX століття була законодавчо оформлена система освіти в австрійській державі, розвинулась мережа навчальних закладів. Молоді представники української інтелігенції – греко-католицьке духовенство – поклали початок боротьби за самобутність українського народу, національне шкільництво. Важливу роль в цій боротьбі відіграли М.Левницький, І.Могильницький, І.Снігурський, які боролися за українські ніклади в школі, відкривали навчальні заклади, видавали підручники та літературу для народу. Провісником національного відродження стала "Руська трійця", створена з ініціативи Маркіяна Шашкевича та його друзів Якова Головацького і Івана Вагилевича. Розпочату нею справу продовжило широке коло передової галицької молоді.

Запровадження конституційного ладу в Австро-Угорщині після революції 1848 р. стало поштовхом для пробудження національної свідомості українців Галичини, сприяло усвідомленню інтелігенцією важливості шкільної справи, стало початком відродження українського шкільництва, привело до активізації боротьби за національну школу. Державні шкільні закони підняли шкільництво на якісно вищий рівень, створили умови для законотворчої роботи в краї.

Однак незадовго в краї піднялася нова хвиля денационалізації українського населення, жертвою якої в першу чергу стала школа. Розвиток

Богдан Ступарик

українського шкільництва в Галичині гальмувала краєва шкільна рада, яка була зразком реакційності і разом з тим вмiло служила і потребам Польщі і вимогам Австрії.

На захист української школи виступили широкі кола громадськості. Особливо велику роль в цій боротьбі відіграли товариства "Просвіта" (1868 р.) та Руське педагогічне товариство (1881 р.), які однією з головних своїх цілей вважали розвиток українських шкіл та їх захист від чужих впливів.

В ці роки відбувається вдумливий аналіз світової педагогіки, українські педагоги роблять спроби внести свій вклад в педагогічну теорію О.В.Духнович видає підручник з педагогіки, О.Партицький в традиціях української народної педагогіки знаходить опору для зародження гуманістичних педагогічних ідей, Г.Врецьона розпочинає розробку теоретичних основ української національної школи, преса містить дискусії про основні засади нової школи, особу вчителя, в педагогічній літературі утверджується думка про необхідність навчання рідною мовою.

В цей час негативну роль відіграла польська шовіністична експансія, москвофільство та обрядово-церковна справа, які загальмували розвиток ідей національного шкільництва, розпорозували сили українців.

На початку XX століття полонізація краю продовжувалася і посилювалася, шкільництво притіснялося ще більше. Однак ідея національної школи не переставала бути предметом особливої уваги передової інтелігенції, яка усвідомлювала, що національне відродження без національної школи не можливе. Цією проблемою цілеспрямовано займалися С.Баран, М.Возняк, М.Грушевський, І.Копач, М.Лозинський, О.Левницький, Я.Миколаєвич, К.Малицька, І.Герасимович, І.Франко, І.Юшишин, С.Томашівський та багато інших педагогів, праці яких дають можливість стверджувати, що метою школи вони вважали всебічний розвиток особистості дитини, яка поєднувала б у собі високу національну свідомість, загальнолюдські цінності і вмiло жити з людьми інших національностей. За їх думкою школа має базуватися на гуманістичних і демократичних засадах. Навчання в ній має бути на рідній мові. Школа має бути світською.

Для об'єднання зусиль громадянства в боротьбі за національну школу було створено Краєвний Шкільний Союз, який взяв під свою опіку все привагне українське шкільництво.

В короткій період ЗУНР зусиллям уряду і педагогічної громадськості було розроблено основи становлення національного шкільництва, розпочалася робота по утвердженню демократичної системи освіти. Однак здійснити задумане не вдалося.

Особливо важкі умови для розвитку українського шкільництва склалися в 20-30-ті роки XX ст., коли в краї здійснювалася узаконена урядом Польщі політика боротьби з усім українським.

Передові представники українського народу у всі часи боролися за

Шкільництво Галичини (1772—1939 рр.)

українську викладову мову і українську школу. Вони створювали товариства, які займалися організацією шкіл, видавали підручники і книги для народу українською мовою тощо.

Значний доробок у розвитку системи українського шкільництва, утвердженні національного виховання молоді мали товариства "Просвіта" та "Рідна школа", діяльність яких на землях Галичини особливо жорстоко переслідувалися урядом Польщі. Створені цими товариствами навчальні заклади були оазами національного виховання, прообразом національного шкільництва в майбутньому.

Важливу роль у розвитку шкільництва і в національному вихованні галичан у всі часи відіграла церква. Вище духовенство, священники організовували школи, товариства, видавали підручники, церковну і світську літературу, навчали дітей, займалися державною діяльністю, об'єднували навколо себе прогресивні сили краю.

Демократичні перетворення, які відбуваються в останні роки в Україні, створили умови для національного відродження, в тому числі її відродження національної школи. В цю справу включилися науковці, педагоги, урядові структури, всі свідомі громадяни України. І є вже перші успіхи. І є перші невдачі. І є велика надія, що представлені нам історією шанси національного відродження побудови незалежної України нами буде використані. Запорукою цього має стати глибоке осмислення нами нашої історії, врахування всього позитивного в ній, недопущення повторення давніх помилок.

Сьогодні, живучи в незалежній Україні, нам варто пам'ятати, що наші попередники єдиним порятунком від економічного, політичного і духовного занепаду вважали школу. О.В.Духовнич в листі до Я.Головацького підкреслював: "Усі русини жебраки, їм не допоможе ніщо, окрім школи".¹

Але допомогти може тільки національна школа, бо "тільки опираючися на властивостях свого народу, можна витворити шляхом освіти і виховання спільну думку і спільну волю цілого народу, удосконалити його добрі прикмети і викоринювати хибні".²

Саме тому її залишаються і сьогодні надзвичайно актуальними слова Софії Русової: "Життя не жде: воно кличе нас до роботи і доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації".

1. Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького // Записки наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка — Львів, 1895 — Т.УІІ — С.74.

2. Магалає С. Освіта й виховання // Життя і знання — 1933 — ч.4 — С.125.

ЗМІСТ

ВСТУП.	3
Розділ I. Шкільництво Галичини в кінці XVIII ст.	5
§ 1. Стан освіти в Галичині до її входження в склад Австрії.	5
§ 2. Реформи шкільництва в кінці XVIII ст.	8
Розділ II. Розвиток шкільництва в першій половині XIX століття.	17
§ 1. Шкільний закон 1805 р.	17
§ 2. Початки боротьби за національне шкільництво.	23
§ 3. Стан шкільництва в першій половині XIX ст.	27
§ 4. Боротьба за національне відродження в Галичині.	38
§ 5. Весна народів і шкільництво Галичини.	42
Розділ III. Розвиток шкільництва в другій половині XIX ст.	48
§ 1. Наступ реакції.	48
§ 2. Конкордат від 18 серпня 1855 р.	49
§ 3. Підручник з педагогіки О. В. Духовнич	49
§ 4. Шкільництво в 60-х роках.	51
§ 5. Державний шкільний закон 1869 р.	56
§ 6. Шкільні закони та розвиток шкільництва в 70-80-х рр.	60
§ 7. Державний шкільний закон 1883 р.	73
§ 8. Стан шкільництва в 90-х роках XIX ст.	75
Розділ IV. Розвиток шкільництва на початку XX століття.	91
Розділ V. Діяльність ЗУНР в галузі освіти.	114
Розділ VI. Шкільництво Галичини в період польської окупації.	120
Висновки.	140